

**2010-
2011**

Διπλωματική Εργασία

Παραλής Γεώργιος
Α.Μ.04/09

Επιβλέποντες Καθηγητές: Σκουλάς Γεώργιος

Κωνσταντινίδης Ιωάννης

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ
ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Τμήμα Διεθνών και
Ευρωπαϊκών Σπουδών

Πρόγραμμα
Μεταπτυχιακών
Σπουδών «Ευρωπαϊκές
Πολιτικές Νεολαίας»

[Η ΣΧΕΣΗ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΚΡΑΤΟΥΣ ΣΤΗ ΛΑΤΙΝΙΚΗ ΑΜΕΡΙΚΗ]

[Πώς εφαρμόζεται η Πολιτική Αντιπροσώπευση των πολιτών]

Πίνακας περιεχομένων

ΠΡΟΟΙΜΙΟ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ.....	9
A. Αργεντινή	14
B. Βραζιλία	17
Γ. Χιλή.....	19
Δ. Κοινά στοιχεία στην εξέλιξη των κρατών.....	21
Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗ ΣΧΕΣΗ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ.....	26
Η γέννηση των θεωριών της Εξάρτησης.....	29
Δομιστικές θεωρίες.....	33
Νέο-μαρξιστές	35
Ο ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων	38
Η αγροτική ανάπτυξη του τρίτου κόσμου.....	40
Τα περιβαλλοντικά προβλήματα.....	42
Πολιτική ανάπτυξη και κράτος	44
Ο ρόλος του κράτους στην αναπτυξιακή διαδικασία.....	47
Τα αναπτυξιακά μοντέλα της Λατινικής Αμερικής.....	48
ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΥΤΑΡΧΙΣΜΟ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ	53
ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑ, ΒΡΑΖΙΛΙΑ, ΒΟΛΙΒΙΑ	56
Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑΣ.....	57
ΒΡΑΖΙΛΙΑ ΚΑΙ ΒΟΛΙΒΙΑ.....	70

ΕΠΙΛΟΓΟΣ..... 73

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ..... 75

ΠΡΟΟΙΜΙΟ

Η διπλωματική αυτή εργασία του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Ευρωπαϊκές Πολιτικές Νεολαίας δίνει έμφαση στο σκέλος της Πολιτικής Θεωρίας και Ανάλυσης το οποίο αναλογούσε στη διδασκαλία του κ. Σκουλά. Το κομμάτι της Πολιτικής Θεωρίας του Προγράμματος μου κέντρισε περισσότερο από οποιοδήποτε άλλο το ενδιαφέρον για μελέτη των πολιτικών συστημάτων, των ιδεολογιών και της σχέσης κοινωνίας – κράτους. Τα συστήματα που διέπουν την οργάνωση, τη λειτουργία, την κατεύθυνση – προσανατολισμό των χωρών ορίζουν τα πλαίσια μέσα στα οποία η κοινωνία θα αναπτυχθεί και θα προοδεύσει. Στα χαρακτηριστικά της κοινωνικής δομής προσαρμόζεται ο πολίτης παλεύοντας για την προσωπική και οικογενειακή του επιβίωση και ευημερία καταρχάς. Και λέω καταρχάς διότι, είτε ασπαζόμαστε τη φιλελεύθερη και ατομικιστική θεωρία είτε κάποια θεωρία σοσιαλιστικού, σοσιαλδημοκρατικού ή προοδευτικού προσανατολισμού, πάντα ο καθένας και η καθεμιά θα παλεύει για την κατάκτηση ενός υψηλότερου επιπέδου διαβίωσης. Απώτερο στόχο συνιστά η αυτοπραγμάτωση του ατόμου. Η αυτοπραγμάτωση μπορεί να περνάει μέσα από την ταυτόχρονη πρόοδο του συνόλου (μαρξιστικές θεωρίες) μπορεί και όχι.

Οι αρχικές μου ανησυχίες για τις προσπάθειες εφαρμογής συμμετοχικής δημοκρατίας στη Λατινική Αμερική και για την αναζήτηση μιας περισσότερο προσανατολισμένης στο άτομο παγκόσμιας ανάπτυξης με οδήγησαν στην επιλογή του θέματος για τη «Σχέση Κοινωνίας και Κράτους στη Λατινική Αμερική – Πώς εφαρμόζεται η Πολιτική Αντιπροσώπευση των πολιτών». Τα ζητήματα που τίθενται θα μπορούσαν να αναπτυχθούν και να επεκταθούν ακόμη περισσότερο στο μέλλον, παρακολουθώντας την εξέλιξη της πορείας του εναλλακτικού πολιτικού και οικονομικού πόλου της Λατινικής υποηπείρου και εμβαθύνοντας στις προκλήσεις του μέλλοντος. Λαμβανομένων υπόψη των αναγκών των πολιτών και της πίεσης που αυτοί δέχονται από την οικονομική κρίση και την κατάσταση της ελληνικής οικονομίας, αναρωτιόμαστε κατά πόσο είναι εφικτή μελλοντικά η εφαρμογή ενός άλλου τύπου ανάπτυξης που να

ξεκινάει από τις ανάγκες των ανθρώπων και η οποία θα συνοδεύεται από πιο ουσιαστική δημοκρατία, στα πρότυπα της Λατινικής Αμερικής.

Ευχαριστώ θερμά τους καθηγητές μου και ιδιαίτερα τον επιβλέποντα την εξέλιξη της διπλωματικής αυτής εργασίας, κ. Σκουλά, για την καθοδήγηση, τις συμβουλές, τις παρατηρήσεις και την ενθάρρυνση που μου παρείχαν. Η συμβολή τους ήταν καθοριστική στην επιστημονική αρτιότητα του τελικού αποτελέσματος.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι πολίτες της Λατινικής Αμερικής, όπως και του υπόλοιπου κόσμου, προσδοκούν στην ατομική και κοινωνική ευημερία. Η ένταση και ο προγραμματισμός με την οποία το κάνουν γοητεύουν αρκετούς ερευνητές και τους προκαλούν να μελετήσουν τις περιπτώσεις τους. Η εργασία έχει ως κύριο θέμα τις σχέσεις κοινωνίας και κράτους στη Λατινική Αμερική και πώς εφαρμόζεται η δημοκρατική αντιπροσώπευση των πολιτών. Ξεκινώντας από τις κρατικές δομές και καταλήγοντας στο πώς αυτές επηρεάζουν και επηρεάζονται από την κοινωνία, φέρνει ως παραδείγματα τις επιμέρους περιπτώσεις της Βενεζουέλας, της Βραζιλίας και της Βολιβίας. Πρόκειται για χώρες που δίνουν έμφαση στη δημοκρατική συμμετοχή των πολιτών και φέρνουν μπροστά μας το σύγχρονο ορισμό της αμεσοδημοκρατικής διοίκησης της κοινωνίας: ο μέγιστος βαθμός ανάμειξης του συνόλου των πολιτών, σε όσο το δυνατόν ευρύτερο πλέγμα ζητημάτων και αποφάσεων. Με άλλα λόγια, έχουμε να κάνουμε με αποφάσεις που λαμβάνονται για όλα τα ζητήματα, στο μικρότερο δυνατό επίπεδο λήψης αυτών: σε επίπεδο γειτονιάς, κοινότητας ή περιφέρειας. Το ερώτημα που τίθεται είναι μέχρι ποιο σημείο μπορεί να επεκταθεί η ανάμειξη των πολιτών στα κοινά χωρίς να χάνεται η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα στη διοίκηση ενός κράτους; Η Βενεζουέλα έχει πραγματοποιήσει μεγαλύτερη πρόοδο σε ζητήματα συμμετοχής των πολιτών. Η Μπολιβαριανή Διαδικασία ή Επανάσταση προσπαθεί στην πράξη να ανακαλύψει τα όρια της συμμετοχής και ενεργοποίησης των πολιτών, τόσο στο εύρος των λαμβανομένων αποφάσεων όσο και στον αριθμό των ανθρώπων οι οποίοι ενδιαφέρονται να αποφασίζουν για όσα τους αφορούν, άμεσα.

Η Λατινική Αμερική πήρε αυτό το όνομα για δύο λόγους:¹ ο πρώτος έχει να κάνει με την ανάγκη να ξεχωρίζει αυτή η υποήπειρος από τη Βόρειο Αμερική και ο δεύτερος με τις λατινογενείς γλώσσες που ομιλούνται εκεί.

Στην παρούσα εργασία περιλαμβάνονται πάρα πολλές γνώμες και επιχειρήματα θεωρητικών της ανάπτυξης για τις χώρες του τρίτου κόσμου και

¹ Σωτηρόπουλος Δ., *Ο Τρίτος Κόσμος, Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία, Διεθνείς Σχέσεις*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 2005 σ. 138.

της ημιπεριφέρειας, στην οποία εντάσσεται η Λατινική Αμερική. Παρουσιάζονται δομιστικές και νέο-μαρξιστικές θεωρίες, θεωρίες για το ρόλο του κράτους, οι αναπτυξιακές πολιτικές που έλαβαν χώρα στη Λατινική Αμερική καθώς και κάποια πιο εξειδικευμένα θέματα, όπως τα αγροτικά και περιβαλλοντικά προβλήματα και ο ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων.

Η απουσία μιας συνεχούς και απρόσκοπτης ανάπτυξης, με την έννοια της υλικής ευημερίας, στον κόσμο οδηγεί σε πολιτικά και κοινωνικά αδιέξοδα και σε ένα επόμενο στάδιο σε κρίσεις. Αυτή η κρίση ανάπτυξης εκφράζεται με μια γενικευμένη κρίση ουσιαστικής νομιμοποίησης, που πλήττει πολλές χώρες και διαφόρων ειδών καθεστώτα. Άραγε, αποτελεί την αρχή της λύσης η εφαρμογή άμεσης δημοκρατίας και με τη σειρά της η άμεση δημοκρατία προϋποθέτει την ανατροπή των καπιταλιστικών σχέσεων παραγωγής;

Οι προοπτικές για τη δημιουργία ενός αντίπαλου στο νεοφιλελευθερισμό πόλου είναι ευοίωνες αν κοιτάξουμε προς τη Νότιο Αμερική. Είναι όμως και βιώσιμες;

Της περιγραφής της Λατινικής Αμερικής και της απάντησης των ερωτημάτων προηγείται η περιγραφή της εξέλιξης των πολιτικών συστημάτων στην περιοχή. Διότι αν δεν γνωρίζουμε πώς φτάσαμε μέχρι εδώ, δεν μπορούμε να δούμε πού θέλουμε να βρεθούμε και πώς, στο μέλλον. Με άλλα λόγια, δε δυνάμεθα να διατυπώσουμε αξιολογικές κρίσεις πάνω στην περιγραφή του παρόντος εάν δεν γνωρίζουμε την ιστορική εξέλιξη που μας οδήγησε στο σήμερα. Για αυτό το λόγο ξεκινούμε την ιστορική αναφορά της εξέλιξης των πολιτικών συστημάτων στην υπο-ήπειρο της Λατινικής Αμερικής από την ύστερη νεωτερικότητα του 19^{ου} αιώνα.

Η παρούσα εργασία δομείται σε τέσσερα βασικά κεφάλαια.

Το πρώτο, με τίτλο «Ιστορική Αναδρομή για την εξέλιξη των συστημάτων στις χώρες της Λατινικής Αμερικής» παρουσιάζεται η διαδρομή που ακολούθησε η υποήπειρος στο πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό κομμάτι μέχρι τις μέρες μας. Το πέρασμα των χωρών της περιοχής από την αποικιοκρατία στην ανεξαρτησία και από την ολιγαρχική στη μεταολιγαρχική εποχή, ο ρόλος του στρατού, του «εξαστισμού» και της εκβιομηχάνισης προσεγγίζονται υπό το πρίσμα της επίδρασης που είχαν στην κοινωνική υπόσταση, συνοχή και ανάπτυξη. Μόνο με την ανάλυση της ιστορικής συνέχειας και των αιτίων της θα

μπορέσουμε να κατανοήσουμε το παρόν και να προβλέψουμε εξελίξεις του μέλλοντος. Παραθέτονται στοιχεία και διεργασίες που έλαβαν χώρα στην Αργεντινή, τη Βραζιλία και τη Χιλή καθώς πρόκειται για χώρες μεγάλες οι οποίες συναπαρτίζουν το νότιο κώνο της Λατινικής υποηπείρου. Εν συνεχεία αναδεικνύονται τα κοινά στοιχεία στην εξέλιξη των κρατών της περιοχής.

Στο δεύτερο κεφάλαιο, με τίτλο «Η Έννοια της Ανάπτυξης στη Σχέση Κράτους και Κοινωνίας» ορίζονται ο τρόπος με τον οποίο η ανάπτυξη της κοινωνίας περνάει μέσα από τους κρατικούς θεσμούς και την κρατική εξουσία. Αναλύονται οι κύριες θεωρητικές βάσεις της ανάπτυξης: η θεωρία της Εξάρτησης και γενικότερα η συμβολή των μαρξιστών και νεομαρξιστών θεωρητικών στο θέμα, οι εκσυγχρονιστικές θεωρίες οι οποίες αντιτίθενται στον μαρξισμό αλλά και θέματα που έχουν επιπτώσεις στην οικονομική προοπτική περιφερειακών και όχι μόνο, χωρών. Τέτοια είναι η αγροτική και περιβαλλοντική πολιτική και ο ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων στο σύγχρονο κόσμο. Στα υποκεφάλαια Πολιτική Ανάπτυξη και Κράτος και ο Ρόλος του Κράτους στην Αναπτυξιακή Διαδικασία αναζητούνται οι αλληλεπιδράσεις κοινωνιών και κρατών και πώς αυτές επηρεάζουν το συσχετισμό δυνάμεων στη μάχη για την εξουσία. Η οικονομική βάση πάνω στην οποία αναπτύσσεται η κοινωνία αποτελεί ένα στοιχείο το οποίο εάν παραληφθεί να εξεταστεί θα αφαιρέσει από το μελετητή σημαντικά ερμηνευτικά επιχειρήματα. Για αυτό το λόγο, εκτός από τις σημειώσεις για τις σχέσεις παραγωγής και την οικονομία σε πολλά σημεία της εργασίας, υπάρχει το κεφάλαιο που παραθέτει χρονικά τα αναπτυξιακά μοντέλα που γνώρισε η Λατινική Αμερική, τις αιτίες για τις οποίες απέτυχαν, καθώς και τις μεταβολές που επέφεραν στις κοινωνικές σχέσεις.

Το τρίτο και τελευταίο κεφάλαιο τιτλοφορείται «Η Μετάβαση από τον Αυταρχισμό στη Δημοκρατία». Η περιγραφή του παρόντος και η αναζήτηση του αν το σήμερα προοιωνίζεται ένα καλύτερο μέλλον. Οι Βενεζουέλα, Βραζιλία και Βολιβία δείχνουν η καθεμία ένα διαφορετικό δρόμο ανάπτυξης ο οποίος δεν ταυτίζεται κατ' ανάγκη σε όλα τα ζητήματα. Το ερώτημα που τίθεται προς απάντηση είναι αν μπορούν να δημιουργήσουν έναν πόλο ανάπτυξης διαφορετικό από τον κυρίαρχο δυτικό του υπόλοιπου κόσμου;

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΣΥΣΤΗΜΑΤΩΝ ΣΤΙΣ ΧΩΡΕΣ ΤΗΣ ΛΑΤΙΝΙΚΗΣ ΑΜΕΡΙΚΗΣ

Με τον όρο ιστορία καλούμε τη «συστηματική μελέτη του παρελθόντος εστιασμένη κυρίως στην ανθρώπινη δραστηριότητα».² Η ιστορία των πολιτικών συστημάτων της υποηπείρου της Λατινικής Αμερικής αφορά στο πώς δημιουργήθηκαν και εξελίχθηκαν στην νεότερη ιστορία οι θεσμοί που όριζαν την οργάνωση της κοινωνίας, την αλληλεπίδραση των ανθρώπων και την πολιτική, οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική ανάπτυξη. Η ιστορική αναφορά είναι μια διαδικασία δυναμική η οποία ξεκινά από την καταγραφή των γεγονότων του παρελθόντος αλλά δε μένει μόνο σε αυτήν. Επεκτείνεται στην αναζήτηση των αιτίων που οδήγησαν στα γεγονότα και προσπαθεί να διατυπώσει, τελικά, τους γενικούς νόμους της ιστορικής εξέλιξης. Στην αρχή του κεφαλαίου γίνεται ο ορισμός του τι είναι σύστημα γενικά, καθώς και του πολιτικού συστήματος ειδικότερα.

Σύστημα, λοιπόν, είναι «ένα οργανωμένο σύνολο που υπηρετεί υψηλούς στόχους λειτουργίας» και είναι αρκετά σύνθετο ως προς τη συγκρότηση και τη λειτουργία του.³ Το σύστημα αναφέρεται «σε μια συναρμολογημένη διαρθρωτικά διάταξη σχέσεων και δράσεων των ατόμων που αποτελούν ένα σύνολο».⁴ Ο παραπάνω ορισμός καταδεικνύει την πολυπλοκότητα μα συνάμα και τη γοητεία στη μελέτη, την ανάλυση και την επεξήγηση του ρόλου των πολιτικών συστημάτων στις ανθρώπινες κοινωνίες και σε σύνολα χωρών. Η πολυπλοκότητα αυτή γίνεται κατανοητή και από το γεγονός πως τα περισσότερα συστήματα αποτελούνται από μικρότερα υποσυστήματα. Μεταξύ αυτών των υποσυστημάτων αναπτύσσονται πολύπλοκες σχέσεις, σχέσεις συνεργασίας αλλά και σχέσεις ανταγωνισμού για το ποιο υποσύστημα θα κυριαρχήσει μέσα στο γενικότερο πλαίσιο. Πολλές από τις αλληλεπιδράσεις είναι φανερές και σχετικά εύκολα μπορούν να τυποποιηθούν, να ταξινομηθούν. Για παράδειγμα, ο κομματικός ανταγωνισμός ή ο ανταγωνισμός για την πολιτική επιρροή στην

² Βλ. el.wikipedia.org.

³ Σκουλάς Γ. *Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες*, Εκδόσεις Παπαζήσης, Αθήνα 2010, σ. 73.

⁴ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 75-76.

κοινωνία μεταξύ του πολιτικού συστήματος και άλλων πυλώνων της κοινωνίας, όπως η Εκκλησία. Άλλες πάλι φορές, οι αλληλεπιδράσεις λαμβάνουν χώρα ως υπόγειες διεργασίες που παίρνουν πολύ καιρό να σχηματοποιηθούν και να βγουν στην επιφάνεια. Υπόγειες διεργασίες, βέβαια, δεν λαμβάνουν χώρα μόνο μεταξύ υποσυστημάτων αλλά και μεταξύ των ατόμων που απαρτίζουν τα συστήματα. Αυτό μπορεί να προκαλέσει αναδιάταξη της μορφής και της σχέσης των συστημάτων εκ των έσω.

Αναφερόμενοι στις χώρες της Λατινικής Αμερικής ως σύνολο κρατών πραγματοποιούμε αυτομάτως την ομαδοποίηση των χωρών αυτών και παραδεχόμαστε την ύπαρξη στοιχείων τα οποία επιτρέπουν τη σύγκριση και την κοινή εξέτασή τους. Από την άλλη, υπάρχουν επιστήμονες με σημαντικότερο τον Μπαγιάρ, που δε δέχονται την ομαδοποίηση των χωρών σε «χώρες της Λατινικής Αμερικής» ή σε χώρες του «Τρίτου Κόσμου» διότι έχουν πολύ διαφορετικά χαρακτηριστικά. Δέχονται, λοιπόν, τους παραπάνω όρους μόνο περιγραφικά και όχι ως έννοιες για τη συγκρότηση θεωριών.⁵ Αυτό δε σημαίνει ότι δεν έχουν περισσότερα κοινά χαρακτηριστικά σε σχέση με τις υπόλοιπες και ότι η ομαδοποίησή τους δεν βοηθά στην καλύτερη κατανόηση του παγκόσμιου οικονομικού και κοινωνικού συστήματος, καθώς και των εσωτερικών συνθηκών τους.

Στις περιπτώσεις που θα μελετήσουμε θα πρέπει να διαφοροποιήσουμε τα πολιτικά και οικονομικά συστήματα για να αποφύγουμε τον κίνδυνο της μη επιστημονικής γενίκευσης.⁶ Αυτό δε σημαίνει πως απορρίπτουμε την άποψη του Μαρξ για τον επικαθορισμό της οικονομίας σε ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο ή πως αγνοούμε τις αλληλεπιδράσεις πολιτικού συστήματος, οικονομικού συστήματος και κοινωνίας, κάθε άλλο.

Αρκετοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι στις λιγότερο εκβιομηχανισμένες καπιταλιστικές κοινωνίες, η κοινοβουλευτική δημοκρατία δεν αποτελεί γενικό χαρακτηριστικό του κράτους.⁷ Το ερώτημα που θα προσπαθήσουμε να απαντήσουμε είναι ο λόγος για τον οποίο συμβαίνει αυτό. Έτσι, κρίθηκε

⁵ Martinussen J. *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της ανάπτυξης*, Εκδόσεις Σαββάλας, Αθήνα 2007, σ. 290.

⁶ Μουζέλης Ν. *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σ. 15.

⁷ Carnoy M. *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 1990, σ. 239.

απαραίτητη μια ιστορική επισκόπηση της ιστορίας των κρατών και των συστημάτων της περιοχής. Πώς χτίστηκαν οι θεσμοί, ποιοι προσπάθησαν και προσπαθούν να τους ελέγξουν και τι είδους αντίβαρα διαθέτουν οι κοινωνίες; Ισχύει παντού πως η διεύθυνση της ελεύθερης αγοράς καταστρέφει τους επιμεριστικούς αυταρχικούς θεσμούς της φεουδαλικής εξουσίας;

Μέχρι τις αρχές του 19^{ου} αιώνα οι λατινο-αμερικανικές κοινωνίες αποτελούσαν τμήμα της Ιβηρικής αυτοκρατορίας. Η αυτοκρατορία δεν επέτρεπε το σχηματισμό αυτόνομων μονάδων που να μεσολαβούν μεταξύ κράτους και λαού.⁸ Τα συσσωματικά αυτά χαρακτηριστικά διατηρήθηκαν και στις επόμενες περιόδους. Με αυτόν τον τρόπο προσπαθούσε και ως ένα βαθμό το κατάφερνε να ελέγχει πλήρως και απευθείας τους λαούς που βρίσκονταν κάτω από την κυριαρχία της. Είναι χαρακτηριστικό πως από το 15^ο μέχρι τα μέσα του 17^{ου} αιώνα ο πληθυσμός των ιθαγενών μειώθηκε κατά 90%!⁹ Αυτό ήταν αποτέλεσμα της πολιτικής της αυτοκρατορίας για κατακτητικούς πολέμους, καταναγκαστική εργασία, σε συνδυασμό με ασθένειες που οι Δυτικοευρωπαίοι άποικοι μετέφεραν μαζί τους. Άλλωστε αποτέλεσε μία από τις μεγαλύτερες σε μέγεθος αυτοκρατορίες που γνώρισε ο κόσμος. Κατά καιρούς ήλεγχε εκτός από την Κεντρική και Νότια Αμερική, την Αφρική, καθώς και τον Ατλαντικό, Ινδικό και Ειρηνικό Ωκεανό. Οι συνεχείς πόλεμοι, όμως, την εξουθένωσαν και άρχισε σταδιακά από το 19^ο αιώνα να χάνει τις κτήσεις της.

Στη διάρκεια της αποικιοκρατίας στην κορυφή της κοινωνικής δομής βρίσκονταν μια πολύ μικρή ελίτ λευκών και αμέσως κάτω από αυτούς μια λίγο μεγαλύτερη κατηγορία μιγάδων. Στην τελευταία βαθμίδα βρίσκονταν οι περισσότεροι, οι ντόπιοι (Ινδιάνοι). Παράλληλα γινόταν ένας κάποιος διαχωρισμός και με βάση το επάγγελμα. Σταδιακά οι λευκοί έφτασαν το ένα πέμπτο του πληθυσμού, οι μιγάδες το ένα τέταρτο και οι Ινδιάνοι κάτω από το μισό.

Η σταδιακή εξασθένηση των αποικιακών δυνάμεων, της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, από το 15^ο αιώνα και ύστερα, άνοιξε το δρόμο στην αποαποικιοποίηση της Λατινικής Αμερικής. Αμέσως μετά την απελευθέρωση, η οικονομία των περισσότερων κρατών ήταν κατεστραμμένη. Οι εξαγωγές ήταν

⁸ Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια, οπ.αν.παρ. σ. 135.

⁹ Ο Τρίτος Κόσμος, Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία, Διεθνείς Σχέσεις, οπ.αν.παρ. σ. 144.

λίγες και αφορούσαν μη βιομηχανικά προϊόντα (πρωτογενή). Η οικονομική εξάρτηση αυξήθηκε με τα δάνεια που άρχισαν να χορηγούν οι δυτικές δυνάμεις. Κοινωνικά, η μεσαία τάξη ήταν συρρικνωμένη και μόνο μια πολύ μικρή ελίτ νεμόταν τον παραγόμενο πλούτο.

Οι απελευθερωμένες περιοχές της Λατινικής Αμερικής έπρεπε να ακολουθήσουν κάποιο σύστημα διακυβέρνησης που θα ήταν το πιο πρόσφορο για την ανόρθωση, την αναδιοργάνωση και την ανάπτυξή τους. Επέλεξαν να εφαρμόσουν δυτικές μορφές διακυβέρνησης¹⁰ (αν και το σύστημα στην αρχή, μέχρι την πρώτη τριακονταετία του 20^{ου} αιώνα, ήταν ολιγαρχικό και περιοριστικό¹¹) οι οποίες και άντεξαν μέχρι την επιβολή των δικτατοριών του 20^{ου} αιώνα. Επί της ουσίας, η κοινωνία δεν μπορούσε να εκφραστεί μέσα από πολιτικά κόμματα. Μόνο μια μικρή προνομιούχος μερίδα της έπαιρνε μέρος στο πολιτικό παιχνίδι του ελέγχου του πολιτικού συστήματος και της προώθησης συγκεκριμένων συμφερόντων. Εδώ, πρέπει να σημειώσουμε ένα στοιχείο που κάνει τη Λατινική Αμερική να διαφέρει από τις δυτικές χώρες όσον αφορά στην εξέλιξή της και τη δημιουργία των μετα-ολιγαρχικών δεδομένων. Στη Λατινική Αμερική η μετάβαση από το ολιγαρχικό στο μετα-ολιγαρχικό σύστημα συντελέστηκε πριν την εκβιομηχάνισή της.¹² Αυτό σημαίνει ότι η εργατική τάξη δε συμμετείχε στη διαμόρφωση του καινούργιου και οι μάζες που εντάχτηκαν στην πολιτική μετά την εκβιομηχάνιση, εντάχτηκαν κάθετα και μέσα από διαδικασίες λαϊκιστικής συσσωμάτωσης. Αυτό σημαίνει ότι και η μετα-ολιγαρχική εποχή δεν μπόρεσε να εξυπηρετήσει άμεσα τα συμφέροντα και τις ανάγκες των ευρύτερων λαϊκών στρωμάτων. Από τα παραπάνω καταλαβαίνουμε γιατί τα δεσποτικά χαρακτηριστικά του κράτους στη Λατινική Αμερική δεν εξαφανίστηκαν όταν οι χώρες εκεί, κατοχύρωσαν την πολιτική τους ανεξαρτησία.¹³ Τα δεσποτικά-πατρογονικά χαρακτηριστικά, όπως εύστοχα τα ονομάζει ο Σκουλάς,¹⁴ αμφισβητήθηκαν αποτελεσματικά μόνο από την ανάπτυξη της οικονομίας και της αγοράς, αφού οι αλλαγές στο πεδίο της οικονομίας και της παραγωγής ευνοούν και αναδεικνύουν νέες πολιτικές

¹⁰ Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια, οπ.αν.παρ. σ. 16.

¹¹ Βλ. στο ίδιο σ. 29.

¹² Βλ. στο ίδιο σ. 32.

¹³ Βλ. στο ίδιο σ. 22.

¹⁴ Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες, οπ.αν.παρ. σ. 85.

δυνάμεις. Εκ των πραγμάτων μια σημαντική ανάπτυξη της οικονομίας εντάσσει στην παραγωγική διαδικασία πληθυσμιακά σύνολα όπως είναι οι γυναίκες, προκαλεί αλλαγές στην απασχόληση των αγροτών οι οποίοι πιθανόν να μετακινηθούν προς τις πόλεις και από τον πρωτογενή στους άλλους τομείς παραγωγής, αναγκάζει την εργατική τάξη να οργανωθεί σε συνδικάτα για την αποτελεσματική προάσπιση των συμφερόντων της. Γενικά, μια αλματώδης αλλαγή στις παραγωγικές σχέσεις ενεργοποιεί τα πολιτικά αντανεκλαστικά των εμπλεκόμενων ατόμων και ομάδων και είναι ο καταλύτης της πολιτικής σκέψης αρχικά, και δράσης στη συνέχεια.

Η πρόωγη έκλειψη της ολιγαρχικής πολιτικής στην ημι-περιφέρεια συντελέστηκε για μια σειρά από λόγους. Καταρχάς ήταν η επικράτηση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας αλλά δεν ήταν μόνο αυτός. Ο μετασχηματισμός των οικονομιών άρα και των κοινωνιών για την τροφοδότηση των ανεπτυγμένων βιομηχανικά κρατών με πρώτες ύλες ήταν ένας άλλος πολύ σημαντικός λόγος.¹⁵ Κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα στις χώρες του νοτίου ημισφαιρίου της Λατινικής Αμερικής δε συναντάμε μεγάλα κομμάτια πληθυσμού που παρήγαγαν για αυτοκατανάλωση. Κάτι τέτοιο συνέχισε να συμβαίνει σε λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες, όπως ήταν το Περού και η Βολιβία.

Από μαρξιστικής σκοπιάς οι χώρες της περιφέρειας (και της ημι-περιφέρειας) δεν αναπτύσσονται αλλά υπαναπτύσσονται.¹⁶ εξυπηρετούν περισσότερο τις ανάγκες του κέντρου. Η ανάπτυξη προϋποθέτει αυτόνομη εκβιομηχάνιση δυτικού τύπου.

Στις αιτίες που υπονόμεισαν την ολιγαρχική πολιτική, εκτός από τη ραγδαία εμπορευματοποίηση και την αστικοποίηση¹⁷ συμπεριλαμβάνεται και η σχετικά πρόωγη επέκταση του κράτους.¹⁸ Αυτό στη Βραζιλία συνέβη στην αλλαγή του 19^{ου} προς τον 20^ο αιώνα. Στη Χιλή η απασχόληση στο δημόσιο (που αντανεκλά το βαθμό «εξαστισμού» και επέκτασης του κράτους) διπλασιάστηκε μεταξύ 1930 και 1947.¹⁹

¹⁵ Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια, οπ.αν.παρ. σ. 37.

¹⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 34.

¹⁷ Ο Μουζέλης προτιμά τον όρο «εξαστισμό» από τον όρο αστικοποίηση

¹⁸ Βλ. στο ίδιο σ. 40.

¹⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 42.

Η επέκταση του «εξαστισμού» και του κράτους μείωσαν την ισχύ των τοπικών προυχόντων και ευνόησαν την πολιτική συμμετοχή.²⁰ Την ένταξη πλατιών μαζών στην πολιτική βοήθησε και η θέσπιση της υποχρεωτικής στράτευσης γύρω στο 1900 (Χιλή 1900, Αργεντινή 1901), αφού έστρεψε την προσοχή των νέων αντρών από τα τοπικά στα εθνικά ζητήματα. Οι νέοι αναγκάζονταν να εγκαταλείψουν τα χωριά και τις επαρχίες τους προκειμένου να υπηρετήσουν τη στρατιωτική τους θητεία. Η μετακίνησή τους σε αρκετές περιοχές τους έφερνε σε επαφή με προβλήματα και ζητήματα περισσότερο εθνικά παρά τοπικά, καθώς και με ιδέες, σκέψεις και ιδεολογίες που δεν είχαν ξανασυναντήσει.

Γενικά, σε σύγκριση με τη ανεπτυγμένη Δύση, οι χώρες της λατινικής Αμερικής πέτυχαν να ξεφύγουν από την ολιγαρχία στηριζόμενες στα λαϊκιστικά κινήματα και όχι σε αυτόνομα συνδικάτα και κόμματα μαζών.²¹ Οι κυβερνήσεις προσπάθησαν να προσαρμόσουν τις θεσμικές δομές τους στα πρότυπα της Δυτικής Ευρώπης, με τη σημαντική υποσημείωση ότι οι περισσότερες αλλαγές πραγματοποιούνται πριν ο βιομηχανικός καπιταλισμός επιβάλει την κυριαρχία του.²²

Ο πληθυσμός των πόλεων ριζοσπαστικοποιείται για να ανατρέψει το ολιγαρχικό καθεστώς αλλά αφήνει τον αγροτικό πληθυσμό στην επιρροή της ολιγαρχίας.²³ Έτσι, όταν θα ριζοσπαστικοποιηθεί και ο αγροτικός πληθυσμός, ο αστικός θα είναι ήδη κομμάτι του κατεστημένου και δε θα γίνει δυνατή η επανάσταση από τα κάτω, εξαιτίας της διάσπασης των μη προνομιούχων. Στην πολιτική συνέχισαν να επιβάλλουν τις απόψεις τους οι κυρίαρχες τάξεις, συνεργαζόμενες σε μη σημαντικά ζητήματα με τη μεσαία αστική τάξη.

A. Αργεντινή

Οι πρώτοι Ευρωπαίοι εξερευνητές έφτασαν στην Αργεντινή το 16^ο αιώνα και συγκεκριμένα το 1516.²⁴ Το 18^ο αιώνα η περιοχή ήταν αποικία των Ισπανών. Μαζί με τους εποίκους συνυπήρχαν αυτόχθονα φύλα καθώς και Αφρικανοί σκλάβοι. Από το 1810 (οπότε και ιδρύθηκαν ανεξάρτητα κρατίδια) και μετά,

²⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 46.

²¹ Βλ. στο ίδιο σ. 47.

²² Βλ. στο ίδιο σ. 43.

²³ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 48-50.

²⁴ Βλ. el.wikipedia.org.

τοπικιστικές έριδες ταλάνισαν την Αργεντινή. Η Ευρώπη έστειλε νέους μετανάστες και επενδύσεις ευρωπαϊκών συμφερόντων λάμβαναν σάρκα και οστά. Το 1880 σταματάνε οι τοπικιστικές συγκρούσεις και εδραιώνεται η κρατική γραφειοκρατία και ο στρατός. Λίγες εύπορες οικογένειες συγκεντρώνουν τη γη στα χέρια τους στο δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Αυτό τις προσδίδει κυρίως έμμεση πολιτική επιρροή. Παρόλο που από το 1853 δόθηκε καθολικό δικαίωμα ψήφου, η συμμετοχή στις εκλογές και στο πολιτικό γίνεσθαι δεν ενθαρρύνθηκε εξαιτίας της πολιτικής πελατείας και όπου αυτή αποτύγχανε, της νοθείας.²⁵

Μεταξύ του 1880 και του 1929 η μεγάλη οικονομική πρόοδος αύξησε σημαντικά τον πλούτο της χώρας και την κατέτασσε στις δέκα πλουσιότερες χώρες του κόσμου. Η ανάπτυξη ήταν βασισμένη στην αγροτική παραγωγή. Το πολιτικό σύστημα παρέμενε ολιγαρχικό και δεν επέτρεπε μεγάλες επεμβάσεις της κοινωνίας, τουλάχιστον μέχρι το 1912 όταν και ο Πρόεδρος Ροκέ Σάενς Πένια καθιέρωσε την καθολική και μυστική ψηφοφορία για τους άνδρες. Η οικονομία και η μεγάλη αύξηση του αστικού πληθυσμού έφεραν το 1890 τις πρώτες δυσλειτουργίες του ολιγαρχικού συστήματος.

Η δημιουργία και ενδυνάμωση του Ριζοσπαστικού κόμματος (του πρώτου κόμματος στην Αργεντινή που οργανώθηκε σε εθνική κλίμακα)²⁶ επέτεινε την κρίση του ολιγαρχικού συστήματος αλλά δεν εξαφάνισε τα παλαιότερα κόμματα.²⁷ Τα παραδοσιακά κόμματα απευθύνονταν μέσω των σχέσεων πατρωνίας σε μεμονωμένα άτομα. Το Ριζοσπαστικό κόμμα, αντιθέτως, στόχευε σε ευρύτερα πληθυσμιακά σύνολα. Σε αυτό το βοήθησαν και οι συνθήκες στην επαρχία οι οποίες ευνόησαν έναν πρώιμο εξαστισμό. Μέσα στο κόμμα οι γαιοκτήμονες είχαν σημαντική επιρροή καθώς τα συμφέροντά τους δεν συγκρούονταν με αυτά της μεσαίας τάξης, η οποία δεν επικεντρώθηκε όπως αλλού στην ανάπτυξη της βιομηχανίας αλλά στην αύξηση των γραφειοκρατικών απασχολήσεων για το σταδιακά αυξανόμενο αστικό πληθυσμό.²⁸ Έτσι, η μετάβαση στη μετα-ολιγαρχική περίοδο ακολούθησε τη λαϊκιστική μέθοδο.

²⁵ Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια, οπ.αν.παρ. σ.σ. 52-53.

²⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 58.

²⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 56.

²⁸ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 56-57.

Το Σεπτέμβριο του 1930 πραγματοποιήθηκε στρατιωτικό πραξικόπημα με σκοπό να ανακτήσουν οι ολιγαρχικές ομάδες τον πολιτικό έλεγχο του κράτους με τη βία.²⁹ Αυτό είναι το απότοκο της οικονομικής κρίσης, της αποτυχίας των συντηρητικών δυνάμεων να οργανωθούν και να αγωνιστούν με αξιώσεις στην πολιτική αρένα,³⁰ καθώς και της πολιτικής απομόνωσης του Ριζοσπαστικού Κόμματος που βρισκόταν εκείνη την περίοδο στην εξουσία. Είχαν προηγηθεί δύο αποτυχημένα πραξικοπήματα το 1893 και το 1905, τα οποία όμως διαπνέονταν από ριζοσπαστικές ιδέες.³¹ Μετά τη λήξη του πραξικοπήματος το 1932 οι συντηρητικές δυνάμεις προσπάθησαν να δώσουν στο πολιτικό σύστημα τη μορφή που αυτό είχε κατά την ολιγαρχική περίοδο διακυβέρνησης.³² Μετά την παρένθεση του στρατιωτικού πραξικοπήματος του 1943 ο ολιγαρχικός κοινοβουλευτισμός εξέλειπε εντελώς και άκμασε ο αστικός λαϊκισμός. Οι μάζες άρχισαν να εντάσσονται στην πολιτική, αλλά συνέχισαν να παραμένουν ελεγχόμενες και την ίδια στιγμή, οι ένοπλες δυνάμεις συνέχιζαν να αποτελούν ρυθμιστικό και αποφασιστικό παράγοντα της πολιτικής ζωής.³³ Η ιδεολογία του λαϊκισμού χαρακτηριζόταν από εθνικισμό, αντι-φιλελευθερισμό καθώς και λατρεία στο πρόσωπο του ηγέτη.³⁴

Το εργατικό συνδικαλιστικό κίνημα αναπτύχθηκε αρκετά νωρίς με τη βοήθεια μεταναστών και αναρχο-σοσιαλιστικών ιδεών από την Ευρώπη.³⁵ Ο Περόν, όμως, (είχε εκλεγεί Πρόεδρος το 1946) κατάφερε να υπονομεύσει την αυτονομία και το δυναμισμό των συνδικάτων,³⁶ και με αυτόν τον τρόπο να ελέγξει και να καταστείλει το εργατικό κίνημα. Το ίδιο προσπάθησε να κάνει και με το στρατό, δίνοντάς του πλούσιες παροχές και παράλληλα ευνοώντας τις διαμάχες μεταξύ των Σωμάτων, αυξάνοντας υπέρμετρα τη δύναμη της αστυνομίας και εξοπλίζοντας τους φιλοπερονιστές συνδικαλισμένους εργάτες μετά το αποτυχημένο πραξικόπημα του 1952.³⁷ Εντέλει ο Περόν δεν τα κατάφερε αφού ανατράπηκε από το στρατό το 1955 και διέφυγε στην Ισπανία.

²⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 62.

³⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 186.

³¹ Βλ. στο ίδιο σ. 172.

³² Βλ. στο ίδιο σ. 63-64.

³³ Βλ. στο ίδιο σ. 173.

³⁴ *Ο Τρίτος Κόσμος, Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία, Διεθνείς Σχέσεις*, οπ.αν.παρ. σ. 158.

³⁵ *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια*, οπ.αν.παρ. σ. 125.

³⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 128.

³⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 174-175.

Από εκεί και μετά ξεκίνησε μια διαδικασία από-περονικοποίησης και σε επίπεδο προσώπων και σε επίπεδο πολιτικής (αφού υπήρξε προσήλωση στους κανόνες της ελεύθερης οικονομίας και πρόσδεση στο «άρμα» των Η.Π.Α, με το δόγμα ενάντια στην «εσωτερική απειλή»)³⁸. Στα τέλη του `50 και στη δεκαετία του `60 καταγράφεται επάνοδος του περονισμού και ραγδαία ριζοσπαστικοποίηση.³⁹ Αυτές οι εξελίξεις οδήγησαν στο πραξικόπημα του 1966 και στην κατάργηση του κοινοβουλευτισμού. Το 1973 ο Περόν επέστρεψε από την εξορία και σχημάτισε βραχύβια κυβέρνηση μέχρι το θάνατό του το 1974. Κάνοντας την αποτίμηση του Περονισμού σημειώνουμε την υποστήριξη της εργατικής τάξης, μέσω κοινωνικών και εκπαιδευτικών προγραμμάτων, τουλάχιστον στην αρχική φάση της διακυβέρνησης του. Από εκεί και ύστερα η προσπάθεια ελέγχου των συνδικάτων και των σωμάτων ασφαλείας που προσπάθησε, ενίσχυσε τα λαϊκιστικά στοιχεία της εξουσίας του και δεν επέτρεψε την αυτονομία του κοινωνικού συνόλου από τις διαθέσεις των πολιτικών ταγών. Αυτός ήταν και ο βασικός λόγος που οι επιβαλλόμενες έξωθεν δικτατορίες δεν αποκρούστηκαν από τις λαϊκές μάζες.

Η Δημοκρατία επανήλθε τη δεκαετία του 1980. Η κυβέρνηση του Ραούλ Αλφονσίν προσπάθησε να διαμορφώσει συνθήκες κοινωνικής ειρήνης με την αποκατάσταση των διωγμένων της δικτατορίας και την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών. Οι ένοπλες δυνάμεις μπήκαν υπό πολιτικό έλεγχο. Έκτοτε η διαδοχή στην εξουσία γίνεται δημοκρατικά με περιοδικές εκλογές.

B. Βραζιλία

Η Βραζιλία αποτέλεσε αποικία της Πορτογαλίας από το 1500 έως το 1822, οπότε και ανεξαρτητοποιήθηκε, με τη βοήθεια της στήριξης που παρείχαν στη μοναρχία γαιοκτήμονες, έμποροι και λευκοί αστοί. Ανακαλύφθηκε από τον Πέντρο Άλβαρες Καμπράλ. Το πρώτο της Σύνταγμα το απέκτησε πολύ νωρίς, μόλις δυο χρόνια από την ανεξαρτησία της. Το πολίτευμά της ορίστηκε για πρώτη φορά ως δημοκρατικό το 1889, αλλά η διάκριση των εξουσιών πραγματοποιήθηκε αρκετά νωρίτερα.

³⁸ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 251-255.

³⁹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 258-259.

Στην αρχή της αποικιοκρατικής περιόδου που γνώρισε η χώρα, τη μεγάλη δεξαμενή εργατικού δυναμικού αποτελούσαν οι Ινδιάνοι. Από το 1850 και μετά άρχισαν να καταφθάνουν στην περιοχή Αφρικανοί δούλοι. Η δουλεία καταργήθηκε πολύ αργότερα, με το «χρυσό νόμο» του 1888. Η Βραζιλία ήταν η τελευταία αμερικανική χώρα στην οποία έγινε κατάργηση της δουλείας. Οι Πορτογάλοι άποικοι είχαν προσανατολίσει την τοπική οικονομία προς την κατεύθυνση της εξαγωγής αγροτικών προϊόντων. Εκτός από την αγροτική παραγωγή, η βραζιλιάνικη γη προμήθευε τους κατακτητές και με χρυσό.

Η δημοκρατική διακυβέρνηση της χώρας διακόπηκε τρεις φορές από στρατιωτικές δικτατορίες. Το 1930-1934, το 1937-1945 κάτω από το Ζετούλιο Βάργκας και το 1964-1985 κάτω από μια διαδοχή στρατηγών.

Μέχρι το 1870 οι διαμάχες της πολιτικής εξουσίας με την Καθολική Εκκλησία, τους ιδιοκτήτες των δούλων και το στρατό αποδυνάμωσαν σημαντικά τον αυτοκρατορικό έλεγχο. Η ολιγαρχική εξουσία έπαψε να ασκείται μόνο από τον περίγυρο του αυτοκράτορα και επεκτάθηκε και σε άλλους κοινωνικούς πυλώνες, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι ευρύτερα λαϊκά στρώματα κατάφεραν να εκφραστούν. Επιπροσθέτως, η εξουσία άρχισε να ασκείται περισσότερο περιφερειακά με αποτέλεσμα το σύστημα διακυβέρνησης να τείνει να γίνει ομοσπονδιακό. Το μακρύ διάστημα μέχρι την έκλειψη του ολιγαρχισμού ξεκίνησε το 1920 με ενδιάμεσο σταθμό την επανάσταση του 1930. Η ολιγαρχία έσπασε με την επέμβαση του στρατού και ο λαϊκισμός αναπτύχθηκε σε κατοπινό στάδιο. Σε αυτό το διάστημα τέθηκε τέρμα στην αυτονομία των περιφερειών που ευνοούσε την αγροτική ολιγαρχία, ο στρατός οργανώθηκε σε εθνική βάση, νέοι άνδρες μπήκαν στην πολιτική και συγκεντροποιήθηκε το κράτος με αποτέλεσμα να αυξηθεί η παρέμβασή του.⁴⁰ Το εργατικό κίνημα, εδώ, παρέμενε κατά κανόνα εξασθενημένο και δεν μπόρεσε να κάνει κάτι για να αποτρέψει τη δικτατορία του 1964. Παρ' όλες τις εμφανείς αδυναμίες του λαϊκού κινήματος, μετά τη δικτατορία του 1964 άρχισαν να διαπλάθονται συνειδήσεις που θα βοηθήσουν η καθεμία ξεχωριστά και όλες μαζί στην εδραίωση της δημοκρατίας και την ψήφιση του σημερινού ομοσπονδιακού συντάγματος το 1988.

⁴⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 65.

Γ. Χιλή

Ομοίως με τις χώρες που εξετάσαμε προηγουμένως (Αργεντινή, Βραζιλία), και η Χιλή βρέθηκε κάτω από αποικιακή κατοχή. Οι Ισπανοί έγιναν κύριοι της περιοχής το 16^ο αιώνα. Βέβαια, αυτή η κατάκτηση δεν έγινε εύκολα, καθώς ο τοπικός πληθυσμός προέβαλλε σθεναρή αντίσταση. Κατά την αποικιοκρατία η οικονομία αναπτύχθηκε με πολύ αργούς ρυθμούς. Στηριζόταν στον πρωτογενή τομέα παραγωγής (γεωργία, κτηνοτροφία, εξόρυξη χαλκού). Αυτές τις εργασίες τις πραγματοποιούσαν οι ιθαγενείς με εξουθενωτικό τρόπο. Στο κοινωνικό πεδίο άρχισε σταδιακή να αναπτύσσεται μια αντίθεση ανάμεσα στη μητροπολιτική Ισπανία και την ανώτερη τάξη των γεννημένων στη Χιλή Ισπανών. Η αντιπαράθεση που παρατηρήθηκε δημιούργησε της συνθήκες για τη μετάβαση στη μετα-αποικιακή περίοδο.

Η Χιλή ανεξαρτητοποιήθηκε το 1818. Η οικογενειοκρατία και η επέμβαση της Καθολικής Εκκλησίας στα κοινά ταλάνιζαν την κοινωνία μέχρι ο εκάστοτε πρόεδρος να ενισχύσει σημαντικά τη θέση και την εξουσία του και το πολιτικό σύστημα να αρχίσει να φιλελευθεροποιείται. Οι μόνοι που δεν είδαν την πολιτική τους επιρροή να μειώνεται ήταν οι γαιοκτήμονες. Ο εμφύλιος πόλεμος που ξέσπασε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα οδήγησε στην εκχώρηση εξουσιών από τον πρόεδρο στο κοινοβούλιο. Όπως στη Βραζιλία, έτσι και στη Χιλή η επέμβαση του στρατού το 1924 έγινε ο καταλύτης της πτώσης της ολιγαρχικής πολιτικής. Μέχρι το 1932 που η χώρα σταθεροποιήθηκε κοινοβουλευτικά, με ισχυρό κομματικό σύστημα⁴¹, πέρασε από τη δίνη διαδοχικών πραξικοπημάτων και αντιπραξικοπημάτων. Αλλά και αργότερα δεν εξέλειπαν ανεπιτυχείς απόπειρες στρατιωτικής εξέγερσης και ισχυρή έμμεση επιρροή από το στρατό επί των πολιτικών πραγμάτων.

Στη Χιλή δε συναντάμε κοινότητες μικρο-ιδιοκτητών γης σε μεγάλη κλίμακα με αποτέλεσμα οι αγρότες να μην οργανώνονται πολιτικά. Αυτό υποβοηθήθηκε από την ανοχή που επέδειξαν πολιτικές δυνάμεις των πόλεων στην κυριαρχία των γαιοκτημόνων, ακόμη και μέχρι τα μισά του 20^{ου} αιώνα.⁴² Παρά τις λαϊκιστικές τάσεις που εμφανίστηκαν η σχετική αυτονομία και δύναμη του εργατικού κινήματος δεν άφησε μεγάλα περιθώρια για ανάπτυξη λαϊκισμού

⁴¹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 177-179.

⁴² Βλ. στο ίδιο σ.σ. 189-190.

από τα πάνω.⁴³ Η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος είχε ξεκινήσει από την επαρχία αφού εκεί βρίσκονταν τα ορυχεία χαλκού και τα πεδία νιτρικού άλατος.⁴⁴ Αλλά ούτε και εδώ ο καταλύτης των αλλαγών ήταν το εργατικό κίνημα. Έτσι, ο Εργατικός Κώδικας του 1924 ήρθε να αποδυναμώσει ακόμη περισσότερο το κίνημα με την επιβολή οικονομικής εξάρτησης από το κράτος⁴⁵, ανάθεση των συλλογικών διαπραγματεύσεων σε κάθε εργοστασιακό σωματείο ξεχωριστά και προνομιακή μεταχείριση των υπαλληλικών σωματείων σε σχέση με αυτά των χειρωνακτών. Ο εναγκαλισμός της Χιλής από τις Η.Π.Α έγινε πιο σφιχτός μετά το Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁴⁶ Το πρότυπο της καθοδηγούμενης ενάντια στον κομμουνισμό δημοκρατίας έπαιρνε σάρκα και οστά.⁴⁷

Η άνοδος του σοσιαλιστή Αλιέντε στην εξουσία της Χιλής έδειξε ένα μη ένοπλο δρόμο για την εφαρμογή του σοσιαλισμού, τις εθνικοποιήσεις και τη δημιουργία κοινωνικής ιδιοκτησίας.⁴⁸ Ο Αλιέντε ήταν πολιτικά φιλελεύθερος και δεν επεδίωξε δικτατορία του προλεταριάτου ή άλλη μορφή ολοκληρωτικού αριστερού καθεστώτος. Αυτή η διαδρομή δεν ολοκληρώθηκε ποτέ. Η οικονομική κρίση που είχε αρχίσει να εκδηλώνεται από το 1967 εντάθηκε εξαιτίας της διαφυγής κεφαλαίων στο εξωτερικό και της πτώσης των επενδύσεων. Με αυτόν τον τρόπο η Χιλιανή οικονομία μπήκε σε πτωτική τροχιά, η παραγωγή μειωνόταν και η ανεργία αυξανόταν. Ο Αλιέντε προσπάθησε να τονώσει τις δημόσιες επενδύσεις και εφάρμοσε επεκτατική οικονομική πολιτική. Στα προβλήματα της οικονομίας ήρθαν να προστεθούν οι εντάσεις στις εξωτερικές σχέσεις της χώρας, με πρώτες αυτές με τις ΗΠΑ. Η απειλή των συμφερόντων των Ηνωμένων Πολιτειών είχε ως αποτέλεσμα την προσπάθεια της ανατροπής του προέδρου της Χιλής. Μυστικές υπηρεσίες, δημοσιογράφοι και διπλωμάτες καλλιεργούσαν ένα αρνητικό προφίλ για τον Αλιέντε τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό. Η πόλωση που δημιουργήθηκε έφερνε πολλές φορές σε σύγκρουση τους υποστηρικτές και τους αντιπάλους του προέδρου.

⁴³ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 67-68.

⁴⁴ Βλ. στο ίδιο σ. 118.

⁴⁵ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 121-122.

⁴⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 272.

⁴⁷ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 273-274.

⁴⁸ Harnecker M. *Πραγματοποιώντας το Αδύνατο, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Εκδόσεις Οδυσσέας, Αθήνα 2007, σ. 72.

Ο Αλιέντε δολοφονήθηκε το 1973, οπότε και επιβλήθηκε δικτατορία, η οποία διήρκησε συνολικά δεκαεπτά χρόνια. Η Χιλή του δικτάτορα Πινοσέτ ήταν η πρώτη χώρα στην οποία εφαρμόστηκε συστηματικά ο νεοφιλελευθερισμός⁴⁹. Αυτό, όπως σημειώνει ο Έρικ Χόμπσμπαουμ, καταδεικνύει ότι δεν είναι αναγκαία η δημοκρατία και ο πολιτικός φιλελευθερισμός για την εφαρμογή του οικονομικού φιλελευθερισμού.

Η δικτατορία του Πινοσέτ ήταν μία προσωποπαγής δικτατορία. Ας σημειώσουμε εδώ πως τα προσωποπαγή καθεστώτα αποτελούν τη μία κατηγορία δικτατοριών. Η άλλη κατηγορία εφαρμόζει συλλογική στρατιωτική κυβέρνηση.⁵⁰ Στην κυβέρνηση εκπροσωπούνται και τα τρία σώματα ενόπλων δυνάμεων: ο στρατός ξηράς, η αεροπορία και το ναυτικό.

Η δημοκρατία αποκαταστάθηκε το 1990, αν και ο Πινοσέτ συνέχισε να παραμένει αρχηγός των ενόπλων δυνάμεων. Έκτοτε οι κυβερνήσεις και οι πρόεδροι εναλλάσσονται ομαλά στην εξουσία. Η κοινωνία δύναται να επιλέγει τους καταλληλότερους και αξιότερους να την κυβερνήσουν.

Δ. Κοινά στοιχεία στην εξέλιξη των κρατών

Η εκβιομηχάνιση ήταν μία διαδικασία που μετέβαλε τις δομές της οικονομίας. Αυτή η αλλαγή με τη σειρά της επηρέασε και τις κοινωνικές δομές. Η εκβιομηχάνιση ξεκίνησε ήδη από το 19^ο αιώνα ως συμπλήρωμα του εμπορίου και για την κάλυψη των αυξανόμενων αναγκών των πόλεων και επεκτάθηκε μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο.⁵¹ Μέχρι την ύφεση του 1929 είχε παρατηρηθεί μεγάλη ανάπτυξη των παραδοσιακών βιομηχανιών που απαιτούσαν σχετικά απλή τεχνολογία.⁵² Η εκβιομηχάνιση πραγματοποιούνταν κυρίως για την υποκατάσταση των εισαγωγών. Στην ανάπτυξη των βιομηχανιών βοήθησαν οι υποδομές που υπήρχαν ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα.⁵³ Οι οικονομίες έπαψαν να έχουν εξαγωγικό προσανατολισμό εξαιτίας της μείωσης των εξαγωγών (άρα και του απαιτούμενου συναλλάγματος για εισαγωγές), του διευρυμένου χάσματος αγροτικών και βιομηχανικών προϊόντων και της παγκόσμιας

⁴⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 179.

⁵⁰ *Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες*, οπ.αν.παρ. σ. 128.

⁵¹ *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια*, οπ.αν.παρ. σ.σ. 101-102.

⁵² Βλ. στο ίδιο σ. 102.

⁵³ Βλ. στο ίδιο σ. 103.

οικονομικής κρίσης του 1929,⁵⁴ η οποία μείωσε δραματικά τις εξαγωγές και αύξησε την ανεργία. Η εργατική τάξη που διαμορφώθηκε βαθμιαία από την ανάπτυξη της βιομηχανίας δεν είχε πολλά περιθώρια πολιτικής χειραφέτησης και παρέμβασης, σε ένα επόμενο στάδιο, αφού το κράτος είχε διογκωθεί, παρεμβατικά και κατασταλτικά.⁵⁵ Για παράδειγμα, οργάνωσε νέα συνδικάτα για να αντιπαρατεθεί στα ελεγχόμενα από σοσιαλιστές και κομμουνιστές παλαιότερα.⁵⁶ Η μεσαία τάξη σχηματοποιήθηκε καλύτερα και αποτελούνταν από ελεύθερους επαγγελματίες, υπαλλήλους και μικρούς εμπόρους.⁵⁷

Η υποκατάσταση των εισαγωγών συνεχίστηκε μετά το Β` Παγκόσμιο Πόλεμο, ενώ η οικονομική άνοδος ευνοούσε και αυτή, τη βιομηχανία.⁵⁸ Όμως κατά τις δεκαετίες του `50 και του `60 αυτό το οικονομικό μοντέλο εξάντλησε τη δυναμική του και απαιτούνταν βάθεμα της βιομηχανικής παραγωγής και αύξηση των εξαγωγών. Αυτό καθίστατο δύσκολο από τη διάρθρωση του δευτερογενούς τομέα, τη μικρή παραγωγικότητα του πρωτογενούς (εξαιτίας των γαιοκτημόνων που εμπόδιζαν τον εκσυγχρονισμό)⁵⁹ και την υπερδιόγκωση του τριτογενούς. Η κρίση εκδηλώθηκε με τη μορφή στασιμοπληθωρισμού και ελλείμματος στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Κατά τη δεκαετία του `60 αυξήθηκαν οι επενδύσεις ξένου κεφαλαίου στις Αργεντινή και Χιλή στους τομείς των διαρκών καταναλωτικών αγαθών και της βαριάς βιομηχανίας, και της βιομηχανίας και της χημικής βιομηχανίας αντίστοιχα.⁶⁰ Η έλλειψη μιας σχετικά ανεξάρτητης τεχνολογικής βάσης και βιομηχανιών παραγωγής κεφαλαιουχικών αγαθών δημιούργησε δυσκολίες σε περιόδους ταχύτατης τεχνολογικής ανάπτυξης.⁶¹ Μια ακόμη δυσκολία ήταν ότι η εκβιομηχάνιση εμφανιζόταν περιορισμένη σε σχέση με το ποσοστό των εργαζομένων που απασχολούνταν σε καπιταλιστικές επιχειρήσεις και άνιση σε σχέση με την ετερογένεια του βιομηχανικού τομέα και όλων των οικονομικών τομέων μεταξύ τους. Το παραπάνω πρόβλημα μεταφράζεται σε εισοδηματικές ανισότητες⁶², οι οποίες με τη σειρά τους

⁵⁴ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 104-105.

⁵⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 109.

⁵⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 118.

⁵⁷ *Ο Τρίτος Κόσμος, Πολιτική, Κοινωνία, Οικονομία, Διεθνείς Σχέσεις*, οπ.αν.παρ. σ. 155.

⁵⁸ *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια*, οπ.αν.παρ. σ. 193.

⁵⁹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 196-197.

⁶⁰ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 199-200.

⁶¹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 204-208.

⁶² Βλ. στο ίδιο σ.σ. 211-212.

βοηθούν, αν όχι προκαλούν τη ριζοσπαστικοποίηση των μαζών. Βέβαια, η μετάφραση της ριζοσπαστικοποίησης σε επαναστατική διάθεση προϋποθέτει περιοχές πυκνοκατοικημένες όπου η κεντρική εξουσία δεν μπορεί να επιβάλλεται εύκολα.⁶³ Τέτοιες περιοχές δεν απαντώνται στις Χιλή και Αργεντινή.

Αξίζει να σημειωθεί, πάντως, πως και η βιομηχανική αστική τάξη των κρατών αυτών είχε σχέση εξάρτησης με το κράτος σε πολύ μεγαλύτερο βαθμό σε σύγκριση με δυτικές χώρες,⁶⁴ στις οποίες οι ανώτερες τάξεις μπορούσαν να ελέγχουν τις πολιτικές αποφάσεις χωρίς να εμπλέκονται άμεσα στη νομή της εξουσίας.

Ο στρατός άρχισε να λαμβάνει αναβαθμισμένο ρόλο από την επαγγελματοποίησή του και μετά, δηλαδή από τα τέλη του 19^{ου} και τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Η ισχύς του ρόλου του ήταν αντιστρόφως ανάλογη της ικανότητας των ολιγαρχικών δυνάμεων να οργανώνονται και να εντάσσονται επιτυχώς στο κομματικό σύστημα,⁶⁵ διότι όποτε το επιτύγχαναν αυτό, δεν επιθυμούσαν εμπλοκή του στρατού στην πολιτική καθώς δεν τους ήταν χρήσιμη στην εξυπηρέτηση των συμφερόντων των ξένων δυνάμεων και της ανώτερης εθνικής αστικής τάξης. Ποτέ, πάντως, η υπεροχή του στρατού δεν έγινε συντριπτική στις χώρες της ημιπεριφέρειας.

Την περίοδο από την παύση της αποικιοκρατίας και κυρίως από την εκβιομηχάνιση μέχρι την εδραίωση των δημοκρατικών θεσμών στις χώρες της Λατινικής υποηπείρου αυξανόμενη αστυφιλία. Η σημασία του «εξαστισμού» έχει να κάνει όμως και με το πότε ακριβώς κορυφώθηκε. Στη Βενεζουέλα, όπου ο «εξαστισμός» έλαβε χώρα μετά το 1950, το κομματικό σύστημα είναι πολύ πιο ασταθές από ότι στην Αργεντινή και τη Χιλή.⁶⁶

Στην κάθετη και λαϊκιστική πολιτική κινητοποίηση και συσσωμάτωση των μαζών πρέπει να προσθέσουμε και το γεγονός του αποκλεισμού οργανωμένων ομάδων και κομμάτων που θα μπορούσαν να αποτελέσουν απειλή για το σύστημα και να ενισχύσουν τις οριζόντιες μορφές πολιτικής

⁶³ Βλ. στο ίδιο σ. 217.

⁶⁴ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 130-131.

⁶⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 182.

⁶⁶ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 218-220.

εκπροσώπησης.⁶⁷ Στην ημιπεριφέρεια δεν έχουμε κοινωνία πολιτών, πολιτικά κόμματα και συνδικαλισμό ισχυρά, αλλά σαφώς υπάρχουν και τη διακρίνουν από τον Τρίτο Κόσμο.⁶⁸ Βέβαια οι μάζες δεν έγινε δυνατό να ελεγχθούν καθώς η πολιτικοποίησή τους εξαιτίας της ανισοκατανομής του πλούτου εντεινόταν.⁶⁹ Τα ταυτόχρονα προβλήματα οικονομικής και πολιτικής κατανομής έφεραν προβλήματα σε όλο το σύστημα.⁷⁰ Η ριζοσπαστικοποίηση των μαζών και στις πόλεις και στην ύπαιθρο (μετά την εξασθένιση των συντηρητικών ελέγχων) έκανε τις κυρίαρχες τάξεις και το στρατό να νιώθουν πως απειλούνται.⁷¹ Αυτό δε σημαίνει όμως πως η μάζες έφτασαν στο ανώτερο επίπεδο της ουσιαστικής απειλής ανατροπής του πολιτικού συστήματος ή της διαφύλαξης των δημοκρατικών κατακτήσεων από τις δικτατορίες.

Η οικονομική εξάρτηση της Λατινικής Αμερικής από τις ΗΠΑ την περίοδο του `50 και `60 ήταν πολύ μεγάλη. Εκμεταλλευόμενες την οικονομική επιρροή οι ΗΠΑ ήθελαν να χωρίσουν την υποήπειρο σε μικρά και αντίπαλα μεταξύ τους στρατόπεδα⁷², προφανώς για να τα ελέγχουν εύκολα. Οι Ηνωμένες Πολιτείες έβρισκαν πρόθυμους συμμάχους στα πρόσωπα των ανθρώπων των ανώτερων αστικών τάξεων των χωρών της Λατινικής Αμερικής. Παρόλη τη διάθεση και τη βοήθεια που προσέφεραν στις ντόπιες αστικές τάξεις, αυτές δεν επιθυμούσαν κανέναν εκσυγχρονισμό για να μην διακινδυνεύσουν τα κεκτημένα τους.⁷³

Βέβαια, η ιστορία της Λατινικής Αμερικής είναι γεμάτη από εξεγέρσεις που δεν μπορούν να διαγραφούν από τον ενδοτισμό κάποιων κυβερνητών κατά την περίοδο που αναφέρεται παραπάνω. Στο Περού, αξίζει να σημειώσουμε τη στρατιωτική αντιιμπεριαλιστική κυβέρνηση που πήρε την εξουσία με πραξικόπημα το 1968 και προχώρησε σε εθνικοποιήσεις, συνδιοικήσεις των επιχειρήσεων από τους εργαζομένους και δημιουργία κοινωνικής ιδιοκτησίας.⁷⁴ Η περουβιανή επαναστατική διαδικασία τερματίστηκε το 1975 με το πέρασμα

⁶⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 222.

⁶⁸ Βλ. στο ίδιο σ. 225.

⁶⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 227.

⁷⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 229.

⁷¹ Βλ. στο ίδιο σ. 234.

⁷² *Πραγματοποιώντας το Αδύνατο, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, οπ.αν.παρ. σ. 49.*

⁷³ Βλ. στο ίδιο σ. 53.

⁷⁴ Βλ. στο ίδιο σ. 70.

της εξουσίας στο συντηρητικό στρατηγό Bermúdez. Προοδευτικοί στρατιωτικοί κατέλαβαν την εξουσία και στον Παναμά το 1968 και έλαβαν παρόμοια μέτρα.

Οι δικτατορίες των δεκαετιών του 1960 και 1970 εκπροσωπούσαν περισσότερο «τεχνοκρατικές τρομοκρατίες» και είχαν στόχο την αποπολιτικοποίηση της κοινωνίας στο όνομα της οικονομικής ομαλότητας.⁷⁵ Μπορούμε να συνοψίσουμε την ιδεολογία τους στο τρίπτυχο «Θεός - Πατρίδα - Ιδιοκτησία». Το στοιχείο αυτό τις κάνει να διαφέρουν από τις περισσότερο «πολιτικές» δικτατορίες που γνώρισε η Ευρώπη και η χώρα μας. Σε περιόδους που δεν υπήρχαν δικτατορίες, το ρόλο της αποπολιτικοποίησης και της εγγύησης της οικονομικής ομαλότητας έπαιζε ο γραφειοκρατικός αυταρχισμός. Επιπροσθέτως, η γραφειοκρατία μετέφερε τις κρατικές κοινωνικές δαπάνες σε υποδομές που εξυπηρετούσαν τις ξένες επενδύσεις (Καρντόσο).⁷⁶ Οι κατασταλτικοί μηχανισμοί συνεχίζουν να είναι ισχυροί. Αλλά, σύμφωνα με τον Στεπάν, ο γραφειοκρατικός αυταρχισμός δεν αποτελεί τύπο κράτους αλλά κορπορατιστικό μοντέλο.⁷⁷

Κατά μία άλλη άποψη, οι δικτατορίες αποτέλεσαν το ενδιάμεσο στάδιο στη μετάβαση στη μετα-αποικιακή κατάσταση.⁷⁸ Φυσικά, οι θέσεις κλειδιά καταλαμβάνονται με βάση τη θέση των ατόμων στη στρατιωτική ιεραρχία και τη στάση που τηρούν απέναντι στο καθεστώς και όχι ανάλογα με τη μόρφωση, τις ικανότητες και τις δεξιότητές τους.⁷⁹ Με αυτόν τον τρόπο η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα του κρατικού μηχανισμού παρουσιάζονται μειωμένες.

Στις περισσότερες χώρες η μετάβαση από την περίοδο των δικτατοριών στη δημοκρατία πραγματοποιήθηκε ομαλά. Οι λαοί βιώνουν δημοκρατικά καθεστώτα και ομαλές εναλλαγές των κομμάτων στην εξουσία. Η κοινωνία των πολιτών αποκτάει βάθος με την επανασύσταση των συνδικάτων και άλλων μαζικών οργανώσεων. Πάντως, αδυναμίες στην επαρκή αντιπροσώπευση όλων των πληθυσμιακών στρωμάτων εξακολουθούν να υφίστανται, αλλά το πλαίσιο δομών, θεσμών και κινημάτων μπορούν να συμβάλλουν στη μείωση του προβλήματος.

⁷⁵ *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, οπ.αν.παρ. σ.σ. 277-278.

⁷⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 279.

⁷⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 281.

⁷⁸ *Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες*, οπ.αν.παρ. σ. 125.

⁷⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 127.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΗ ΣΧΕΣΗ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Η κοινωνίες, είτε ως έθνη είτε ως κοινότητες προσπαθούν διαχρονικά να οργανώνονται με τον πιο αποτελεσματικό τρόπο. Κι αυτό για να καλύπτουν τις ανάγκες των μελών τους στο μέγιστο βαθμό με το βέλτιστο τρόπο. Ο σκοπός αυτός προσεγγίζεται με τη δημιουργία θεσμών, με πιο σημαντική αυτήν των κρατικών θεσμών. Σε έναν κόσμο-μοντέλο το κράτος θα έπρεπε να αντλεί την εξουσία από το λαό, να την ασκεί υπέρ αυτού και να ελέγχει τα άτομα και τις πράξεις τους σύμφωνα με το κοινό καλό. Πολλές φορές, όμως, η πραγματικότητα διαφέρει. Κράτος και κοινωνία ανταγωνίζονται στον έλεγχο της εξουσίας, καθώς το πρώτο τείνει να αυτονομηθεί από τη δεύτερη. Σχεδόν πάντα η βούληση της κοινωνίας δεν είναι ενιαία. Τάξεις, συμφέροντα και οργανώσεις προσπαθούν να επηρεάσουν το κράτος να λαμβάνει αποφάσεις προς όφελός τους. Άλλες πάλι φορές, ξένες δυνάμεις συνεργάζονται με ανώτερες τάξεις και χρησιμοποιούν τον κρατικό μηχανισμό αναπτυσσόμενης χώρας για την προώθηση των δικών τους συμφερόντων. Και όταν κάτι τέτοιο δεν μπορεί να γίνει με τους δημοκρατικούς θεσμούς σε ισχύ, τους αδρανοποιούν και επιβάλλουν ή υποκινούν δικτατορίες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα για το τελευταίο αποτελούν οι χώρες της Λατινικής υποηπείρου.

Γενικά, η Λατινική Αμερική αναπτύσσεται γύρω από το βορειοαμερικανικό πόλο της παγκόσμιας οικονομίας.⁸⁰ Το γεγονός ότι βρίσκεται αρκετά κοντά στην υπερδύναμη δίνει στις Ηνωμένες Πολιτείες ένα ακόμα κίνητρο, εκτός των πρώτων υλών και των αναπτυσσόμενων αγορών που διαθέτει, να επιθυμούν τον έλεγχό της. Ο κόσμος μας αναπτυσσόταν και συνεχίζει να αναπτύσσεται. Διαφορετικές χώρες παρουσιάζουν διαφορετικούς βαθμούς και ρυθμούς ανάπτυξης. Είναι ενδιαφέρον, λοιπόν, το ερώτημα γιατί ανακύπτουν αυτές οι διαφορές από περιφέρεια σε περιφέρεια και από κράτος σε κράτος. Πώς συνδέεται η ανάπτυξη με την έννοια του κράτους και της κοινωνίας; Και συγκεκριμένα συνδέεται η κρατική και κοινωνική δομή των χωρών της Λατινικής Αμερικής με την ανάπτυξή τους;

⁸⁰ Πραγματοποιώντας το Αδύνατο, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, οπ.αν.παρ. σ. 172.

Έχουν διατυπωθεί αρκετές θεωρίες που προσπαθούν να περιγράψουν τον τρόπο με τον οποίο γίνεται η ανάπτυξη στις αναπτυσσόμενες χώρες και τα αποτελέσματα που οι διαφορετικές προσεγγίσεις μπορούν να φέρουν. Τέτοιες είναι οι θεωρίες της Οικονομικής Μεγέθυνσης, του εκσυγχρονισμού, ο μαρξισμός και η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση.

Η θεωρία της Οικονομικής Μεγέθυνσης⁸¹ στηρίζεται στους οικονομικούς δείκτες, κυρίως του κατά κεφαλήν εισοδήματος αλλά είναι δύσκολο να καταδείξει την ισορροπία αυτής της ανάπτυξης. Αρκετές φορές είναι δύσκολο οι οικονομικοί δείκτες να παρουσιάσουν την απόκλιση των άκρων της κοινωνίας, των πλουσιότερων και των φτωχότερων στρωμάτων. Σε άλλες πάλι περιπτώσεις υπάρχει τόσο αυξημένη παραοικονομία που το αριθμητικό αποτέλεσμα εμφανίζεται αλλοιωμένο. Η Οικονομική Μεγέθυνση δεν παύει, όμως, να συνιστά ένα πολύ χρήσιμο εργαλείο στη μελέτη των κοινωνιών, αρκεί να συνδυάζεται και με άλλες επιστημονικές προσεγγίσεις. Μία από αυτές μας λέει ακριβώς πως η Αύξηση της Ευημερίας συνδέεται με την Ανθρώπινη Ανάπτυξη αλλά όχι γραμμικά. Το εισόδημα είναι μέσο για την επίτευξη ευημερίας αλλά δεν αποτελεί την ίδια την ευημερία.⁸² Η έκθεση των Ηνωμένων Εθνών για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη ορίζει την Ανάπτυξη ως διαδικασία διεύρυνσης των επιλογών των ανθρώπων, καταρχάς στους τομείς της μακροημέρευσης, της μόρφωσης και του αξιοπρεπούς επιπέδου διαβίωσης. Ο Εκσυγχρονισμός βρίσκεται στην πλευρά των αντιλήψεων της ανάπτυξης με οικονομικό και αριθμητικό προσανατολισμό.

Ένα από τα βασικά ζητήματα του κεφαλαίου είναι η Εξάρτηση των χωρών της περιφέρειας από αυτές του κέντρου. Οι λόγοι για τους οποίους δημιουργήθηκε αυτή η εξάρτηση και τρόποι με τους οποίους θα αντιμετωπιστεί θα επιχειρήσουμε να παρουσιάσουμε στη συνέχεια. Η Εξάλειψη της Εξάρτησης ήταν ο στόχος μαρξιστών θεωρητικών για τις τρίτες χώρες, και αφορούσε και στα εσωτερικά ζητήματα της οικονομίας, της δημοκρατίας και της ανάπτυξης και στη θέση ισχύος των χωρών στο παγκόσμιο γίγνεσθαι. Χειρότερη μοίρα μεταξύ των εξαρτημένων κρατών έχουν τα κράτη των αποικιών. Όπως σημειώνει ο Chandra, οι μητροπόλεις δεν αρκούνται απλά στο να προσποριστούν οφέλη από τις αποικίες. Στοχεύουν στο να υποτάξουν ολόκληρη την οικονομική δομή

⁸¹ Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ.σ. 85-88.

⁸² Βλ. στο ίδιο σ.σ. 88-93.

και το κράτος της αποικίας στις επιδιώξεις τους.⁸³ Για το σκοπό αυτό όλες οι κοινωνικές τάξεις που υπάρχουν στην αποικία βρίσκονται κάτω από τη μητροπολιτική καπιταλιστική τάξη.

Ο Διαλεκτικός Μετασχηματισμός περιγράφει τη σχέση της παράδοσης και των ιδιαίτερων συνθηκών των κοινωνιών με τους σύγχρονους θεσμούς και προσπαθεί να εξετάσει τον Εκσυγχρονισμό μέσα από το πρίσμα αυτό.⁸⁴ Η Δημιουργία Ικανοτήτων και η Ανάπτυξη από το λαό επικεντρώνεται στη συμμετοχή των πολιτών στον πυρήνα της διαδικασίας της ανάπτυξης ως αυτοσκοπό και όχι απλά ως μέσο για την ανάπτυξη.⁸⁵ Μόνο όταν ο λαός καθίσταται κοινωνός της εξέλιξης η ανάπτυξη αποκτάει βάσεις στέρεες και γίνεται αυτοτροφοδοτούμενη. Η σημασία που δίνεται στη Βιώσιμη Ανάπτυξη έχει αρχίσει να αυξάνεται τα τελευταία χρόνια εξαιτίας των περιβαλλοντικών προβλημάτων. Τα προβλήματα αυτά έχουν αποκτήσει τέτοια μορφή και ένταση που απειλούν να σταματήσουν την ανάπτυξη ολόκληρης της ανθρωπότητας άπαξ δια παντός.

Ένα ακόμα σημαντικό ζήτημα που ανακύπτει στις μέρες μας είναι το δίλλημα μεταξύ Ανάπτυξης-Ελευθερίας και Ασφάλειας. Η Ανάπτυξη συνδέεται με την Ασφάλεια με ανταγωνιστικό τρόπο, αφού η καθεμιά χρειάζεται οικονομικούς πόρους. Βέβαια, κανένας δεν μπορεί να καρπωθεί την ανάπτυξη χωρίς να είναι ελεύθερος να το κάνει.⁸⁶ Το ζητούμενο είναι να βρίσκουμε την ισορροπία, τη «χρυσή τομή». Τέλος, η Ανάπτυξη ως Ιστορία είναι μια προσέγγιση της σύγχρονης κοινωνικής ανθρωπολογίας και υποστηρίζει ότι η ανάπτυξη αντικατοπτρίζει την ιστορία του κάθε λαού, δεν μπορεί να επιβληθεί και η κατανόηση και ο σεβασμός των διαφορών μπορούν να βοηθήσουν τους λαούς στην ανάπτυξη όπως την επιθυμούν.

Τα οικονομικά της ανάπτυξης προσεγγίζονται από τους δομιστές οικονομολόγους που θεωρούν πως οι βασικές οικονομικές δομές δεν μπορούν να αλλάξουν εύκολα μέσω της συσσώρευσης κεφαλαίου, της παραγωγής και της κατανάλωσης, τους νεοκλασικούς οι οποίοι θεωρούν τις οικονομικές δομές πιο ευπροσάρμοστες και τους εκσυγχρονιστές οι οποίοι βρίσκονται κάπου ανάμεσα

⁸³ Κράτος και Πολιτική Θεωρία, οπ.αν.παρ. σ. 254.

⁸⁴ Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ.σ. 93-94.

⁸⁵ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 94-96.

⁸⁶ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 98-100.

στις δύο προηγούμενες προσεγγίσεις.⁸⁷ Η κατανόηση των βασικών τους απόψεων μας βοηθά να περιγράψουμε το οικοδόμημα της οικονομίας και να σκιαγραφήσουμε το εποικοδόμημα του κράτους και της κοινωνίας, και τελικά τον τρόπο με τον οποίο πραγματοποιείται η Ανάπτυξη λαών και πολιτών στη Λατινική Αμερική.

Η γέννηση των θεωριών της Εξάρτησης

Πριν αναφερθούμε στις υπόλοιπες θεωρίες της ανάπτυξης θα ξεκινήσουμε από τις θεωρίες της εξάρτησης των χωρών της περιφέρειας από αυτές του κέντρου. Αυτές βρίσκονται στον πυρήνα των αναζητήσεων του γιατί κάποιες χώρες έχουν υπανάπτυχθει. Ποιες είναι οι αιτίες της άνισης ανάπτυξης που παρατηρείται; Το παραπάνω ερώτημα απασχολήσει εξίσου πολιτικούς και επιστήμονες. Υπάρχουν δύο γενικές προσεγγίσεις της υπανάπτυξης. Η νεοφιλελεύθερη εντοπίζει τα αίτια σε ενδογενείς παράγοντες, στα στοιχεία της οικονομίας και της κοινωνίας των χωρών της περιφέρειας. Σε αντίθετη κατεύθυνση κινείται η μαρξιστική θεώρηση, η οποία «ενοχοποιεί» εξωτερικούς ως προς την υπανάπτυσσόμενη χώρα παράγοντες, με κορυφαίο τον ιμπεριαλισμό των χωρών του κέντρου. Πάντως, και οι δύο προσεγγίσεις συμφωνούν πως η καπιταλιστική ανάπτυξη μπορεί να πραγματοποιηθεί και στις υπανάπτυκτες χώρες, καθώς αυτές οι χώρες βρίσκονται σε ένα μεταβατικό στάδιο, από την προ-καπιταλιστική στην καπιταλιστική κοινωνία.⁸⁸ Οι νεομαρξιστές (είτε της εξάρτησης είτε του ιμπεριαλισμού) διαφέρουν στο ότι υποστηρίζουν πως η κατάσταση στην οποία βρίσκεται ο τρίτος κόσμος δεν αποτελεί ένα μεταβατικό προς τον καπιταλισμό στάδιο αλλά μια παράλληλη με τον καπιταλισμό του κέντρου και διαρκή διαδικασία.

Η εκσυγχρονιστική θεωρία έχει ως στόχο την κοινωνική αλλαγή στις υπανάπτυκτες χώρες, μέσα από την εξάπλωση κεφαλαίων, τεχνολογίας και σύγχρονων θεσμών και την ενσωμάτωση των χωρών αυτών στην παγκόσμια οικονομία. Η κριτική στον εκσυγχρονισμό εντοπίζεται στο ότι ενδέχεται να μη λάβει υπ' όψιν του τα στοιχεία της κοινωνίας πριν επιβάλλει αλλαγές σε αυτήν.

⁸⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 106.

⁸⁸ Αργύρης Θ. *Θεωρίες Υπανάπτυξης*, Εκδόσεις Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981, σ. 9.

Από την άλλη, η ιδεατή κατάσταση στην οποία προσβλέπει ίσως να μην επιτευχθεί ποτέ. Σε αρκετές περιπτώσεις υπανάπτυκτων κρατών παρατηρείται το φαινόμενο του δυϊσμού, κατά τη διάρκεια του οποίου υπάρχει διαχωρισμός ανάμεσα στο μοντέρνο-εκσυγχρονισμένο και το παραδοσιακό-στάσιμο κομμάτι της οικονομίας και κατ' επέκταση της κοινωνίας. Ο δυϊσμός μπορεί να ευδοκιμήσει σε διαφορετικές περιφέρειες της χώρας ή σε διαφορετικούς τομείς της οικονομίας της. Ο Μυρντάλ διαχώρισε το Βορρά από το Νότο και ο Friedmann τον πυρήνα (ενν. το μεγάλο αστικό κέντρο ενός κράτους) από την περιφέρεια, δίνοντας αντιπροσωπευτικά παραδείγματα περιφερειακού δυϊσμού.

Η νεοφιλελεύθερη προσέγγιση δέχεται το εξωτερικό εμπόριο των αναπτυγμένων χωρών σαν ένα μέσο για την ανάπτυξή τους. Η εξειδίκευση σε τομείς στους οποίους θα ήταν αποδοτική η κάθε χώρα θα αύξανε την παραγωγικότητα και θα οδηγούσε στην ανάπτυξη. Όπως, όμως, υποστηρίζουν οι μαρξιστές οικονομολόγοι, κάτι τέτοιο δε συμβαίνει καθώς με το διεθνές ελεύθερο εμπόριο έχουμε μεταφορά υπεραξίας προς τον ανεπτυγμένο κόσμο. Αιτία για αυτό είναι η διαφορά στους μισθούς και την αγοραστική δύναμη που έχουν τη βάση τους στη μεγάλη απόκλιση της παραγωγικότητας της εργασίας στη μονάδα του χρόνου, καθώς και στο πλεονάζον εργατικό δυναμικό. Η συνεχής επιδείνωση των όρων εμπορίου για τις υπανάπτυκτες χώρες έχει σα συνέπεια τη μείωση των εξαγωγών και την αύξηση των εισαγωγών.

Η μη-ανάπτυξη κάποιων χωρών σε σχέση με κάποιες άλλες απασχόλησε το Μαρξ ο οποίος θεωρούσε πως η καπιταλιστική ανάπτυξη θα εξαπλωθεί αργά η γρήγορα παντού. Και αυτό θα ήταν το μεταβατικό στάδιο για το πέρασμα στο σοσιαλισμό. Οι λόγοι για τους οποίους αυτό δε συνέβη απασχολούν τους θεωρητικούς του ιμπεριαλισμού και τους νεομαρξιστές. Οι θεωρητικοί του ιμπεριαλισμού περιγράφουν πώς ο ανεπτυγμένος κόσμος εκμεταλλεύεται τις αγορές που «ανοίγουν» στον αναπτυσσόμενο, πρώτες ύλες και εργατική δύναμη για να αποκομίζει όλο και μεγαλύτερο ποσοστό κέρδους και να συσσωρεύει κεφάλαιο. Για την επιτυχία του, ο ιμπεριαλισμός βασίστηκε στην πολιτική επιρροή και την υποτέλεια του αναπτυσσόμενου κόσμου στον αναπτυγμένο. Οι παραπάνω διαδικασίες είχαν ως αποτέλεσμα, εκτός της άνισης ανταλλαγής πρώτων υλών με έτοιμα προϊόντα, τη συνεχή αύξησης του δημόσιου χρέους των καθυστερημένων χωρών, η οποία με τη σειρά της διαιώνιζε την πολιτική και

οικονομική τους υποτέλεια. Στην υποτέλεια συνέβαλλαν και συμβάλλουν οι ανώτερες τάξεις του υποανάπτυκτου κράτους.

Οι νεομαρξιστές επικεντρώθηκαν στην επίδραση του ιμπεριαλισμού στην ανάπτυξη των καθυστερημένων κρατών.⁸⁹ Το παραγόμενο πλεόνασμα στις τελευταίες μεταφέρονταν στο εξωτερικό. Έτσι, δεν καθίστατο δυνατή μια πρωταρχική συσσώρευση κεφαλαίου η οποία με τη σειρά της θα επέτρεπε πιο δυναμική ανάπτυξη. Όσο κεφάλαιο παρέμενε στη χώρα και στα χέρια των μεγαλοκτηματιών και των εμπόρων ξοδευόταν κυρίως σε μη παραγωγικές δραστηριότητες. Το υπόλοιπο μικρό κομμάτι προτιμούσε το γρήγορο κέρδος και τις μεγάλες αποδόσεις από τη μακροπρόθεσμη επένδυση στο δευτερογενή τομέα της οικονομίας. Η βιομηχανία ελέγχεται από ξένες μονοπωλιακές επιχειρήσεις. Το αποτέλεσμα των παραπάνω διεργασιών είναι η οικονομία να μην μπορεί να περάσει από το στάδιο του εμπορικού καπιταλισμού σε αυτό του βιομηχανικού καπιταλισμού, δηλαδή σε ένα υψηλότερο επίπεδο ανάπτυξης. Στο κοινωνικό πεδίο ανελίσσονται οι έμποροι, οι μεγαλοκτηματίες και οι ντόπιοι ιδιοκτήτες μονοπωλίων. Η κρατική διοίκηση δυσλειτουργεί εξαιτίας των υπεράριθμων προσλήψεων που επιτρέπουν τη διασφάλιση οικονομικών συμφερόντων στη σφαίρα της πολιτικής. Νεομαρξιστές όπως ο Baran, βγάζουν το πόρισμα πως τελικός στόχος του ιμπεριαλισμού είναι η διατήρηση των παραδοσιακών δομών στον Τρίτο Κόσμο και η εμπόδιση της ανάπτυξής του. Αυτή είναι και η βασικότερη διαφορά τους από την κλασσική μαρξιστική θεωρία η οποία πιστεύει στην «ιστορική προοδευτικότητα του καπιταλισμού».

Όπως έχουμε δει, μια από τις βασικές αιτίες της άνισης ανάπτυξης είναι η μεταφορά αξίας από την περιφέρεια στο κέντρο. Δεν είναι, όμως, μόνο αυτή. Η ανταλλαγή προϊόντων διαφορετικού βαθμού επεξεργασίας προκαλεί διαφορετικές επιδράσεις στο εσωτερικό του κέντρου και της περιφέρειας (spin-off-effects). Εκτός από τον οικονομικό τομέα επηρεάζονται και άλλοι τομείς, όπως ο πολιτικός και ο πολιτιστικός. Έτσι, οι Galtung και Senghaas με τη σειρά τους προτείνουν την αποσύνδεση της περιφέρειας από το κέντρο και την επιδίωξη μιας αυτόνομης ανάπτυξης.⁹⁰

⁸⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 41.

⁹⁰ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 55-56.

Οι θεωρίες της εξάρτησης έρχονται σα συνέχεια των θεωριών του ιμπεριαλισμού και ανήκουν στην κατηγορία των μαρξιστικών και των νεομαρξιστικών θεωριών. Αποτελούν το γενικό πλαίσιο μέσα στο οποίο μπορούν να ενταχθούν διάφορες περιπτώσεις, από τη Λατινική Αμερική μέχρι την Αφρική και την Ασία. Ερευνούν τις αιτίες της υπανάπτυξης στο εσωτερικό των χωρών από τη σκοπιά της περιφέρειας.

Το άρθρο του Φρανκ για την «ανάπτυξη της υπανάπτυξης» εισήγαγε για πρώτη φορά το παράδειγμα της εξάρτησης. Ο Φρανκ υποστήριζε ότι ο δρόμος για την απόσπαση υπεραξίας είναι το εμπόριο. Η Λατινική Αμερική ήταν αναπόσπαστο μέρος του παγκόσμιου καπιταλιστικού συστήματος⁹¹ και δεν έπρεπε να εξεταστεί έξω από αυτό. Ο Φρανκ όριζε το παγκόσμιο καπιταλιστικό σύστημα ως πυραμίδα, με τη βάση να αποτελείται από τους αγρ-εργάτες της περιφέρειας, την κορυφή από την παγκόσμια οικονομική ελίτ και κάθε επίπεδο να συμπεριλαμβάνει τοπικά κέντρα συγκέντρωσης κεφαλαίου που «δούλευαν» για τα ανώτερά τους. Η πυραμίδα συνέδεε τα επίπεδα της μέσω του εμπορίου. Οι ιμπεριαλιστικές μητροπόλεις προάγουν το διεθνή καταμερισμό εργασίας.⁹²

Σήμερα, υπάρχει και η παράλληλη σύνδεση μέσω του παγκόσμιου χρηματοοικονομικού τομέα. Και μάλιστα, είναι τόσο ισχυρή που δείχνει απαραίτητη για την επιβίωση του οικοδομήματος. Αυτό ανέδειξε και η πρόσφατη οικονομική κρίση που ξεκίνησε από την πλασματική ανάπτυξη του χρηματοοικονομικού τομέα και επεκτάθηκε σε όλα τα επίπεδα, με ακαθόριστο ακόμη το πλήθος και το μέγεθος των συνεπειών στην οικονομία και στον ίδιο τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Για αυτόν το λόγο, ο Φρανκ προέκρινε την αποσύνδεση από την παγκόσμια αγορά.

Σύμφωνα με το Φρανκ, οι διαθέσιμοι πόροι ανέπτυξαν διαφορετικά τις διάφορες περιοχές. Αλλά πέρα από τους φυσικούς πόρους, η κοινωνική δομή είναι πιο σημαντική για την ανάπτυξη ή την υπανάπτυξη.⁹³ Εξίσου σημαντικό με την κοινωνική δομή είναι το αν στον οικονομικό τομέα η χώρα ελέγχει τη διαδικασία των εξαγωγών της, ή αν αντιθέτως έχει αφεθεί στα χέρια

⁹¹ Βλ. στο ίδιο σ. 158.

⁹² *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, οπ.αν.παρ. σ. 260.

⁹³ Βλ. στο ίδιο σ. 258. Μητροπολιτική ανάπτυξη και δορυφορική υπανάπτυξη, είναι, σύμφωνα με τον Αργύρη, οι δύο όψεις του ίδιου νομίσματος της διαδικασίας ανάπτυξης του παγκόσμιου καπιταλισμού.

ισχυρότερων κρατών. Σε καμία περίπτωση όμως δεν μπορούμε να συνάγουμε το συμπέρασμα πως αν η εξαγωγική διαδικασία ελέγχεται από τη χώρα που παράγει τα προς εξαγωγή αγαθά, η χώρα αυτή θα έχει ισχυρή ανάπτυξη και απουσία εξαρτήσεων.

Τα αποτελέσματα της εξάρτησης της Λατινικής Αμερικής ήταν η δημιουργία κάθετης ταξικής δομής. Για να ελεγχθεί πολιτικά η κοινωνία οι ανώτερες τάξεις χρησιμοποίησαν τις κυβερνήσεις και το κράτος. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα η υπανάπτυξη να επεκταθεί σε όλους τους τομείς της κοινωνικής ζωής. Ο Φρανκ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι η εξάρτηση προκαλείται εξωτερικά, δηλαδή από τις ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, αλλά παράγεται εσωτερικά, από την εθνική αστική τάξη. Για αυτό το λόγο συμπλήρωσε τη θέση του για αποσύνδεση του τρίτου κόσμου από την παγκόσμια αγορά με την προτροπή για ένοπλες σοσιαλιστικές επαναστάσεις.

Ο Καρντόσο συμφώνησε με το Φρανκ πως ανάπτυξη και υπανάπτυξη είναι δύο όψεις της παγκόσμιας καπιταλιστικής ανάπτυξης. Υποστήριξε πως οι εξωτερικοί παράγοντες μπορούν να έχουν πολύ διαφορετικές επιπτώσεις ανάλογα με τις εσωτερικές συνθήκες που επικρατούν στις καθυστερημένες χώρες.⁹⁴ Οι εσωτερικές συνθήκες έχουν να κάνουν με τις ταξικές συγκρούσεις ή συμμαχίες που αναπτύσσονται μέσα στην κοινωνία της αναπτυσσόμενης χώρας και ανάμεσα στις τοπικές τάξεις και την αστική τάξη της μητρόπολης.⁹⁵ Το ιστορικό κάθε χώρας καθορίζει την αντίδραση αυτής και του πληθυσμού της στις μεταβολές των γενικών συνθηκών. Πάντως διαχώρισε τη θέση του από το Φρανκ στο ότι μπορεί να υπάρξει ανάπτυξη και στην περιφέρεια, φυσικά εξαρτημένη από το κέντρο. Φυσικά, η εξαρτημένη ανάπτυξη δεν δύναται να λύσει τα προβλήματα των πολιτών.

Δομιστικές θεωρίες

Προηγουμένως επικεντρωθήκαμε στις θεωρίες της εξάρτησης και στον τρόπο με τον οποίο περιγράφουν την κατάσταση στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Στη συνέχεια θα δούμε τις γενικές αρχές θεωριών που επηρέασαν σημαντικά την

⁹⁴ Βλ. στο ίδιο σ. 167.

⁹⁵ Κράτος και πολιτική θεωρία, οπ.αν.παρ. σ. 269.

οργάνωση της οικονομίας και της κοινωνίας. Οι δομιστές και οι νεοδομιστές, οι νεομαρξιστές και οι μετα-μαρξιστές ασχολήθηκαν περισσότερο από τα υπόλοιπα ρεύματα με τις χώρες της περιφέρειας και της ημι-περιφέρειας.

Οι δομιστές ενδιαφέρονταν πρωτίστως για το μετασχηματισμό των κοινωνιών της Λατινικής Αμερικής.⁹⁶ Αυτό θα μπορούσε να γίνει με την εκβιομηχάνιση που θα ανέπτυξε τα μικρά μεγέθη των αγορών και θα προσέλκυαν κεφάλαια, καθώς είναι γνωστό πως τα κεφάλαια ψάχνουν αποδόσεις και ευκαιρίες που μεγιστοποιούνται σε ικανού μεγέθους αγορές. Η πορεία ήταν η μεταφορά εργατικού δυναμικού στις πιο παραγωγικές δραστηριότητες, πράγμα με το οποίο συμφωνούσαν και οι θεωρητικοί της μεγέθυνσης και αυτοί του εκσυγχρονισμού, και η αύξηση των μισθών στο σύγχρονο τομέα για να αυξηθεί με τη σειρά της η συνολική αγοραστική δύναμη. Η εκβιομηχάνιση δεν ήταν δυνατό να στηριχθεί στη διεθνή ζήτηση και τις εξαγωγές. Δεν μπορούσαν να στηριχθούν μόνο στις εξαγωγές πρώτων υλών διότι ήδη από το 19^ο αιώνα οι τιμές τους άρχιζαν να μειώνονται. Παρόλη την αύξηση της παραγωγικότητας, τα κέρδη και τις αυξήσεις των μισθών τις καρπώνονταν οι βιομηχανικές χώρες εξαιτίας των ισχυρών εργατικών κινημάτων. Αυτό ήταν άλλο ένα στοιχείο που ανεδείκνυε την αναγκαιότητα της εκβιομηχάνισης. Οι αναπτυσσόμενες χώρες έπρεπε να ξεκινήσουν την εκβιομηχάνιση όσο το δυνατόν πιο γρήγορα γιατί οι όροι εμπορίου διαρκώς επιδεινώνονταν. Η όλη διαδικασία όφειλε να λάβει χώρα με την αρωγή του κράτους για την αντιμετώπιση του διεθνούς ανταγωνισμού (βιομηχανικός προγραμματισμός).

Τις δεκαετίες του `60 και του `70 πολλές χώρες της Λατινικής Αμερικής εφάρμοσαν τις δομιστικές προσεγγίσεις, υποκαθιστώντας τις εισαγωγές καταναλωτικών αγαθών, δημιουργώντας κοινωνικές υποδομές (υγεία, παιδεία), προστατεύοντας τις επιχειρήσεις από το διεθνή ανταγωνισμό. (Μια άλλη στρατηγική υποκατάστασης εισαγωγών θα μπορούσε να είναι και η άμεση οργάνωση κρατικής βαριάς βιομηχανίας, όπως συνέβη στη Βραζιλία).⁹⁷ Δεν μπόρεσαν, όμως, να προχωρήσουν σε ένα υψηλότερο επίπεδο υποκατάστασης εισαγωγών κεφαλαιουχικών αγαθών και διαρκών καταναλωτικών αγαθών διότι αντιμετώπιζαν έλλειψη κεφαλαίων και τεχνογνωσίας. Για να μειώσουν τα

⁹⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 137-141.

⁹⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 151.

ογκούμενα ελλείμματα προσπάθησαν να αυξήσουν τις εξαγωγές, αλλά και πάλι αντιμετώπισαν σοβαρά προβλήματα αφού οι επιχειρήσεις δεν ήταν προετοιμασμένες να ανταπεξέλθουν στο διεθνή ανταγωνισμό. Αλλά και η όποια διαδικασία εκβιομηχάνισης δεν ωφέλησε όλα τα πληθυσμιακά στρώματα.⁹⁸

Μέσα από τη συνειδητοποίηση των παραπάνω η δομιστική θεωρία άρχισε να τροποποιείται από τους νεοδομιστές, οι οποίοι επιθυμούσαν πιο υποβοηθητικό ρόλο για το κράτος καθώς και τη δημιουργία μιας επιχειρηματικής τάξης που θα ανταγωνίζονταν με αξιώσεις στις διεθνείς αγορές και κατά συνέπεια θα αύξανε τις εξαγωγές. Ο Μυρντάλ συμπεριέλαβε στην ανάλυσή του και μη οικονομικές μεταβλητές για να δείξει ότι δεν είναι μόνο το κεφάλαιο που πρέπει να υπάρχει σε μια οικονομία για να αυξηθεί το προϊόν της.⁹⁹ Υποστήριζε ότι ο αγροτικός τομέας θα μπορούσε να απορροφήσει κομμάτι των ανέργων και να διαχύσει την ανάπτυξη σε ευρύτερα πληθυσμιακά σύνολα, αλλά μόνο με μεταρρυθμίσεις όπως η αναδιανομή της γης, που θα αύξαναν την αποδοτικότητα και την παραγωγικότητα του τομέα (στηριγμένη στον αγροτικό τομέα εκβιομηχάνιση). Από τα παραπάνω προκύπτει ότι θεωρούσε την ανάπτυξη της οικονομίας και την επίτευξη κοινωνικής ισότητας συμβατά γεγονότα. Από τους λατινοαμερικανούς δομιστές επηρεάστηκαν οι νέο-μαρξιστικές θεωρίες για την ανάπτυξη και την εξάρτηση της περιφέρειας από το κέντρο.¹⁰⁰

Νέο-μαρξιστές

Η υπεραξία στις αναπτυσσόμενες χώρες κατευθυνόταν στους γαιοκτήμονες μέσω της γαιοπροσόδου, στους δανειστές μέσω των τόκων, στους εμπόρους και από το βιομηχανικό τομέα στους κεφαλαιοκράτες.¹⁰¹ Αυτές οι ευνοημένες κατηγορίες δεν είχαν συμφέρον να εκβιομηχανιστούν οι οικονομίες. Ο Μπάραν προτείνει ως απάντηση την ελεγχόμενη από το κράτος βαριά βιομηχανία η οποία θα επιτρέψει την ανάπτυξη και άλλων τομέων της βιομηχανίας, θέτοντας σε κίνηση τον τροχό της οικονομικής ανάπτυξης.

⁹⁸ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 142-144.

⁹⁹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 146-149.

¹⁰⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 153.

¹⁰¹ Βλ. στο ίδιο σ. 156.

Η στρέβλωση στην παραγωγή και η εξάρτηση δίνουν το πλεονέκτημα στις χώρες του κέντρου. Έτσι, εξάγουν στις περιφερειακές χώρες κεφαλαιουχικό εξοπλισμό και αγαθά μαζικής κατανάλωσης και αγοράζουν φθηνή εργατική δύναμη και πρώτες ύλες.¹⁰² Σύμφωνα με τον Εμμανουήλ, μεταφορά αξίας από την περιφέρεια στο κέντρο γινόταν και με την αγορά από τις υπανάπτυκτες χώρες προϊόντων που θα μπορούσαν να παραχθούν και στις αναπτυγμένες, αλλά με υψηλότερο εργατικό κόστος. Με άλλα λόγια, πραγματοποιείται μεταφορά πλεονάσματος εξαιτίας της διαφοράς των τιμών των αγαθών. Όλα τα παραπάνω μοντέλα είναι αρκετά απλοποιημένες περιγραφές που δεν μπορούν να ορίσουν τη συνθετότητα και τις διεργασίες στις χώρες του Τρίτου Κόσμου.

Είναι γνωστές οι απόψεις του Λένιν για την εξάρτηση. (Οι θεωρίες της εξάρτησης αναπτύχθηκαν αναλυτικά παραπάνω, στο υποκεφάλαιο *Η γέννηση των θεωριών της Εξάρτησης*). Θεωρεί τον Ιμπεριαλισμό ως το ανώτατο στάδιο του καπιταλισμού. Η μείωση του ποσοστού κέρδους στις προηγμένες οικονομίες οδηγεί τους καπιταλιστές στην αναζήτηση κερδών σε λιγότερο ανεπτυγμένες περιοχές.¹⁰³ Και κάτι τέτοιο δεν είναι δυνατό να συμβεί αν μαζί με τις επιχειρηματικές δραστηριότητες του κεφαλαίου δεν επεκταθεί και ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Ο σημαντικότερος, όμως, λόγος της ιμπεριαλιστικής – επεκτατικής πολιτικής στην οικονομία είναι ο ανταγωνισμός στον αγώνα για την ηγεμονία. Από την άλλη πλευρά, νεομαρξιστές όπως ο Warren θεωρούν άκρως θετική την παρέμβαση του καπιταλισμού στις αναπτυσσόμενες χώρες καθώς αναπτύσσονται οι παραγωγικές και εργατικές δυνάμεις για τη μετάβαση στο σοσιαλισμό.¹⁰⁴ Οι Λένιν και Roy συμφωνούσαν ότι στις χώρες στις οποίες οι κομμουνιστές είχαν επιβάλλει την κυριαρχία τους στο εργατικό κίνημα, μπορούσαν οι μάζες των αγροτών να περάσουν στο σοσιαλισμό χωρίς να περάσουν από το καπιταλιστικό στάδιο.¹⁰⁵ Αυτό έρχεται σε αντιπαράθεση με τις απόψεις για το υποχρεωτικό πέρασμα από το στάδιο του καπιταλισμού πριν την έλευση του σοσιαλισμού.

¹⁰² *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ.* σ.σ. 161-162.

¹⁰³ Βλ. στο ίδιο σ. 245.

¹⁰⁴ Βλ. στο ίδιο σ. 246.

¹⁰⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 249.

Σύμφωνα με το Βάλερσταϊν, οι χώρες χωρίζονται σε αυτές του κέντρου, σε χώρες της ημιπεριφέρειας και της περιφέρειας.¹⁰⁶ Η μετακίνηση, όμως, μιας χώρας από τη μία κατηγορία στην άλλη έχει να κάνει περισσότερο με τη φύση του παγκόσμιου συστήματος παρά με τις εσωτερικές τους δομές. Αυτό το δικαιολογεί ο Βάλερσταϊν με το επιχείρημα πως όσο πιο ανίσχυρη είναι μια χώρα, τόσο πιο ευάλωτη καθίσταται στις εξωτερικές πιέσεις και περιορισμούς.

Είναι, όμως, εφικτή η ανάπτυξη των χωρών του Τρίτου Κόσμου στις οποίες έχει εισαχθεί ο καπιταλισμός εκτός εξάρτησης; Ο Γουόρεν απαντάει θετικά στο ανωτέρω ερώτημα. Θα υπάρξει, δηλαδή, ανάπτυξη εκτός εξάρτησης λόγω της φύσης του ίδιου του καπιταλισμού,¹⁰⁷ ο οποίος ευνοεί τον άκρατο ανταγωνισμό μεταξύ των πολυεθνικών επιχειρήσεων και μεταξύ των χωρών του κέντρου. Βέβαια, μέχρι σήμερα δεν έχουν επαληθευτεί οι θεωρίες του καθώς, ακόμη και με το στυγνό ανταγωνισμό (αν και όποτε υπάρχει) δεν υποσκάπτονται τα κοινά συμφέροντα της κατίσχυσης πάνω σε ασθενέστερες χώρες και αναπτυσσόμενες αγορές. Ο Γουόρεν υποστηρίζει τη θεωρία της εξάρτησης ανεστραμμένη, ότι δηλαδή οι παγκόσμια αγορά θα έβαζε σε κίνηση τη διαδικασία της ανάπτυξης.

Οι μετα-μαρξιστές τείνουν να βλέπουν το ρόλο των κοινωνικών τάξεων στην ανάπτυξη ως ευκαιρίες και περιορισμούς παρά ως καθοριστικό παράγοντα.¹⁰⁸

Ο Ρέμερ προσπάθησε να περιγράψει τη δομή μιας αναπτυσσόμενης κοινωνίας. Διέκρινε πέντε τάξεις, ανάλογα με το αν κατέχουν γη ή κεφάλαιο, αν εκμισθώνουν εργασία και αν εργάζονται για άλλους. Είναι οι γαιοκτήμονες ή αλλιώς εισοδηματίες, οι πλούσιοι αγρότες και οι επιχειρηματίες, οι μεσαίοι αγρότες/μικροί καπιταλιστές, οι φτωχοί αγρότες και μικροαστοί και τέλος, οι εργάτες.¹⁰⁹

Η βιομηχανική δομή είναι πολύ σημαντική για την ανάπτυξη. Το διτομεακό μοντέλο της καπιταλιστικής διαδικασίας παραγωγής περιλαμβάνει τον τομέα παραγωγής κεφαλαιουχικού εξοπλισμού και τον τομέα παραγωγής

¹⁰⁶ Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ. 171.

¹⁰⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 174.

¹⁰⁸ Βλ. στο ίδιο σ. 181.

¹⁰⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 185.

καταναλωτικών αγαθών.¹¹⁰ Κατά κανόνα, όποια οικονομία εστιάζει στον πρώτο τομέα απολαμβάνει ισχυρότερη ανάπτυξη σε σχέση με κάποια που επενδύει στο δεύτερο. Πολύ σημαντικό για τις χώρες, όμως, είναι το κατά πόσον οι βιομηχανίες βρίσκονται υπό ξένο έλεγχο. Ακόμη, ο βαθμός εξάρτησης μιας περιφερειακής οικονομίας αναφέρεται στο βαθμό που οι εισαγωγές που κάνει η χώρα είναι στρατηγικής σημασίας για την αναπαραγωγή των κεφαλαίων. Φυσικά, σημασία για την οικονομική κατάσταση έχουν η ανταγωνιστικότητα των εξαγωγίμων προϊόντων και τα πιθανά ολιγοπώνια που ανακύπτουν.

Ο ρόλος των πολυεθνικών επιχειρήσεων

Πολυεθνικές ονομάζονται οι επιχειρήσεις που εκτός από την πραγματοποίηση εισαγωγών και εξαγωγών, επεκτείνουν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες και εκτός των εθνικών συνόρων της έδρας τους.¹¹¹ Αυτός τους ο προσανατολισμός τις κάνει να συνδέουν το κέντρο με την περιφέρεια και να μεταφέρουν ή να συγκεντρώνουν κεφάλαια.

Οι πολυεθνικές επιχειρήσεις είχαν και εξακολουθούν να έχουν ισχυρή επίδραση στις οικονομίες των αναπτυσσόμενων χωρών, και μάλιστα σε πλήθος τομέων, όπως σε αυτόν της μεταποίησης, των υποδομών, των επιχειρήσεων κοινής ωφέλειας και των υπηρεσιών γενικότερα.¹¹² Εκεί που διαφωνούν οι οικονομολόγοι είναι στο πρόσημο αυτής της επίδρασης. Οι νεοκλασικοί οικονομολόγοι πιστεύουν πως οι πολυεθνικές επιχειρήσεις και όμιλοι βοηθούν στην ανάπτυξη των οικονομιών και άρα έχουν καθαρή θετική επίδραση.¹¹³ Αντίθετα, οι μαρξιστές εστιάζουν στις αρνητικές επιπτώσεις των πολυεθνικών τόσο σε επίπεδο οικονομικό, όσο και κοινωνικό και τις θεωρούν κύριες μονάδες του σύγχρονου μονοπωλιακού καπιταλισμού.¹¹⁴ Σύμφωνα με την άποψή τους οι πολυεθνικές επεκτείνουν απλά την εσωτερική αγορά των μητροπολιτικών χωρών στο εξωτερικό και χρησιμεύουν ως εργαλείο μεταφοράς κεφαλαίων από τον

¹¹⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 187-188.

¹¹¹ Χατζηδημητρίου Ι. *Διεθνείς Επιχειρηματικές Δραστηριότητες*, Εκδόσεις Ανικούλα, Θεσσαλονίκη 2003, σ. 38.

¹¹² *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης*, οπ.αν.παρ. σ. 216.

¹¹³ Βλ. στο ίδιο σ. 210.

¹¹⁴ Θεωρίες Υπανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ. 39.

υπανάπτυκτο στον ανεπτυγμένο κόσμο. Κάπου στη μέση τοποθετούνται οι οικονομολόγοι της ανάπτυξης.

Οι περισσότεροι θεωρητικοί στέκονται στα θετικά του ρόλου των πολυεθνικών επιχειρήσεων και εκτιμούν πως αυτές μπορούν να βοηθήσουν τις χώρες υποδοχής. Καταρχάς, με τα κεφάλαια που επενδύουν. Μπορούν επίσης, να εισάγουν τεχνογνωσία η οποία βρίσκεται σε έλλειψη. Έπειτα, έχουν πρόσβαση στα παγκόσμια δίκτυα διανομής και έτσι έχουν την ευκαιρία και οι αναπτυσσόμενες χώρες να αυξήσουν τις εξαγωγές τους, πράγμα αναγκαίο για την οικονομική ανάπτυξη ενός κράτους, τη μείωση των ελλειμμάτων του και σε ένα επόμενο στάδιο, την αποκόμιση πλεονάσματος. Ακόμη, με τις επενδύσεις που πραγματοποιούν αυτές οι επιχειρήσεις, δημιουργούνται νέες θέσεις απασχόλησης και μπορεί να μειωθεί η ανεργία. Τέλος, μπορούν να συμβάλλουν στη «διαφοροποίηση και την εμβάθυνση της βιομηχανικής δομής». Αυτό δε σημαίνει ότι το αποτέλεσμα είναι πάντα θετικό για τις χώρες φιλοξενίας. Τις περισσότερες φορές δεν προσελκύουν νέα κεφάλαια στις χώρες υποδοχής αλλά «καταναλώνουν» τα λιγοστά που υπάρχουν εκεί και πλήττουν, έτσι, την τοπική βιομηχανία. Είναι διαδεδομένη η άποψη πως ο έλεγχος των πόρων και της συσσώρευσης κεφαλαίων μιας τυπικής πολυεθνικής επιχείρησης καθορίζονται από το εξωτερικό και όχι από την αναπτυσσόμενη χώρα στην οποία εδρεύουν οι θυγατρικές.¹¹⁵ Αυτό έχει ως αποτέλεσμα τη μεταφορά πόρων και υπεραξιών από τις αναπτυσσόμενες στις ανεπτυγμένες οικονομίες. Σε ό,τι αφορά στη μεταφορά τεχνολογίας, αυτή πραγματοποιείται με υψηλό κόστος.

Όπως οι περισσότεροι θεσμοί και δομές, έτσι και οι πολυεθνικές επιχειρήσεις δεν είναι εξ ορισμού «καλές» ή «κακές». Ο τρόπος με τον οποίο θα λειτουργήσουν, τα αποτελέσματα που θα φέρουν στην παγκόσμια οικονομία και οι επιπτώσεις στους εργαζόμενούς τους και στις κοινωνικές σχέσεις και δομές εξαρτώνται από τις προτεραιότητες των μετόχων τους και το πολιτικό πλαίσιο μέσα στο οποίο αναπτύσσονται και γιγαντώνονται.

¹¹⁵ Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ.σ. 213-215.

Η αγροτική ανάπτυξη του τρίτου κόσμου

Ο πρωτογενής τομέας της οικονομίας προϋπήρξε των άλλων δύο, του βιομηχανικού και αυτού των υπηρεσιών. Σήμερα δεν αποτελεί τη βάση των οικονομιών, αλλά συμβάλλει στην ανάπτυξη των άλλων δύο τομέων και επηρεάζει την κατανομή των πολιτών γεωγραφικά.

Ο αγροτικός τομέας αποτέλεσε πηγή διαφωνιών μεταξύ των επιστημόνων για το κατά πόσο συμβάλλει στην ανάπτυξη των οικονομιών. Ο Κούζνετς θεωρούσε ότι ο αγροτικός τομέας με την αγοραπωλησία σε άλλους τομείς εισροών και εκροών αντίστοιχα βοηθά στην ανάπτυξη.¹¹⁶ Με τη «συμβολή στους συντελεστές» παρείχε στους άλλους τομείς πόρους που αξιοποιούνταν πιο αποτελεσματικά και πιο αποδοτικά. Η μεγέθυνση του ίδιου του αγροτικού τομέα ασφαλώς και μεγέθυνε την οικονομία των αναπτυσσόμενων χωρών. Αυτό το τελευταίο ονομάστηκε «συμβολή στο προϊόν».

Κατά κανόνα παρατηρείται τεχνητή μικρή τιμή των αγροτικών προϊόντων και υψηλότερη των βιομηχανικών για να υπάρχει μεταβίβαση αξίας από τον αγροτικό στο βιομηχανικό τομέα, του οποίου η ανάπτυξη πιστεύεται ότι είναι υψηλότερη. Αυτό δε συμβαίνει μόνο σε αναπτυσσόμενες οικονομικές δομές αλλά και σε ήδη αναπτυγμένες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η εφαρμογή της Κοινής Αγροτικής Πολιτικής (ΚΑΠ) της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Μια ανάλογη μεταφορά αξίας από τον αγροτικό προς τους υπόλοιπους τομείς μπορεί να επιτευχθεί από το κράτος με το εργαλείο της φορολογίας. Αν η φορολογία του αγροτικού τομέα είναι λιγότερο ανταποδοτική προς αυτόν, ευνοούνται άλλοι οικονομικοί τομείς.¹¹⁷ Οι παραπάνω πολιτικές μειώνουν την απασχόληση και τη συμβολή του αγροτικού τομέα στο συνολικό Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ).

Τα μέσα αγροτικά εισοδήματα ανέρχονται, περίπου, στο ένα τρίτο των εισοδημάτων των αστικών κέντρων.¹¹⁸ Αυτό είναι απότοκο της μεταφοράς πόρων που περιγράφεται παραπάνω, από τον αγροτικό στον αστικό τομέα παραγωγής.

¹¹⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 219-220.

¹¹⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 222.

¹¹⁸ Βλ. στο ίδιο σ. 229.

Οι οικονομολόγοι της ανάπτυξης απέδειξαν τον υψηλό βαθμό συσχέτισης της μεγέθυνσης του αγροτικού και του βιομηχανικού τομέα και ως εκ τούτου υποστήριξαν την άποψη να μην απομυζείται ο αγροτικός τομέας σε βάρος του βιομηχανικού, καθώς αυτό αργά ή γρήγορα θα προκαλέσει γενικότερη ανασχεση της ανάπτυξης.¹¹⁹ Επίσης, είναι σημαντικό να διασφαλιστεί η ανάπτυξη του αγροτικού τομέα για να μειωθεί η φτώχεια μεταξύ των μικρών αγροτών και των ακτημόνων.

Έτσι, τέθηκε το πρόβλημα της μεγέθυνσης του αγροτικού προϊόντος. Ο Σουλτζ προέκρινε ως μοναδικό τρόπο για την αύξηση της αγροτικής παραγωγής την εισαγωγή νέας τεχνολογίας, στην οποία τεχνολογία πρόσβαση θα είχαν οι περισσότεροι αγρότες.¹²⁰ Βέβαια, μπορούν να πραγματοποιηθούν και θεσμικές μεταρρυθμίσεις, όπως είναι η αναδιανομή της γης. Αρκετοί μελετητές υποστηρίζουν πως υπάρχει αντίστροφη σχέση μεταξύ μεγέθους ιδιοκτησίας και παραγωγής ανά μονάδα έκτασης.¹²¹ Αυτό ενισχύει την άποψη περί αναδιανομής της γης στους ακτήμονες. Πάνω σε αυτό το επιχείρημα στηρίζεται η πολιτική αναδιανομής της γης που εφαρμόζει η Βενεζουέλα σε όσες εκτάσεις παραμένουν ακαλλιέργητες και ανεκμετάλλευτες. Άλλοι βέβαια υποστηρίζουν πως η σχέση μεγέθους ιδιοκτησίας και παραγωγικότητας δεν είναι γραμμική αλλά έχει τη μορφή καμπύλης σχήματος U. Πέρα από ένα όριο μόνο η παραγωγικότητα θα αρχίσει να μειώνεται.

Επιπλέον διευκολύνσεις που πρέπει να δοθούν στον αγροτικό τομέα για να αυξήσει την παραγωγικότητά του αποτελούν η άμεση υποστήριξη των μικρών αγροτών, η πρόσβασή τους στις πιστωτικές αγορές και η δημιουργία συνεταιριστικών ενώσεων. Ο κίνδυνος για μεγάλες διακυμάνσεις στην αγροτική παραγωγή εξαιτίας καιρικών συνθηκών και όλο και συχνότερα εμφανιζόμενων ακραίων φαινομένων καθιστά απαραίτητη την πίστωση στο μικροκαλλιεργητή.

Το τελευταίο διάστημα έχουν διατυπωθεί αρκετές προτάσεις για τη διαφοροποίηση των καλλιεργειών με στόχο υψηλότερες αποδόσεις. Μια από αυτές, η «πράσινη επανάσταση» στη γεωργία, ορίζεται ως η εισαγωγή νέων ποικιλιών υψηλών αποδόσεων σε βασικές καλλιέργειες (σιτάρι, ρύζι). Αν

¹¹⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 223.

¹²⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 228.

¹²¹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 232-235.

επιτύχουν, αυξάνουν την παραγωγικότητα και την απασχόληση, αξιοποιούν αποτελεσματικά το κεφάλαιο και τη γη και τέλος, βοηθούν στην αυτάρκεια και τις εξαγωγές των χωρών. Για να πετύχει η «πράσινη επανάσταση» θα πρέπει να συνδυάζεται με τις αγροτικές μεταρρυθμίσεις. Ειδικά, θα μπορούν να επωφεληθούν από αυτή μόνο οι μεγάλοι αγρότες.

Τα περιβαλλοντικά προβλήματα

Στην όλη συζήτηση για την ανάπτυξη και τις κατάλληλες αναπτυξιακές πολιτικές για τον Τρίτο Κόσμο και ειδικότερα τη Λατινική Αμερική θα πρέπει να συμπεριλάβουμε τα όλο και οξύτερα περιβαλλοντικά προβλήματα. Αυτά αναλύονται σε προβλήματα που δημιουργεί ο υπερπληθυσμός και η μόλυνση του περιβάλλοντος, συμπεριλαμβανομένης της αποδάσωσης και της ερημοποίησης εδαφών.

Η συνεχής αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού, ιδίως των αναπτυσσόμενων χωρών, έχει φέρει στα όρια τους τα αποθέματα πρώτων υλών και απόδοσης της γης. Αν και τεχνολογικές αλλαγές μπορούν και αυξάνουν την παραγωγικότητα βραχυπρόθεσμα, είναι διαδεδομένο στους επιστήμονες πως μακροπρόθεσμα ο πλανήτης θα φτάσει σε κορεσμό.

Η μόλυνση του περιβάλλοντος μπορεί να επιταχύνει την εξάντληση των φυσικών πόρων. Αυτό συμβαίνει με την αχρήστευση των ήδη υπαρχόντων εξαιτίας της μόλυνσης τους και με τη σπατάλη που πραγματοποιείται για την ανάσχεση των συνεπειών της μόλυνσης. Οι αναπτυσσόμενες χώρες είναι πιο ευάλωτες από τις ανεπτυγμένες καθώς τα περιθώρια επιβίωσης είναι περιορισμένα. Ακόμη και μικρές μειώσεις στη σοδειά έχουν καταστροφικές συνέπειες στην κοινωνία και την οικονομία.¹²²

Οι ασταθείς κοινωνικές δομές των περιφερειακών χωρών δύναται να επηρεαστούν από τα παγκόσμια περιβαλλοντικά προβλήματα. Η μόλυνση των περιορισμένων σε χρήση φυσικών πόρων, οι ασθένειες του πληθυσμού καθώς και οι απουσία αντιμετώπισης των άμεσων, τουλάχιστο, συνεπειών των ανωτέρω προβλημάτων εμποδίζει τις προοπτικές ανάπτυξης, οικονομικής και κοινωνικής, των χωρών του τρίτου κόσμου.

¹²² Βλ. στο ίδιο σ. 247.

Το στοίχημα στον τομέα του περιβάλλοντος συμπυκνώνεται σε δύο λέξεις: βιώσιμη ανάπτυξη. Ως τέτοια ορίζεται η οικονομική ανάπτυξη που δε γίνεται σε βάρος των επόμενων γενεών. Περιλαμβάνει τη χρησιμοποίηση ανανεώσιμων πηγών ενέργειας και φυσικών πόρων, την ελάχιστη δυνατή μόλυνση του περιβάλλοντος και την πρόβλεψη για τις ανάγκες των επόμενων γενιών. Το ζητούμενο είναι η οικονομική ανάπτυξη να συμβαδίζει με την προστασία του περιβάλλοντος και όχι να γίνεται σε βάρος του.

Ένα ακόμη ερώτημα που τίθεται είναι πώς θα ρυθμιστεί η βιώσιμη ανάπτυξη; Θα είναι το κράτος, αυτό που θα σχεδιάσει και θα επιβάλλει τον τύπο της ανάπτυξης και την προστασία του περιβάλλοντος ή η αγορά με την αυτορρύθμισή της και τις τιμές που δίνει στα διάφορα αγαθά και φυσικούς πόρους θα φέρει μια επιθυμητή ή έστω ανεκτή ισορροπία; Μέχρι σήμερα έχει αποδειχθεί πως με την κυριαρχία των νόμων της αγοράς δεν έχει προστατευτεί το περιβάλλον επαρκώς. Το βραχυπρόθεσμο κέρδος που προκρίνεται από πολλούς επιχειρηματίες και διευθύνοντες συμβούλους έχει μειώσει τη σημασία του μακροπρόθεσμου οφέλους επιχείρησης και κοινωνίας, της εταιρικής κοινωνικής ευθύνης και του «κέρδους» του κοινωνικού συνόλου. Η εγγύηση του κράτους στην ανάπτυξη με σεβασμό στο περιβάλλον είναι αναγκαία, αλλά δεν είναι επαρκής. Τα σημαντικότερα περιβαλλοντικά προβλήματα, σήμερα, είναι παγκόσμια και χρειάζονται διακρατική και ίσως υπερ-κρατική αντιμετώπιση. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα αποτελεί η υπερθέρμανση του πλανήτη εξαιτίας της έκλυσης στην ατμόσφαιρα αερίων του θερμοκηπίου. Αν και δεν ευθύνονται όλες οι χώρες, το γεγονός ότι τις επηρεάζει τώρα και πολύ περισσότερο στο μέλλον, τις παρέχει το δικαίωμα να οργανώσουν ένα σύστημα παγκόσμιας επιβολής ποινών και κυρώσεων για τη μείωση του προβλήματος. Ένα τέτοιο σύστημα αποτελεί το χρηματιστήριο των ρύπων όπου κάθε χώρα είναι υποχρεωμένη να αγοράζει τη δυνατότητα να εκλύει ρύπους πέραν όσων δικαιούται. Το μέλλον θα δείξει κατά πόσον αυτό ή παρόμοιο σύστημα θα φέρει αποτελέσματα.

Πολιτική ανάπτυξη και κράτος

Ένα από τα βασικότερα προβλήματα των χωρών της περιφέρειας που τις οδηγεί στην υπανάπτυξη είναι ο ρόλος των πολιτικών τους συστημάτων. Σύμφωνα με τη θεωρία του κλασικού πολιτικού εκσυγχρονισμού, τις δεκαετίες του 1960 και του 1970, τα πολιτικά συστήματα στη Λατινική Αμερική ήταν υπανάπτυκτα και προσκολλημένα στις παραδόσεις.¹²³ Έπρεπε να εισαχθούν δυτικοί θεσμοί για να εκσυγχρονιστούν. Υποστηρίζουν πως για την υπανάπτυξη δεν ευθύνονταν οι βιομηχανικές και αποικιακές χώρες, αλλά οι εσωτερικές τους δυνάμεις.

Τέσσερις βασικές διαδικασίες λαμβάνουν χώρα σε ένα πολιτικό σύστημα: πολιτική κοινωνικοποίηση, πολιτική στράτευση, άρθρωση συμφερόντων (έκφραση αιτημάτων στους διαμορφωτές αποφάσεων) και συνάθροιση συμφερόντων (όπου εκπεφρασμένα αιτήματα συνδυάζονται με προγράμματα).¹²⁴ Ένα πολιτικό σύστημα κινδυνεύει με κατάρρευση αν δεν εκπληρώνει σε ικανοποιητικό βαθμό τις παρακάτω πέντε κύριες λειτουργίες: την ικανότητα κινητοποίησης ανθρώπινων και φυσικών πόρων, την ικανότητα γενικής ρύθμισης, την ικανότητα δίκαιης διανομής αγαθών, υπηρεσιών και ευκαιριών, τον ισχυρό συμβολισμό και την ικανότητα ανταπόκρισης στις εισροές που δέχεται. Ως εισροές του συστήματος λογίζονται τα αιτήματα και η υποστήριξη που του παρέχονται, όπως αναπτύσσει ο Ίστον στο μοντέλο του.

Οι αναπτυσσόμενες χώρες έχουν να αντιμετωπίσουν μια σειρά προκλήσεις που απορρέουν από τα μη ισχυρά πολιτικά τους συστήματα. Καταρχάς, ένα αδύναμο πολιτικό σύστημα δεν μπορεί να δημιουργήσει ένα ισχυρό κράτος, και ένα αδύναμο κράτος δεν μπορεί να διατηρήσει το υφιστάμενο πολιτικό σύστημα. Έπειτα, το πρόβλημα της δημιουργίας εθνικής συνείδησης και το ξεπέραςμα των διαφόρων τύπων διαχωρισμών. Τέτοιο πρόβλημα αντιμετώπισε στο παρελθόν η Βενεζουέλα με την πολυφυλετική της σύνθεση. Όταν ξεπερνιόνται τα παραπάνω βασικά εμπόδια φτάνει η ώρα της κινητοποίησης των πολιτών για την υποστήριξη των πολιτικών και κοινωνικών διαδικασιών του κράτους. Τέλος, η επίτευξη αναδιανομής υπέρ των ασθενέστερων θα βοηθήσει στην αποδοχή του συστήματος, την πολιτική

¹²³ Βλ. στο ίδιο σ. 273.

¹²⁴ Βλ. στο ίδιο σ. 276-279.

στήριξη της κυβέρνησης και την οικονομική και γενικότερη κοινωνική ανάπτυξη.

Η θεωρία του διαλεκτικού εκσυγχρονισμού επισημαίνει ότι η παράδοση δεν είναι απαραίτητο να εμποδίζει την ανάπτυξη. Πολλές φορές την υποβοηθά. Οι αναπτυσσόμενες κοινωνίες ακολουθούν διάφορους δρόμους ανάπτυξης προσδιορισμένους από τους παραδοσιακούς τους θεσμούς. Οι θεωρίες του διαλεκτικού εκσυγχρονισμού δεν είναι αμιγώς πολιτικές.¹²⁵ Ασχολούνται με τις ευρύτερες αλληλεπιδράσεις κράτους και κοινωνίας.

Μπορεί να υπάρξει ισχυρό και συγχρόνως αποτελεσματικό κράτος δίχως ανάπτυξη; Ο Χάντινγκτον τονίζει την αναγκαιότητα της συγκρότησης ισχυρού κράτους και γραφειοκρατίας πριν την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη.¹²⁶ Αυτό, βέβαια, ενέχει τον κίνδυνο έλλειψης δημοκρατίας και δημιουργίας αυταρχικού κράτους.

Ο Άπτερ, κρατώντας ίσες αποστάσεις από τις θεωρίες του εκσυγχρονισμού και της εξάρτησης, εισάγει την έννοια της προδιάθεσης για βία.¹²⁷ Αυτή η προδιάθεση δημιουργείται όταν η καινοτομία που λαμβάνει χώρα την περίοδο της ανάπτυξης παράγει κερδισμένους και χαμένους. Οι χαμένοι επιλέγουν ως μέσω αντίδρασης τη βία και βάζουν τα λεγόμενα κοινωνικά όρια στη μεγέθυνση. Δεν αναγνωρίζουν το μονοπώλιο του κράτους στη νομιμοποιημένη χρήση βίας.

Ένα ενδιαφέρον ερώτημα που ανακύπτει κατά τη διάρκεια της μελέτης των πολιτικών θεωριών που αφορούν στις αναπτυσσόμενες χώρες είναι κατά πόσον οι εξωτερικές ή οι εσωτερικές συνθήκες είναι αυτές που επηρεάζουν περισσότερο τη μορφή και τον τρόπο λειτουργίας τους; Φυσικά η απάντηση δεν μπορεί να είναι μονοσήμαντη. Και βέβαια μπορεί να διαφέρει από κράτος σε κράτος, από περιοχή σε περιοχή, από περίοδο σε περίοδο και ανάλογα με τα ιδεολογικά εργαλεία του ερμηνευτή. Θεωρώ σε γενικές γραμμές και όσον αφορά τις χώρες της Λατινικής Αμερικής πως έχουμε περάσει από το στάδιο που οι εξωτερικές επιδράσεις και επιβουλές είχαν το πάνω χέρι με τα κατευθυνόμενα πραξικοπήματα και την οικονομική κυριαρχία, σε ένα στάδιο στο οποίο οι

¹²⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 281.

¹²⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 283.

¹²⁷ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 288-289.

εσωτερικές διεργασίες και προσπάθειες κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής αυτάρκειας χαράσσουν το δρόμο.

Οι θεωρίες των τάξεων και του κράτους υποστηρίζουν πως ο καθορισμός της μορφής του κράτους και του πολιτεύματος πραγματοποιείται κατά βάση από τις κοινωνικές τάξεις και το αποτέλεσμα του μεταξύ τους ανταγωνισμού καθώς και από στρατιωτικές και πολιτικές γραφειοκρατίες.¹²⁸ Τον πιο σημαντικό ρόλο από τις κοινωνικές ομάδες κατέχει η εθνική αστική τάξη. Ο ρόλος και η ισχύς της καθορίζουν τη μορφή του καθεστώτος.¹²⁹ Ο Μουρ πηγαίνει ακόμη παραπέρα και αναλύοντας την επίδραση των τάξεων στο πολιτικό σύστημα τονίζει ότι η ανάδυση και η διατήρηση της δημοκρατίας εξαρτάται από την παρουσία ισχυρής αστικής τάξης. Βέβαια η αστική τάξη πρέπει να διοχετεύει την ισχύ της στη νομοθετική και όχι τόσο στην εκτελεστική οργάνωση και εξουσία του κράτους, ειδάλλως ελλοχεύει ο κίνδυνος να υπάρξει κάποιας μορφής αυταρχικό καθεστώς. Οι Φρανκ και Αμίν θεωρούν τις αστικές τάξεις στις τριτοκοσμικές χώρες σχετικά αδύναμες, σε σχέση με τις ιμπεριαλιστικές αστικές τάξεις. Αυτό ωθεί τις πρώτες στην ενίσχυση του τοπικού κράτους και έτσι αυτό τείνει να γίνει αυτόνομο και ως ένα βαθμό, ανεξέλεγκτο.¹³⁰

Στις περιπτώσεις όπου οι κατώτερες τάξεις προσπαθούν και πιέζουν αποτελεσματικά για την αύξηση του μεριδίου τους στον παραγόμενο πλούτο, έχει παρατηρηθεί η στροφή σε στρατοκρατικά καθεστώτα. Η κατάλυση κάθε έννοιας δημοκρατίας βοηθάει στην κατίσχυση της αστικής τάξης ενάντια στην εργατική, και σε ένα δεύτερο επίπεδο στην ηγεμονία μέσα στην ίδια την άρχουσα τάξη του κομματιού της εκείνου που συνδέεται με τον ιμπεριαλισμό.¹³¹

Το κράτος προσπαθεί με ποικίλους τρόπους να κατευθύνει την πολιτική ανάπτυξη στην κατεύθυνση που εξυπηρετεί καλύτερα τις άρχουσες τάξεις, ενώ την ίδια στιγμή διαδικασίες πολιτικής ανάπτυξης που πηγάζουν από τα κάτω τείνουν να το μεταβάλλουν. Ο Πουλαντζάς πιστεύει στον αγώνα για τον έλεγχο του κράτους και τη μετέπειτα χρησιμοποίησή του από την εργατική τάξη. Ο ίδιος, σε ότι αφορά στη Λατινική Αμερική αναφέρει πως η έννοια του έθνους λειτούργησε περισσότερο ως κατευναστική των κινημάτων παρά για να

¹²⁸ Βλ. στο ίδιο σ. 325.

¹²⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 330-331.

¹³⁰ Κράτος και Πολιτική *Θεωρία*, οπ.αν.παρ. σ.σ. 262-263.

¹³¹ Βλ. στο ίδιο σ. 266.

απομονώσει το άτομο από την τάξη του μέσω των πολιτικών δικαιωμάτων που του παρείχε.¹³²

Ο ρόλος του κράτους στην αναπτυξιακή διαδικασία

Το κράτος, με το δικαίωμα της νομιμοποιημένης χρήσης βίας που έχει κατακτήσει για τον εαυτό του, του δίνει τη δυνατότητα να ρυθμίζει αποφασιστικά την ανάπτυξη και το πρόσημο το οποίο θα έχει, αν θα είναι δηλαδή θετική ή αν αντιθέτως θα μιλάμε για υπανάπτυξη. Έτσι, έχει καταστεί πεδίο συγκρούσεων μεταξύ της αστικής και της εργατικής τάξης για το ποιος θα το ελέγχει. Στις χώρες της περιφέρειας το κράτος ελέγχεται από την ανώτερη αστική τάξη καθώς και από την ιμπεριαλιστική αστική τάξη του κέντρου. Το ερώτημα που τίθεται εδώ είναι αν και σε ποιο βαθμό το κράτος μπορεί να είναι ανεξάρτητο από τα ταξικά συμφέροντα;

Έχει αποδειχτεί ότι το κράτος και η γραφειοκρατία του μπορούν να είναι περισσότερο ανεξάρτητοι στις ανεπαρκώς βιομηχανικές κοινωνίες και λιγότερο στις βιομηχανικές χώρες.¹³³ Αυτό συμβαίνει διότι στις βιομηχανοποιημένες κοινωνίες αυτή η εκβιομηχάνιση έχει οδηγήσει στη δημιουργία ισχυρών οικονομικών ομάδων συμφερόντων, ως αντίβαρο στην κρατική εξουσία και επιβολή. Οι Κλαρκ και Ντίαρ όμως επισημαίνουν πως το κράτος είναι αυτό που εξασφαλίζει τη διατήρηση του καπιταλισμού. Σύμφωνα με τον Ροζενστάιν-Ροντάν το κράτος και όχι η αγορά είναι αυτό που μπορεί να διασφαλίσει τη βέλτιστη κατανομή των επενδύσεων στην οικονομία.¹³⁴ Οι μεμονωμένοι επενδυτές αποσκοπούν στη μεγιστοποίηση του ατομικού τους κέρδους και όχι του κέρδους της κοινωνίας. Άλλωστε, η πραγματοποίηση μεγάλων επενδύσεων υπερβαίνει πολλές φορές τη διάρκεια της ζωής του ανθρώπου.

Οι θεωρητικοί του προγραμματισμού συγκλίνουν στο ότι δεν υπάρχει μια συγκεκριμένη θεωρία – «μπούσουλας» στην οποία μπορούν να στηριχτούν και να δουν αποτελέσματα όλες οι αναπτυσσόμενες χώρες. Οι γενικές κατευθύνσεις που δίνονται περιλαμβάνουν την εξέταση των αναγκών, των επιθυμιών και των δυνατοτήτων των χωρών και των πολιτών. Αυτός ο καθορισμός πρέπει να λαμβάνει χώρα στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο και με τη μεγαλύτερη δυνατή

¹³² Βλ. στο ίδιο σ. 277.

¹³³ *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης*, οπ.αν.παρ. σ. 354-355.

¹³⁴ Βλ. στο ίδιο σ. 361.

συμμετοχή του πληθυσμού,¹³⁵ γιατί οι κοινότητες γνωρίζουν καλύτερα τις ανάγκες τους αλλά και τις αναπτυξιακές δυνατότητες. Αν ο τοπικός πληθυσμός νιώσει συμμετέχων στη διαδικασία λήψης αποφάσεων θα συμβάλλει στην εφαρμογή αυτών των αποφάσεων. Ειδικά υπάρχει ο κίνδυνος να απορριφθούν ως ξένο προς την κοινωνία σώμα.

Κατά τον Μυρντάλ, μια παθολογία που καλούνται να αντιμετωπίσουν τα αναπτυσσόμενα κράτη είναι η απροθυμία των κυβερνώντων να επιβάλλουν δεσμεύσεις στους κυβερνωμένους καθώς και η απροθυμία των κυβερνωμένων να συμμορφώνονται σε κανόνες.¹³⁶ Αυτή η απουσία κανόνων στα «ήπια κράτη» ευνοεί τις ισχυρότερες ομάδες και συμφέροντα και δε συμβάλλει στη συνολική ανάπτυξη.

Έχει διατυπωθεί διαχωρισμός των κρατών σύμφωνα με τις δυνατότητες που έχουν για ανάπτυξη. Ο Πίτερ Έβανς κάνει την εξής διάκριση στα κράτη: τα διαχωρίζει στα ληστρικά όπου η κρατική διοίκηση δεν μπορεί να προάγει την ανάπτυξη, στα αναπτυξιακά στα οποία η καλά ανεπτυγμένη και συνεκτική γραφειοκρατία συμβάλλει στην ανάπτυξη και στα ενδιάμεσα¹³⁷.

Ο Carnoy υποστηρίζει πως τα ανεπτυγμένα κράτη που ελέγχουν ή εξουσιάζουν αναπτυσσόμενες χώρες ακολουθούν πολιτικές οι οποίες μακροπρόθεσμα αντιστρατεύονται την ανάπτυξη. Αυτό συμβαίνει για το λόγο ότι επιβάλλουν πολιτικές στα αναπτυσσόμενα κράτη όχι σύμφωνες προς την κατάσταση και τις ανάγκες τους, αλλά σύμφωνες προς τις συνθήκες της μητρόπολης.¹³⁸ Με αυτόν τον τρόπο αναπτυσσόμενες χώρες φτάνουν σε αδιέξοδα καθώς δεν έχουν διαμορφώσει συνθήκες αυτοτροφοδοτούμενης ανάπτυξης που να συνδέεται με πολιτική εμβάθυνση του συστήματος εξουσίας.

Τα αναπτυξιακά μοντέλα της Λατινικής Αμερικής

Πώς αναπτύχθηκε, όμως, η Λατινική Αμερική; Ποιους τρόπους επέλεξε για τη δημιουργία οικονομικού και κοινωνικού πλεονάσματος και γιατί κάθε

¹³⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 365.

¹³⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 357.

¹³⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 376.

¹³⁸ *Κράτος και Πολιτική Θεωρία*, οπ.αν.παρ. σ.σ. 244-245.

φορά; Ήταν η επιτευχθείσα ανάπτυξη ικανοποιητική ή η προσπάθεια έμεινε ημιτελής; Και ποιες προοπτικές ανοίγονται στο παρόν και το μέλλον;

Στη Λατινική Αμερική είχαν επικρατήσει κατά σειρά, τριών ειδών αναπτυξιακά μοντέλα:¹³⁹

Το πρώτο βασιζόταν στην εξαγωγή πρώτων υλών και αγροτικών προϊόντων και εισαγωγή βιομηχανικών προϊόντων και τεχνολογίας και επικρατούσε μέχρι τη δεκαετία του 1960. Ο στόχος του παγκόσμιου κεφαλαίου δεν ήταν κατά κύριο λόγο η εκμετάλλευση της εργασίας στον τρίτο κόσμο αλλά το άνοιγμα νέων αγορών για την προώθηση προϊόντων.¹⁴⁰ Η επιδείνωση των όρων εμπορίου των πρώτων υλών σε σχέση με τα βιομηχανικά προϊόντα, η αύξηση της αγροτικής παραγωγικότητας που συνεπαγόταν την αύξηση της προσφοράς πρώτων υλών στις ανεπτυγμένες χώρες και η ανάπτυξη της τεχνολογίας που επέτρεψε την υποκατάσταση πρώτων υλών από συνθετικά προϊόντα αποτέλεσαν τις αιτίες για τις οποίες το πρώτο μοντέλο έγινε ασύμφορο για τις χώρες της Λατινικής υποηπείρου.

Το επόμενο μοντέλο έδωσε έμφαση στην ανάπτυξη του δευτερογενούς τομέα παραγωγής. Η υποκατάσταση των εισαγωγών επιδιώχθηκε ιδίως στη Βραζιλία, τη Χιλή και την Αργεντινή. Αυτό το μοντέλο άντεξε μέχρι τα τέλη της δεκαετίας του 1970 και περιελάμβανε την εθνική-κρατική εκβιομηχάνιση για να υποκατασταθούν οι εξαγωγές και να βελτιωθεί το ισοζύγιο εισαγωγών-εξαγωγών. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι τη δεκαετία του 1970 η παγκόσμια τάση ήταν ένας αυξανόμενος αριθμός επιχειρήσεων να μεταφέρει μέρος της παραγωγής του σε περιοχές της Λατινικής Αμερικής με χαμηλούς μισθούς.¹⁴¹ Στην ουσία επρόκειτο για προστασία της εσωτερικής αγοράς και των επιχειρήσεων από το κράτος. Αυτό συνέβη και εξαιτίας της ισχυροποίησης της εθνικής αστικής τάξης, που συμβαίνει με την ανάπτυξη της βιομηχανίας σε επίπεδο να παράγει κεφαλαιουχικά αγαθά. Αυτή η ισχυροποίηση δε συνεπάγεται αυτόματα τη μείωση της επιρροής του διεθνούς κεφαλαίου στις χώρες.¹⁴² Ακόμη και σε αυτό το μοντέλο το ξένο κεφάλαιο είχε μεγάλη επιρροή. Επρόκειτο για

¹³⁹ *Πραγματοποιώντας το Αδύνατο, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, οπ.αν.παρ. σ.σ. 182-187.*

¹⁴⁰ *Κράτος και Πολιτική Θεωρία, οπ.αν.παρ. σ. 276.*

¹⁴¹ *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ. 205.*

¹⁴² Βλ. στο ίδιο σ. 193.

ένα μοντέλο που βασιζόταν στο πετρέλαιο, δημιούργησε υψηλό πληθωρισμό και μείωσε τις αποταμιεύσεις. Έτσι, και η εσωτερική ζήτηση μειώθηκε. Επιπροσθέτως, η μείωση των εξαγωγών από τη δεκαετία του 1970, με εξαίρεση το πετρέλαιο, μείωσε τη ροή συναλλάγματος και πλέον οι χώρες ήταν αναγκασμένες να δανείζονται για να μπορούν να παράγουν.

Το επόμενο μοντέλο προσπάθησε να εκμεταλλευτεί τα «συγκριτικά πλεονεκτήματα κόστους για την απόκτηση μεριδίων αγοράς στην παγκόσμια οικονομία», όπως έκαναν οι ασιατικές οικονομίες. Περιελάμβανε τη μείωση στα κόστη παραγωγής και ιδιαίτερο στο εργατικό κόστος. Η αποτυχία προσαρμογής της λατινοαμερικανικής οικονομίας και σε αυτό το πρότυπο, το κάνει να παρακμάζει τη δεκαετία του 1980. Ο Φρανκ, άλλωστε, σημειώνει πως οι πιο δυναμικές βιομηχανίες συγκεντρώνονται στις μητροπόλεις. Το γεγονός αυτό δεν αφήνει έδαφος στον Τρίτο Κόσμο παρά μόνο για την ανάπτυξη βιομηχανίας ορισμένων καταναλωτικών αγαθών ή κεφαλαιουχικών αγαθών που δεν είναι πρωτεύοντα ή κερδοφόρα.¹⁴³ Έτσι, δεν μπορεί να λάβει χώρα εύκολα κάποιος οικονομικός και κατ' επέκταση και κάποιος πολιτικός «απογαλακτισμός» του Τρίτου Κόσμου, που θα μπορούσε να προκύψει με τη δημιουργία βιομηχανίας κεφαλαιουχικών αγαθών, μιας ατμομηχανής της παγκόσμιας οικονομίας.

Μετά τη δεκαετία του 1980 στη λατινική υποήπειρο δεν υπάρχει ένα συγκεκριμένο μοντέλο που να δομείται σε δεδομένα χαρακτηριστικά και να ακολουθείται από την πλειοψηφία των οικονομιών της περιοχής. Αυτό δεν εμπόδισε την οικονομία της Λατινικής περιοχής να αρχίσει να ανακάμπτει, με σκαμπανεβάσματα βέβαια, από την τελευταία δεκαετία του 20^{ου} αιώνα και μετά. Ο Σαμίρ Αμίν τονίζει ότι η πολιτική βούληση για αναδιανομή του παραγόμενου πλούτου θα πρέπει να συνδέεται ποιοτικά με την προσπάθεια υποκατάστασης των εισαγωγών. Πρώτος στόχος θα πρέπει να είναι η παροχή στις λαϊκές τάξεις προϊόντων τα οποία συμβάλλουν στην καλή διατροφή, υγεία και παιδεία, να ικανοποιείται δηλαδή η βάση της πυραμίδας του Maslow. Τα παραπάνω αγαθά δε θα πρέπει να τα διανέμει η αγορά. Η ανάπτυξη, όμως, δεν μπορεί και δεν πρέπει να είναι εξαρτημένη από το κέντρο. Σε διαφορετική περίπτωση η καπιταλιστική και εξαρτημένη ανάπτυξη για την υποκατάσταση των εισαγωγών θα οδηγήσει σε υπερεκμετάλλευση του αγροτικού και βιομηχανικού εργάτη

¹⁴³ Κράτος και Πολιτική Θεωρία, οπ.αν.παρ. σ. 259-260.

καθώς και των πόρων της περιφέρειας. Από την άλλη, οι μισθοί, αντί για πηγή αύξησης της αγοραστικής δύναμης του λαού, θα λαμβάνονται απλά υπόψη ως συντελεστής κόστους που πρέπει να μειωθεί. Αυτό θα κρατήσει καθλωμένη την οικονομία και οι μόνοι από την περιφέρεια οι οποίοι θα ευνοηθούν με την μεταφορά υπεραξίας θα είναι οι μεγάλοι γαιοκτήμονες, οι μεταπράτες και οι γραφειοκράτες.

Η δεκαετία του 1980 υπήρξε χαμένη οικονομικά για τις χώρες της Λατινικής Αμερικής. Τα δάνεια που είχαν λάβει από τις διεθνείς χρηματαγορές την προηγούμενη περίοδο δεν μπορούσαν να τα αποπληρώσουν εξαιτίας της πτώσης των τιμών των εξαγωγών τους. Έτσι αναγκάστηκαν να συνάψουν νέα δάνεια προκειμένου να αναχρηματοδοτήσουν τα παλιά. Αυτή η διαδικασία οδήγησε σε υπερχρέωση, καθώς και στην επιτήρηση των οικονομιών της περιοχής από τους δανειστές τους. Τη δεκαετία του 1990 έχουμε ανάπτυξη περί το 4% αλλά την ίδια στιγμή η απασχόληση μειωνόταν.¹⁴⁴ Αυτό δε σημαίνει ότι απουσίαζαν οι οικονομικές κρίσεις. Οι πλειονότητα των καινούργιων θέσεων εργασίας που δημιουργούνταν ήταν ελαστικές (ορισμένου χρόνου, μερικής απασχόλησης, μαθητείας, συμβάσεις έργου).¹⁴⁵ Στα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας οι μισοί εργαζόμενοι της Λατινικής Αμερικής απασχολούνταν σε αβέβαιες ή χαμηλής παραγωγικότητας εργασίες. Μειώνεται σταδιακά η σχετική σημασία του τομέα της βιομηχανίας και αυξάνεται αυτή του εμπορίου και των υπηρεσιών, όπου οι γυναίκες αυξάνουν την εμπλοκή τους. Επίσης, αυξάνεται και ο εργάσιμος χρόνος. Η μείωση της ευημερίας οδήγησε στην απάθεια και τον ατομικισμό.

Κατά τις παραπάνω περιόδους, τα κράτη της Λατινικής Αμερικής θέλησαν να μεταρρυθμίσουν τις κοινωνίες τους για να δέχονται και να απόδεχονται το παγκόσμιο μοντέλο καπιταλιστικής συσσώρευσης με κέντρο τις μητροπόλεις.¹⁴⁶ Οι φιλελεύθερες μεταρρυθμίσεις που έλαβαν χώρα απέσπασαν εδάφη από την Καθολική Εκκλησία και τους Ινδιάνους και τα εκχώρησαν σε ιδιώτες, φυσικά πρόσωπα ή εταιρίες. Το γεγονός αυτό οδήγησε τους κατοίκους των χωρών αυτών να εργάζονται ως κατώτεροι εργάτες.

¹⁴⁴ *Πραγματοποιώντας το Αδύνατο, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, οπ.αν.παρ. σ. 257.*

¹⁴⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 261-263.

¹⁴⁶ *Κράτος και Πολιτική Θεωρία, οπ.αν.παρ. σ. 263-264.*

Στη Λατινική Αμερική γενικά, αναπτύχθηκε το μοντέλο του κρατικού καπιταλισμού. Αυτό το μοντέλο έχει παρατηρηθεί πως ευδοκίμει στον τρίτο κόσμο, όταν αυτός προσπαθεί να αυξήσει την παραγωγικότητά του. Η απουσία ισχυρής αστικής τάξης έχει ως συνέπεια και την επέκταση του κράτους εις βάρος της.

ΜΕΤΑΒΑΣΗ ΑΠΟ ΤΟΝ ΑΥΤΑΡΧΙΣΜΟ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

Τα οικονομικά προβλήματα και η δυσαρέσκεια της κοινωνίας από την πολιτική των αυταρχικών γραφειοκρατιών της Λατινικής Αμερικής διαμόρφωσαν τις συνθήκες για την επικράτηση της δημοκρατίας στην περιοχή. Αυτή η μετάβαση πραγματοποιήθηκε σε διαφορετικές φάσεις και όχι ταυτόχρονα σε όλες τις χώρες.

Στη Λατινική Αμερική έχουν αναπτυχθεί τα τελευταία χρόνια διάφορων ειδών κινήματα: κοινωνικά, οικολογικά, φεμινιστικά, στρατιωτικά, αγροτικά. Αυτά αποτέλεσαν καταλύτες αλλαγών και αποτελούν ελπίδες για ένα καλύτερο μέλλον. Τα προβλήματα της Δημοκρατίας στη Λατινική Αμερική, όπως και σε πολλά μέρη του κόσμου, αναλύονται σε προβλήματα αντιπροσωπευτικότητας, πολιτικών δικαιωμάτων και ισότητας και σε προβλήματα συμμετοχής όλων των στρωμάτων του πληθυσμού και όλων των πολιτών στις διαδικασίες λήψης, εφαρμογής και αξιολόγησης αποφάσεων.

Τα προβλήματα αντιπροσωπευτικότητας των αστικών δημοκρατιών έχουν να κάνουν με το ότι δεν αντιπροσωπεύονται επαρκώς όλα τα τμήματα του πληθυσμού. Υπάρχει ασυμμετρία ανάμεσα στα συμφέροντα που προωθούνται και σε αυτά που έχει η πλειοψηφία. Το 80% του πληθυσμού σε μία αστική δημοκρατία σαν την Ελλάδα, που οικονομικά βρίσκεται στο χαμηλό επίπεδο των ανεπτυγμένων χωρών, ανήκουν στην ευρύτερη εργατική τάξη. Δηλαδή, χρησιμοποιούν είτε το μυαλό είτε τα χέρια τους για να αποκτήσουν εισοδήματα ως μισθωτοί. Δεν κατέχουν μέσα παραγωγής παρά μόνο την εργατική τους δύναμη. Ασχέτως της ύπαρξης διαφορών και αντιθέσεων μέσα σε αυτήν την πολύ μεγάλη πλειοψηφία, η περιορισμένη δημοκρατία μέσα στην οποία προσπαθεί να αναπτυχθεί η εργατική τάξη δεν αφήνει το περιθώριο ούτε καν για την προώθηση του γενικού και αφηρημένου στόχου της βελτίωσης της θέσης και του βιοτικού επιπέδου της σε σχέση με τα αντίστοιχα του κεφαλαίου. Και όχι μόνο δε συμβαίνει αυτό, αλλά λαμβάνει χώρα το ακριβώς αντίθετο και μάλιστα, με αυξανόμενη ένταση. Οι ανισότητες ανάμεσα στα άκρα των πληθυσμών αυξάνονται με την πάροδο του χρόνου.

Τα προβλήματα ισότητας δεν έχουν να κάνουν τόσο με την απουσία ίσων ευκαιριών σε όλα τα άτομα του πληθυσμού ή ενός υποσυνόλου όσο στην παροχή ίσων δυνατοτήτων ακριβώς για να επωφεληθούν όλοι στο έπακρο τις ίσες ευκαιρίες με απώτερο σκοπό τη μεγιστοποίηση του οφέλους του συνόλου. Σε μερικές χώρες, φυσικά, ακόμη και το πρώτο, η ισότητα των ευκαιριών, παραμένει ακόμα ζητούμενο.

Ο περιορισμός της συμμετοχής των ανθρώπων στα δημοκρατικά συστήματα μπορεί να λάβει χώρα είτε εξαιτίας της απάθειας των πολιτών είτε εξαιτίας των περιορισμών και των στρεβλώσεων των ίδιων των συστημάτων.¹⁴⁷ Αν κάνουμε, όμως, μια σύντομη ανάλυση των δύο παραπάνω αιτιών θα εξάγουμε το συμπέρασμα πως η μία αιτία αποτελεί απότοκο της άλλης. Αν το σύστημα αποκλείει τους πολίτες από τις σημαντικές αποφάσεις, όπως για παράδειγμα με τη μη διενέργεια δημοψηφισμάτων για σοβαρά ζητήματα, τότε είναι πολύ πιθανό οι πολίτες να διαλέξουν το δρόμο της απάθειας. Από την άλλη πλευρά, αν οι πολίτες εμφανίζονται απαθείς και ως ένα βαθμό «συμβιβασμένοι» με αυτά που συμβαίνουν στα κοινά, μην πηγαίνοντας για παράδειγμα να ασκήσουν το εκλογικό τους δικαίωμα, το σύστημα βρίσκει την ευκαιρία και τους περιθωριοποιεί ακόμα περισσότερο, θεωρώντας τους ευάλωτους και απαθείς. Πάντως, είναι αλήθεια πως για να μπορέσουν να αναπαραχθούν οι αστικές δημοκρατίες δυτικού τύπου, πρέπει να βρουν μια μέση λύση, μια χρυσή τομή, μεταξύ των στόχων που θέτουν προς επίτευξη και των ενδιαφερόντων όλων των πολιτών. Σε αυτά, λοιπόν, τα ενδιαφέροντα το σύστημα θεσπίζει τους περιορισμούς του.

Στη Λατινική Αμερική γίνονται αξιόλογες προσπάθειες να υπερβούν το έλλειμμα δημοκρατίας, κυρίως σε τοπικό επίπεδο.¹⁴⁸ Σε ένα πλήθος δημαρχιών, με χαρακτηριστικότερα παραδείγματα το Καρακάς, το Σάο Πάολο, το Καρονί, την Ιντεντένσια του Μοντεβιδέο και το Πόρτο Αλέγκρε, οι δημοτικές αρχές προσπαθούν να πολιτικοποιήσουν μέχρι και τον τελευταίο πολίτη και να τον κάνουν συμμετόχο στη διαδικασία λήψης και ελέγχου της εφαρμογής των αποφάσεων. Αυτό επιτυγχάνεται με ίση πρόσβαση στην πληροφόρηση για όλους και είναι κάτι που μπορεί να συμβεί παγκόσμια μέσα από το διαδίκτυο και τις

¹⁴⁷ Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες, οπ.αν.παρ. σ.σ. 82-83.

¹⁴⁸ Κράτος και Πολιτική Θεωρία, οπ.αν.παρ. σ.σ. 362-366.

δημοκρατικές δομές που αναπτύσσει. Άλλωστε, πάνω σε αυτή τη θεώρηση για τη δύναμη της πληροφορίας βασίζονται αρκετοί πολιτικοί επιστήμονες, ιστορικοί, κοινωνιολόγοι, ακόμη και οικονομολόγοι για να προβλέψουν ότι η επόμενη μεγάλη επανάσταση της ανθρωπότητας θα διοργανωθεί και θα λάβει χώρα μέσα στον και από, τον παγκόσμιο ιστό. Για να ξαναγυρίσουμε όμως στα της Λατινικής υποηπείρου, οι δημοτικές αρχές που αναφέρθηκαν παραπάνω επιδιώκουν τη συμμετοχή των πολιτών, όχι μόνο στα λόγια δίνοντας το δικαίωμα επίσημης καταγραφής των αιτημάτων τους, αλλά και με την κατάρτιση συμμετοχικού προϋπολογισμού. Ο κάθε πολίτης σε πρώτη φάση και μέσω αντιπροσώπων στις επόμενες αποφασίζει για την κατάρτιση της λίστας εσόδων και δαπανών, για το ποια έργα θα πρέπει να πραγματοποιηθούν με τις δεδομένες οικονομικές δυνατότητες καθώς και αν τελικά η χρήση των πόρων έγινε με τρόπο αποδοτικό και πλήρως διαφανή. Πέρα από τις διαδικασίες κατάρτισης του Συμμετοχικού Προϋπολογισμού πολλές δημαρχίες διοργανώνουν θεματικά φόρα, κυρίως για κοινωνικά ζητήματα, τα οποία επιτείνουν το γόνιμο προβληματισμό των πολιτών, ανοίγουν νέους ορίζοντες σκέψης και διευκολύνουν τη διαδικασία της πολιτικοποίησης με τη μεταφορά επιπλέον πληροφοριών.

Οι θεωρίες του κλασικού εκσυγχρονισμού θεωρούν την ενεργό λαϊκή συμμετοχή ανασχετικό παράγοντα της ανάπτυξης.¹⁴⁹ Άλλες θεωρίες του εκσυγχρονισμού, όμως, πιστεύουν πως η ευρεία συμμετοχή των μαζών στα κοινά μπορεί να συμβαδίσει με την οικονομική πρόοδο και αξίζει να επιδιώκεται. Οι μαρξιστές θεωρούν το κράτος αφενός τόπο ταξικής σύγκρουσης και συνεχούς αγώνα για την κατάκτησή του και αφετέρου αντανάκλαση και έκφραση της ταξικής κυριαρχίας. Για αυτό και ευνοεί την πολιτική συμμετοχή των κυρίαρχων τάξεων. Γύρω στα μέσα της δεκαετίας του 1970 εμφανίστηκαν θεωρίες που κινούνταν ανάμεσα στις εκσυγχρονιστικές και τις μαρξιστικές. Από τη μία υποστήριζαν ότι η λαϊκή συμμετοχή βοηθά στην ανάπτυξη και από την άλλη πως θα ήταν δυνατό να κινητοποιηθούν τα φτωχά τμήματα του πληθυσμού με την ενεργό υποστήριξη του κράτους.¹⁵⁰ Αυτό θα γινόταν με την υποχώρηση των κοινωνικών συγκρούσεων μπροστά στο συνολικό όφελος όλων.

¹⁴⁹ *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ. 367.*

¹⁵⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 369.

ΤΑ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ ΤΩΝ ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑ, ΒΡΑΖΙΛΙΑ, ΒΟΛΙΒΙΑ

Μελετώντας τη Λατινική Αμερική, τα ερωτήματα που ανακύπτουν στους πολίτες και καλούνται να απαντήσουν πολιτικοί επιστήμονες είναι εάν μπορεί να σπάσει η εξάρτηση της περιφέρειας από το κέντρο και εάν μπορεί να ανατραπεί το νεοαποικιακό μοντέλο; Βασική προϋπόθεση της ανατροπής αποτελεί η λειτουργία δημοκρατιών με υγιείς βάσεις. Πράγμα που σημαίνει πως ευρύτερα κοινωνικά στρώματα εκφράζονται μέσω πολιτικών κομμάτων, και όχι μόνο οι κοινωνικές ελίτ. Πρωτοπόρες στην προσπάθεια για τη δημιουργία ενός πόλου δημοκρατίας και απεξάρτησης από το κέντρο είναι η Βενεζουέλα, η Βραζιλία και η Βολιβία. Οι τρεις χώρες έχουν κοινό χαρακτηριστικό ότι κυβερνώνται από ηγέτες αριστερής ιδεολογίας, οι οποίοι δίνουν έμφαση στο κοινωνικό κράτος χωρίς να απαρνούνται την οικονομική ανάπτυξη μέσα στο καπιταλιστικό σύστημα και θέτουν ως προτεραιότητα την πολιτική και πολιτιστικών ανάπτυξη των πληθυσμών τους.

Πριν δούμε τις περιπτώσεις των τριών παραπάνω χωρών αναλυτικά, ας κάνουμε μια σύντομη αναδρομή στο πώς εξελίχτηκαν η υπόθεση της δημοκρατίας στη Λατινική υποήπειρο τα τριάντα τελευταία χρόνια. Η ανέλπιστη νίκη των Σαντινίστας το 1979 έδωσε νέα ώθηση στην υπόθεση της αριστεράς στη Λατινική Αμερική.¹⁵¹ Αντάρτικα δημιουργήθηκαν και σε χώρες της Κεντρικής Αμερικής, όπως στο Ελ Σαλβαδόρ και τη Γουατεμάλα, αλλά και στην Κολομβία.

Από το πρώτο μισό της δεκαετίας του `80 οι στρατιωτικές δικτατορίες άρχισαν να υποχωρούν και να παραδίδουν τη σκυτάλη της εξουσίας σε δημοκρατικά εκλεγμένες κυβερνήσεις. Σε αυτό συνέβαλαν η πεποίθηση ότι θα μπορούσαν να κηδεμονεύουν τις δημοκρατικές διαδικασίες χωρίς να ασκούν οι ίδιοι τη διακυβέρνηση και η εκτίμηση πως είναι καλύτερα να διαχειριστούν άλλοι τη νεοφιλελεύθερη στροφή που εκ των πραγμάτων υπαγόρευε η αποδυνάμωση του σοσιαλιστικού στρατοπέδου,¹⁵² χωρίς να είναι μικρή η σημασία του αντιδικτατορικού κινήματος.

Γενικά, οι δεκαετίες του 1980 και του 1990 χαρακτηρίστηκαν από την «ήπια προσαρμογή» των χωρών της Νότιας Αμερικής από τα στυγνά

¹⁵¹ Πραγματοποιώντας το Αδύνατο, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα. οπ.αν.παρ. σ. 77.

¹⁵² Βλ. στο ίδιο σ. 86.

δικτατορικά καθεστώτα σε αστικές δημοκρατίες δυτικού τύπου, πάντα υπό των έλεγχο των στρατιωτικών. Σε ορισμένες χώρες, όπως στην Αργεντινή, το Περού, τη Χιλή και τη Βραζιλία, ο εκδημοκρατισμός έχει προωθηθεί από οργανωμένα κινήματα πολιτικής αντίστασης.¹⁵³

Στις αρχές της δεκαετίας του `90 η διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης έφερε σε δύσκολη θέση και προβληματισμό την αριστερά της Λατινικής Αμερικής. Παρόλα αυτά η Αριστερά άρχισε σιγά – σιγά να ενισχύει τις θέσεις της, με επιτυχίες που σημείωνε στον εκλογικό στίβο και με κορύφωση την εκλογή του Ούγκο Τσάβες στη Βενεζουέλα, του Λούλα ντα Σίλβα στη Βραζιλία και του ιθαγενή Έβο Μοράλες στη Βολιβία.

Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ ΒΕΝΕΖΟΥΕΛΑΣ

Η Βενεζουέλα είναι μια χώρα με φυσικό πλούτο: εξάγει πετρέλαιο, αλουμίνιο, καφέ, σίδηρο και ατσάλι. Αυτό αναβαθμίζει τη διεθνή της θέση και τις δυνατότητες για οικονομική και πολιτική ανάπτυξη. Είναι πέμπτη πετρελαιοπαραγωγός χώρα στον κόσμο και στο πετρέλαιο οφείλει το ένα τρίτο του ΑΕΠ της.¹⁵⁴ Το πετρέλαιο, παρότι αποτελεί πρόκληση για τα συμφέροντα των ΗΠΑ, την ίδια στιγμή παρέχει ασφάλεια στο ενδεχόμενο στρατιωτικής επέμβασης της Υπερδύναμης στη χώρα.¹⁵⁵ Κι αυτό διότι μια ενδεχόμενη επίθεση σε μεγάλη πετρελαιοπαραγωγό χώρα θα εκτινάξει τις διεθνείς τιμές του πετρελαίου στα ύψη με αποτέλεσμα να αυξηθεί κατακόρυφα το κόστος παραγωγής των αγαθών, να πληγεί η βιομηχανική δραστηριότητα και η παγκόσμια οικονομία να βυθιστεί σε ακόμη μεγαλύτερη ύφεση.

Η Βενεζουέλα είναι πολύ αστικοποιημένη καθώς το 87% του πληθυσμού της ζει στις πόλεις.¹⁵⁶ Το 70% ανήκει στην εργατική τάξη ενώ μόνο το 13% στην αγροτική.¹⁵⁷ Το 23% ανήκει στη βιομηχανική εργατική τάξη, το 2-3% στην πετρελαϊκή βιομηχανία και το υπόλοιπο ποσοστό είναι ημι-άνεργοι, ημι-εργαζόμενοι σε άθλιες συνθήκες στις φαβέλες, καθώς και εργάτες γης. Άρα, περίπου το 25% ανήκε στην εργατική αριστοκρατία που είχε προνομιακές

¹⁵³ *Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης*, οπ.αν.παρ. σ. 316.

¹⁵⁴ *Συλλογική εργασία, Το πείραμα Τσάβες και η Μπολιβαριανή Επανάσταση*, Εκδόσεις ΚΨΜ, Αθήνα 2006, σελ. 58.

¹⁵⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 126.

¹⁵⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 51.

¹⁵⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 60.

σχέσεις με τις προηγούμενες κυβερνήσεις. Αυτοί οι τελευταίοι είχαν το αποκλειστικό έλεγχο στο συνδικαλισμό με αποτέλεσμα το συνδικαλιστικό κίνημα να μετατραπεί σε ξεπουλημένη γραφειοκρατία που εξυπηρετούσε τα συμφέροντα των αστών.

Η ανακάλυψη του Χριστόφορου Κολόμβου σηματοδότησε την αρχή της Ισπανικής κατοχής.¹⁵⁸ Επί αιώνες οι Ισπανοί εκμεταλλεύονταν τις πρώτες ύλες και τους πόρους της Βενεζουέλας. Ο Σιμόν Μπολίβαρ επέτυχε την ανεξαρτησία της Βενεζουέλας το 1819. Για εκατό και πλέον χρόνια υπήρχαν έντονα προβλήματα διακυβέρνησης που σηματοδεύτηκαν από δικτατορίες και εμφύλιες ταραχές και μόλις το 1947 εξελέγη κυβέρνηση με κάλπες. Οι δικτατορίες πραγματοποιούνταν με την ενθάρρυνση των ΗΠΑ οι οποίες επιθυμούσαν όσο δυνατόν μεγαλύτερο έλεγχο στα κοιτάσματα πετρελαίου της περιοχής. Τη δεκαετία του 1950 και του 1960 το Κομμουνιστικό Κόμμα Κούβας ανέπτυξε αντάρτικο ενάντια στην παραπάνω κατάσταση αλλά οδηγήθηκε σε σοβαρή πολιτικο-στρατιωτική ήττα.¹⁵⁹ Κατά τα τέλη της δεκαετίας του 1980 άρχισαν να ξεσπούν κοινωνικές ταραχές εξαιτίας της οικονομικής κρίσης. Δύο στρατιωτικά φιλολαϊκά πραξικοπήματα έλαβαν χώρα το 1992 και καταπνίγηκαν στο αίμα. Το πρώτο, οργανώθηκε από τον τότε συνταγματάρχη των αλεξιπτωτιστών και νυν πρόεδρο της χώρας Ούγκο Τσάβες. Και τα δύο ήταν απότοκα της πολιτικής λιτότητας που έπληττε τα λαϊκά στρώματα. Μέχρι το 1998 πάνω από τα τρία τέταρτα του πληθυσμού ζούσαν κάτω από τα όρια της φτώχειας.

Το 2002 οργανώθηκε εκτροπή από τις ΗΠΑ, τους επιχειρηματίες και την ξεπουλημένη σε αυτούς συνδικαλιστική γραφειοκρατία. Πραξικόπημα τον Απρίλιο που απέτυχε και γενική απεργία εξήντα τριών ημερών στο τέλος του έτους με παράλληλο λοκ άουτ από την πλευρά της εργοδοσίας. Και η τελευταία προσπάθεια είχε την τύχη του πραξικοπήματος. Το 2004 πραγματοποιήθηκε δημοψήφισμα με το ερώτημα της παραμονής ή όχι του Τσάβες στην προεδρία. Το ναι έλαβε περίπου το 60% των ψήφων. Το αποτέλεσμα ήταν άκρως πολωτικό και ταξικό καθώς οι ανώτερες τάξεις είχαν ψηφίσει σύσσωμες υπέρ της απομάκρυνσής του και οι κατώτερες το αντίθετο.¹⁶⁰

¹⁵⁸ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 25-26.

¹⁵⁹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 28-29.

¹⁶⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 34.

Η εκλογή του Ούγκο Τσάβες στην προεδρία της Βενεζουέλας το 1998 άνοιξε το δρόμο για ένα σοσιαλιστικό μετασχηματισμό της κοινωνίας της χώρας αυτής. Στόχος του είναι η βαθιά αλλαγή σε όλα τα πεδία, από το οικονομικό και το θεσμικό μέχρι το πολιτισμικό, η οποία να διαρκέσει για πολύ καιρό.¹⁶¹

Πρώτο μέλημά του η σύγκληση Συντακτικής Συνέλευσης για να αλλάξει εκ βάθρων το νομικό πλαίσιο μέσα στο οποίο περιστρεφόταν και αναπτυσσόταν η κοινωνική ζωή. Κι αυτό διότι, με τον υπάρχον κρατικό μηχανισμό και τις θεσμικές δομές δεν ήταν εφικτό όχι μόνο να ακολουθήσει ριζοσπαστική πολιτική, αλλά ούτε και να προχωρήσει σε μικρές αλλαγές που δε θα έθιγαν το σύστημα. Πραγματοποιείται, λοιπόν, δημοψήφισμα για την αναγκαιότητα αναθεώρησης του Συντάγματος. Το 72% των Βενεζουελανών απάντησε θετικά στην αδήριτη ανάγκη να ανατραπεί ο αρτηριοσκληρωτικός γραφειοκρατικός μηχανισμός. Η Συντακτική Συνέλευση (που προέκυψε από εκλογές) στοχοποίησε και το διεφθαρμένο δικαστικό σώμα εγκαθιδρύοντας για αυτόν το σκοπό Δικαστική Επιτροπή Ανάγκης.¹⁶² Το νέο Σύνταγμα εγκρίθηκε το Δεκέμβριο του 1999 με αυξημένη πλειοψηφία και ποσοστό 71,78%. Περιλαμβάνει 350 άρθρα. Άλλαξε την επίσημη ονομασία της χώρα από «Δημοκρατία της Βενεζουέλας» σε «Μπολιβαριανή Δημοκρατία της Βενεζουέλας», συμβολίζοντας την επαναστατική διαδικασία στην οποία είχε εισέλθει η χώρα. Η προεδρική θητεία απέκτησε ανακλητό χαρακτήρα, καθώς ήταν δυνατή η ανάκληση της θητείας του Προέδρου πριν τη λήξη της με τη συγκέντρωση ενός αριθμού υπογραφών και την καταψήφιση του Προέδρου στο δημοψήφισμα που θα ακολουθούσε. Αυτό έδωσε τη δυνατότητα στους πολίτες να επεμβαίνουν στην κορυφή της εκτελεστικής εξουσίας κατά τη διάρκεια των έξι ετών που κρατάει η προεδρική θητεία. Βασική πρόβλεψη του νέου Συντάγματος αποτελεί η ενεργή συμμετοχή του ατόμου στις δημόσιες υποθέσεις και η εξ αυτής ανάπτυξη, τόσο του εαυτού του όσο και του συνόλου. Της ψήφισης οποιουδήποτε νόμου πρέπει να προηγείται παλλαϊκή συζήτηση με τη συμμετοχή ατόμων, οργανώσεων και κοινωνικών ομάδων. Οι παρατηρήσεις που σημειώνονται σε αυτήν τη διαδικασία λαμβάνονται υπόψη για την τελική

¹⁶¹ *Πραγματοποιώντας το Αδύνατο, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, οπ.αν.παρ. σ.σ. 379-385.*

¹⁶² *Το πείραμα Τσάβες και η Μπολιβαριανή Επανάσταση, οπ.αν.παρ. σ. 40.*

έγκριση από την Εθνοσυνέλευση.¹⁶³ Για την αντιμετώπιση της διαφθοράς στο δικαστικό σύστημα αποφασίστηκε ο διορισμός των δικαστών με δημόσιες εξετάσεις και όχι από το κοινοβούλιο όπως συνέβαινε παλαιότερα. Το Άρθρο 70 αναφέρει τους τρόπους με τους οποίους ο λαός θα αναπτύξει τις ικανότητες και δεξιότητές του. Αυτοί οι τρόποι είναι η αυτοδιεύθυνση, οι συνεταιρισμοί, ο δημοκρατικός σχεδιασμός και οι συμμετοχικοί προϋπολογισμοί. Αξίζει να σημειωθεί εδώ ότι το 2005 δημιουργήθηκε το υπουργείο Λαϊκής Συμμετοχής και Κοινωνικής Ανάπτυξης για να προωθηθούν όλοι οι παραπάνω στόχοι καλύτερα.

Τα κοινοτικά συμβούλια και η λαϊκή τοπική εξουσία αποτελούν το μέσο για την αμεσοδημοκρατική μορφή διοίκησης που επιδιώκει ο Τσάβες. Στη Βενεζουέλα των είκοσι έξι εκατομμυρίων κατοίκων μπορούν να υπάρξουν περίπου 52.000 κοινότητες. Κάθε κοινότητα εκλέγει το κοινοτικό της συμβούλιο. Μέσα σε κάθε κοινότητα αναπτύσσονται διάφορες κοινοτικές θεματικές οργανώσεις, είτε αυθόρμητα «από τα κάτω» είτε με πρωτοβουλία και χρηματοδότηση «από τα πάνω» και ένθερμη συμμετοχή της βάσης. Κοινοτικές οργανώσεις μπορούν να συνεργαστούν για ένα έργο που ορίζει η κοινότητα. Η κοινότητα, λοιπόν, συνενώνει τις διάφορες οργανώσεις, προσκαλεί κάθε έναν να συν-διαμορφώσει το συμμετοχικό προϋπολογισμό καθώς και να ελέγχει τη διάφανη χρήση των διαθέσιμων πόρων και όλες τις δραστηριότητες (κοινοτικές, κρατικές, ιδιωτικές) που λαμβάνουν χώρα στον τομέα ευθύνης της. Για να εκτελεί απρόσκοπτα το κοινοτικό συμβούλιο όλες τις απαραίτητες λειτουργίες έπρεπε να σχηματιστούν τρία όργανα: ένα εκτελεστικό, ένα ελεγκτικό και ένα χρηματοδότησης. Ανώτερο όργανο, φυσικά, παραμένει η συνέλευση των πολιτών. Η κυβέρνηση έχει την πολιτική βούληση να δημιουργήσει συνελεύσεις βάσης σε κάθε γειτονιά, έτσι που στο τέλος να παίρνουν μέρος όλοι οι Βενεζουελάνοι.¹⁶⁴ Κάθε απόφαση πρέπει να μπορεί να παίρνεται στο μικρότερο δυνατό επίπεδο. Αν αυτή η απόφαση αφορά ζήτημα γενικότερης πολιτικής υφής, όπως είναι για παράδειγμα η εγκληματικότητα, αυτό θα προωθείται από εκπροσώπους (και όχι αντιπροσώπους) μαζί με την άποψη της βάσης σε ανώτερο όργανο. Αλλά και πάλι η απόφαση δεν θα λαμβάνεται εκεί. Η γνωμοδότηση του οργάνου θα επιστρέψει ξανά στη βάση και οι τοπικές συνελεύσεις θα

¹⁶³ Βλ. στο ίδιο σ. 41.

¹⁶⁴ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 118-121.

αποφασίσουν για την τελική λύση. Με αυτόν τον τρόπο περιγράφουν το μοντέλο της συμμετοχικής δημοκρατίας, και δεν επιθυμούν να αντιγράψουν ούτε ένα γραφειοκρατικό μοντέλο κρατισμού τύπου ΕΣΣΔ, ούτε κάποια μορφή κομμουνιστικής δικτατορίας.

Οι πρώτες «αποστολές» που τέθηκαν σε εφαρμογή αφορούσαν την εκπαίδευση¹⁶⁵. Μέχρι τότε η εκπαίδευση παρέπαιε και ήταν ταξική. Πρόσβαση σε αξιοπρεπή μόρφωση είχαν αποκλειστικά τα παιδιά των ανώτερων τάξεων, μέσω της ιδιωτικής παιδείας που ανθούσε σε ολόκληρη τη Λατινική Αμερική πλην της Κούβας. Η εκπαίδευση, η παιδεία και ο πολιτισμός αποτελούν πολύ σημαντικά στοιχεία για την αλλαγή και την «εμβάθυνση» του κοινωνικού μετασχηματισμού μιας κοινωνίας, στη συγκεκριμένη περίπτωση της βενεζουελάνικης. Αυτό εξηγεί την προτεραιότητα που πήρε αυτός ο τομέας.

Η «αποστολή Ρόμπινσον» χρησιμοποιεί εθελοντές για να διδάξουν ανάγνωση, γραφή και αριθμητική στους αναλφάβητους ενήλικες, ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές. Κάθε εκπαιδευόμενος πληρωνόταν για να παρακολουθεί τα μαθήματα, αφού παράλληλα έπρεπε να δίνει και τη «μάχη» για το μεροκάματο! Ήδη έχει τεθεί σε εφαρμογή η «αποστολή ΡόμπινσονII» που έχει στόχο να βοηθήσει τους πρώην αναλφάβητους να αποκτήσουν το απολυτήριο της εξατάξιας πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης σε δύο χρόνια. Είναι αξιοσημείωτο ότι ο αναλφαβητισμός σχεδόν εξαλείφθηκε, σε λιγότερο από δύο χρόνια.¹⁶⁶

Η «αποστολή Ρίμπας» έχει στόχο να βοηθήσει όσους είχαν εγκαταλείψει τις σπουδές τους να ολοκληρώσουν τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση.

Η «αποστολή Σούκρε» προσπαθεί να ανοίξει τις πύλες της τριτοβάθμιας εκπαίδευσης σε όλα τα παιδιά που προέρχονται από τα κατώτερα στρώματα. Ένα εκτεταμένο σύστημα κρατικών υποτροφιών απευθύνεται σε όλους όσους έχουν πραγματική ανάγκη.¹⁶⁷ Η «αποστολή Σούκρε», όπως και οι υπόλοιπες «αποστολές» για την Παιδεία, εξελίσσεται παράλληλα με την κρατική πολιτική, η οποία δημιουργεί υποδομές και εστιάζει στην ποιότητα της διδασκαλίας και των παρεχόμενων υπηρεσιών. Χτίστηκαν εκατοντάδες καινούργιοι παιδικοί

¹⁶⁵ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 43-44.

¹⁶⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 138.

¹⁶⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 45.

σταθμοί και ιδρύθηκαν πέντε νέα πανεπιστήμια και τέσσερις πολυτεχνικές σχολές. Ένα από αυτά τα Πανεπιστήμια, το Μπολιβαριανό, λειτουργεί στο χώρο των γραφείων που άφησαν ελεύθερο τα διευθυντικά στελέχη της κρατικής πετρελαϊκής εταιρίας που ανήκαν στην αντιτσαβική αντιπολίτευση και απολύθηκαν ή παραιτήθηκαν μετά το δίμηνο lock out που είχαν επιβάλει στα τέλη του 2002.¹⁶⁸ Το Μπολιβαριανό πανεπιστήμιο συνδέεται στενά με την τοπική κοινωνία σε βαθμό οι φοιτητές να συνδυάζουν την μάθηση και την πρακτική άσκηση με την προσφορά στους κατοίκους και να βαθμολογούνται από τους καθηγητές αλλά και τους κατοίκους της κοινότητας.

Η «αποστολή Επιστήμη» έχει σκοπό να φέρει την επιστήμη και τις κατακτήσεις της κοντά στο λαό αλλά και να προάγει την έρευνα και την επιστημο-τεχνολογική ανάπτυξη. Η χρηματοδότησή της από το κράτος φτάνει τα 150 εκατομμύρια δολάρια. Στα πλαίσια αυτής της αποστολής αναπτύσσεται το πρόγραμμα που θα θέσει σε λειτουργία τον πρώτο βενεζουελάνικο δορυφόρο, ο οποίος θα αγοραστεί από την Κίνα.¹⁶⁹

Στον τομέα της υγείας αναπτύχθηκε η «αποστολή Μέσα στη Γειτονιά». Σκοπός της η δωρεάν και υψηλής ποιότητας παροχή υγειονομικών υπηρεσιών σε όλους τους πολίτες. Δόθηκε έμφαση στη δημιουργία υποδομών και στη στελέχωσή τους. 15.000 Κουβανοί γιατροί που πληρώνονταν με το ένα τρίτο του μισθού που λάμβαναν ήρθαν στη Βενεζουέλα για να καλύψουν τα μεγάλα κενά στο ιατρικό προσωπικό. Σε αντάλλαγμα η Βενεζουέλα προσφέρει στην Κούβα φτηνό πετρέλαιο.

Η «αποστολή Μέσα στη Γειτονιά II» αποσκοπεί στην οικοδόμηση ενός δικτύου μεγαλύτερων κλινικών από αυτό των πρωτοβάθμιων, ενώ η «αποστολή Μέσα στη Γειτονιά III» έχει σκοπό τη δημιουργία μεγάλων υπερσύγχρονων νοσοκομείων και τον εκσυγχρονισμό των ήδη υπαρχόντων. Το 2009 το προσδόκιμο ζωής στο σύνολο του πληθυσμού υπολογίστηκε σε 73,61 χρόνια.¹⁷⁰

Στον τομέα της στέγασης δρα η «αποστολή Κατοικία». Στα πλαίσια αυτής της «αποστολής», χτίζονται καινούργιες κατοικίες και οικισμοί με

¹⁶⁸ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 122-124.

¹⁶⁹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 46-49.

¹⁷⁰ Βλ. el.wikipedia.org.

ολοκληρωμένο σύστημα ύδρευσης, αποχέτευσης, εκπαίδευσης και περίθαλψης για φτωχούς και άστεγους των πόλεων.

Στον τομέα της σίτισης η «αποστολή Mercal» θέλει να «σπάσει» τη φτώχεια, την ανύπαρκτη παραγωγική βάση στη γεωργία και την κτηνοτροφία και τα μονοπώλια στην αγορά τροφίμων, προσφέροντας τα βασικά είδη διατροφής σε πολύ χαμηλές τιμές στα εκατομμύρια των υποσιτιζόμενων Βενεζουελάνων.

Στο ζήτημα της γης και των γαιοκτημόνων το τσαβικό μπλοκ έθεσε ως στόχους την αύξηση της γεωργικής και κτηνοτροφικής παραγωγής για να γίνει η χώρα αυτάρκης και από την άλλη την κοινωνικοποίηση της γης για να αποκτήσουν και οι ακτήμονες πρόσβαση στα μέσα παραγωγής.¹⁷¹ Βέβαια, οι δύο αυτοί στόχοι συνδέονται μεταξύ τους. Πολλοί άκληροι αγρότες αποκτούν κτήματα μέσα από τη διαδικασία του αναδασμού της γης.¹⁷² Πρόκειται για κρατικά κτήματα ή για ιδιωτικά που μένουν ακαλλιέργητα και απαλλοτριώνονται με πλήρη αποζημίωση στους νόμιμους προηγούμενους ιδιοκτήτες. Βέβαια, η πολιτική αναδασμού προκαλεί σφοδρές αντιδράσεις. Οι μεγαλογαιοκτήμονες έχουν κηρύξει πόλεμο, κρυφό και φανερό με ιδιωτικούς στρατούς, στη μεταρρύθμιση και σε κάθε προσπάθεια να μειωθεί η έκτασή τους. Η κυβέρνηση προσπαθεί να καθοδηγήσει αυτούς που απέκτησαν γη μέσα από τον αναδασμό ώστε να οργανώσουν την παραγωγή αποδοτικά.¹⁷³ Την προσπάθεια αυτή εξειδικεύουν οι κατά τόπους συνεταιρισμοί. Η ενίσχυση της αγροτικής παραγωγής και η αναδιανομή γης βοηθούν στην αποκέντρωση και στη μετακίνηση πληθυσμών από τα αστικά κέντρα στην περιφέρεια.

Μια άλλη αξιοσημείωτη «αποστολή» που συνδέεται έμμεσα με το ζήτημα της ιδιοκτησίας της γης είναι η *Guaicaipuro*. Αναφέρεται στην αποκατάσταση όλων των δικαιωμάτων των ιθαγενών, ακόμα και στην επαναφορά των κοινοτικών τίτλων ιδιοκτησίας της γης. Φιλοδοξεί οι ιθαγενείς να πάντων να είναι πολίτες δεύτερης κατηγορίας.

Υπάρχουν και περισσότερο εξειδικευμένες «αποστολές», όπως η «αποστολή Πιάρ», που θέλει να βοηθήσει τους εργαζομένους στην εξορυκτική

¹⁷¹ *Το πείραμα Τσάβες και η Μπολιβαριανή Επανάσταση*, οπ.αν.παρ. σ. 52.

¹⁷² Βλ. στο ίδιο σ. 21.

¹⁷³ Βλ. στο ίδιο σ. 54.

βιομηχανία να βελτιώσουν το επίπεδο διαβίωσής τους και παράλληλα να συμβάλλει στην περιβαλλοντική σταθερότητα.¹⁷⁴

Για πολλά χρόνια η παροχή ταυτότητας στους πολίτες ήταν μια δύσκολη και δύσκαμπτη διαδικασία, με αποτέλεσμα πολλοί να βρίσκονται στην παρανομία, όχι από επιλογή. Με την «αποστολή Ταυτότητα» παρέχονται εθνικές ταυτότητες σε όλους τους Βενεζουελάνους και κάτι σαν τις δυτικού τύπου «πράσινες κάρτες» σε όλους τους ξένους που διαμένουν νόμιμα στην επικράτεια της Βενεζουέλας.

Η «αποστολή Στροφή κατά Μέτωπο» θέλει να ενισχύσει την πολιτικοποίηση και την ενασχόληση με τα κοινά όλων ανεξαιρέτως των Βενεζουελάνων. Αυτή η πολιτικοποίηση θα βοηθήσει στην εφαρμογή των αμεσοδημοκρατικών διαδικασιών που επιθυμεί η Μπολιβαριανή επαναστατική διαδικασία. Ακόμη και βιβλία λογοτεχνίας μοιράζονται στο λαό.¹⁷⁵

Αλλά και στον τομέα της παραγωγής έχουν γίνει βήματα προς την κατεύθυνση του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού. Έχουν πολλαπλασιαστεί οι συνεταιρισμοί, έχουν δημιουργηθεί κοινωνικές επιχειρήσεις που ξεφεύγουν από τη λογική της αποκόμισης κέρδους, έχει γίνει προσπάθεια εισαγωγής συνδιοίκησης κράτους – εργαζομένων σε ορισμένες κρατικές εταιρείες. Οι συνεταιρισμοί μέχρι στιγμής δραστηριοποιούνται τοπικά και περιλαμβάνουν από καταστήματα ρούχων μέχρι μικρές κατασκευαστικές εταιρίες.¹⁷⁶ Ο στόχος είναι να δημιουργηθούν και άλλοι συνεταιρισμοί οι οποίοι να επεκταθούν στο πεδίο του κεφαλαιουχικού εξοπλισμού, όπως είναι τα ηλεκτρονικά συστήματα και οι υπολογιστές, καθώς και σε τομείς όπως η εξόρυξη (ορυχεία) και οι αερομεταφορές.

Αναλυτικότερα, ο Τσάβες έθεσε ναυαρχίδα της εθνικής παραγωγής το πετρέλαιο. Κρατικοποίησε την άντλησή του, ενώ οι ιδιωτικές εταιρίες μπορούσαν να δραστηριοποιούνται πλήρως μόνο στο χώρο της επεξεργασίας και της διανομής του.¹⁷⁷ Παράλληλα, αυξήθηκε θεαματικά η φορολογία που καλούνταν να πληρώσουν οι πολυεθνικές επιχειρήσεις.

¹⁷⁴ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 56-57.

¹⁷⁵ Βλ. στο ίδιο σ. 135.

¹⁷⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 128.

¹⁷⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 58.

Οι δημόσιες επιχειρήσεις διοικούνται κατά 49% από τους ίδιους τους εργαζομένους και κατά 51% από την κυβέρνηση (συν-διαχείριση).¹⁷⁸ Το 2003 δημιουργήθηκε καινούργια συννομοσπονδία εργατών ενάντια στην ξεπουλημένη και αντιτσαβική παλιά. Η καινούργια συννομοσπονδία έθεσε ως στόχο να ενεργοποιήσει πολιτικά και να εντάξει σε συνδικάτα όλους ανεξαιρέτως τους εργαζομένους της χώρας, μια προσπάθεια που συνδέεται με την πολιτικοποίηση των μαζών. Πολλά εγκαταλελειμμένα εργοστάσια καταλαμβάνονται και λειτουργούν πλέον, κάτω από τη διεύθυνση των εργατών. Ο ίδιος ο Τσάβες τόνισε πως όποιο εργοστάσιο σταματήσει να λειτουργεί θα απαλλοτριώνεται από το κράτος και θα δίνεται στους εργάτες για να συνεχιστεί η λειτουργία του.¹⁷⁹ Πάντως, τα εργοστάσια που βρίσκονται αυτήν τη στιγμή υπό κατάληψη είναι σχετικά λίγα και σε μη νευραλγικούς τομείς της οικονομίας και είναι άξιο προσοχής το πώς θα εξελιχθεί αυτό το ζήτημα στο μέλλον.

Με πρωτοβουλία της Βενεζουέλας οργανώνεται η οικονομική συνεργασία της Λατινικής Αμερικής, πράγμα απαραίτητο για την επιβίωση και την εμβάθυνση επαναστατικών και σοσιαλιστικών προσπαθειών. Στα σκαριά βρίσκεται συντονισμένη συνεργασία των χωρών της Λατινικής Αμερικής με συνεισφορά από την κάθε μία του είδους που έχει σε πλεόνασμα: η Βενεζουέλα θα συνεισφέρει πετρέλαιο, η Κούβα ιατρούς, η Αργεντινή κρέας.¹⁸⁰ Επόμενος στόχος είναι η ένωση των πετρελαϊκών κοιτασμάτων όλων των χωρών της περιοχής, που φτάνουν στο 12% των παγκόσμιων αποθεμάτων καθώς και η δημιουργία λατινοαμερικανικής τράπεζας. Στο μέλλον, δεν μπορεί να αποκλειστεί και η στρατιωτική τους συνεργασία, σε μια προσπάθεια ολοκλήρωσης της Λατινικής Αμερικής. Στον τομέα της εκπαίδευσης ιδρύεται μεγάλο ιατρικό πανεπιστήμιο από κοινού με την Κούβα. Επίσης, υλοποιείται το σχέδιο για τη δημιουργία του δορυφορικού τηλεοπτικού σταθμού Telesur στην περιοχή. Σκοπός του είναι ο ιδεολογικός και επικοινωνιακός ανταγωνισμός του με το CNN, το οποίο σε αυτές τις χώρες εκπέμπει και στα ισπανικά! Η βάση του θα βρίσκεται στο Καρακάς αλλά θα έχει γραφεία σε όλες σχεδόν τις χώρες της υποηπείρου. Έκτος από το Telesur, έχει δημιουργηθεί και ο εθνικής εμβέλειας

¹⁷⁸ Βλ. στο ίδιο σ. 62.

¹⁷⁹ Βλ. στο ίδιο σ. 65.

¹⁸⁰ Βλ. στο ίδιο σ. 68.

σταθμός VIVE, ο οποίος παρακινεί τους πολίτες να φτιάξουν τα δικά τους φιλμάκια και να πουν την άποψή τους μοιράζοντας για το σκοπό αυτό κάμερες.¹⁸¹ Δε χρηματοδοτείται από διαφημίσεις για να μην εξαρτάται καθόλου από επιχειρηματικά συμφέροντα.

Ο αριθμός των γυναικών εργαζομένων προσεγγίζει αυτόν των ανδρών.¹⁸² Για τις ίδιες δουλειές τα δύο φύλα αμείβονται το ίδιο. Επίσης, το Μπολιβαριανό Σύνταγμα προωθεί την ασφαλιστική κάλυψη των γυναικών που απασχολούνται σε οικιακές εργασίες. Τα παραπάνω δε σημαίνουν, όμως, ότι έχει διατυπωθεί μια σαφής φεμινιστική πολιτική.

Η Βενεζουέλα προσπαθεί να βοηθήσει πλήθος κινημάτων που αναπτύσσουν τη δράση τους στη Λατινική Αμερική, χρηματικά και πολιτικά.

Το ερώτημα είναι αν η Βενεζουέλα βρίσκεται σε επαναστατική ή έστω σε προεπαναστατική περίοδο, ή αν απλά κάνει μια ριζοσπαστική διαχείριση της αστικής δημοκρατίας; Σύμφωνα με τους ορισμούς, ακόμη, βρίσκεται σε μια αστική αντιπροσωπευτική δημοκρατία δυτικού τύπου. Οι επιτροπές στις γειτονιές και στα εργοστάσια απέχουν πολύ σε αριθμό, συμμετοχή και εξουσία από το να χαρακτηριστούν όργανα λαϊκής και εργατικής αυτο-διεύθυνσης.¹⁸³ Ακόμη, οι παλιοί θεσμοί κατά κανόνα δεν γκρεμίζονται. Η προσπάθεια είναι να «χτιστούν» οι νέοι πάνω σε αυτούς. Μέσα στο ίδιο το τσαβικό μπλοκ εξελίσσεται η μεγάλη μάχη για το πού θα γύρει η πλάστιγγα. Εκτιμώ πως αυτή η ρευστότητα δεν βοηθά τις επαναστατικές διαδικασίες καθώς γνώρισμά τους σε διάφορες εποχές και τόπους ήταν η γρήγορη και αποφασιστική εξέλιξη. Ίσως για άλλη μια φορά η Βενεζουέλα να αποτελέσει την εξαίρεση, ίσως και όχι. Η διαδικασία στη Βενεζουέλα εξελίσσεται προσωποπαγώς και αυτό δημιουργεί επιπλέον ερωτήματα για το αν θα μπορέσει να συνεχιστεί το εγχείρημα και χωρίς την πολιτική ή φυσική παρουσία του Τσάβες. Οι μάζες εμπνέονται από τον Τσάβες και τον παρασύρουν ακόμη πιο αριστερά, υπάρχει μια αλληλοεπίδραση. Ωστόσο, δεν υπάρχει το Επαναστατικό Κόμμα που θα ενοποιήσει τις διαδικασίες και τις διάφορες επαναστατικές ομάδες, που θα επιταχύνει το βηματισμό προς το Σοσιαλισμό και θα δημιουργήσει τις συνθήκες για περισσότερο συλλογική και

¹⁸¹ Βλ. στο ίδιο σ.σ. 124-125.

¹⁸² Βλ. στο ίδιο σ. 130.

¹⁸³ Βλ. στο ίδιο σ. 88.

λιγότερο προσωποπαγή εξουσία. Δεν ξέρω αν η σε τόσο μεγάλο βαθμό πολιτικοποίηση του λαού της Βενεζουέλας δείχνει το δρόμο για κάτι. Όταν λέω πολιτικοποίηση δεν αναφέρομαι, φυσικά, σε κομματικοποίηση και σε ένταξη σε κομματικό φορέα. Άλλωστε και ο ίδιος ο Τσάβες δεν πιστεύει στα κόμματα αλλά στα κινήματα, δε θεωρεί ότι οι αυστηρές δομές, η κάθετη οργάνωση, τα όργανα και ο αυστηρός διαμοιρασμός ρόλων και ευθυνών στα πλαίσια τους, βοηθούν. Αντίθετα, βλέπει τα κινήματα ως κάτι πιο ζωντανό και υγιές που δύσκολα θα αλλοτριωθεί από κάποιας μορφής δύσκαμπτη γραφειοκρατία. Η πολιτικοποίηση, λοιπόν, αναφέρεται στο σύνολο του λαού δίχως ταξικούς και ηλικιακούς περιορισμούς, και σε αυτούς που υποστηρίζουν τον Τσάβες και στους πολεμίους του.¹⁸⁴

Με αφορμή την περίπτωση της Βενεζουέλας, το ερώτημα πολλές φορές είναι μεταρρύθμιση ή επανάσταση; Σύμφωνα με το Σκουλά, η επανάσταση αλλάζει άρδην τη δομή της κοινωνίας, ενώ η μεταρρύθμιση επιμέρους δομές.¹⁸⁵ Η επανάσταση με άλλα λόγια μεταβάλλει τον τομέα της παραγωγής αγαθών, της κατανομής του παραγόμενου πλούτου, τον καταμερισμό της εργασίας¹⁸⁶ και την αναδιανομή των εισοδημάτων. Το ζήτημα είναι να διαγνώσει η κοινωνία αν χρειάζεται ουσιαστική αλλαγή και πώς αυτή μπορεί να επιτευχθεί.¹⁸⁷ Μια επανάσταση για να επιτύχει χρειάζεται σχέδιο τόσο κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης με τον «παλαιό» κόσμο, όσο και για το τι κυοφορεί και πώς το καινούργιο θα λάβει σάρκα και οστά. Σε διαφορετική περίπτωση κινδυνεύει να εκφυλιστεί σε μια απλή εξέγερση η οποία απλά θα εκτονώσει τη συσσωρευμένη οργή των πολιτών αλλά επί της ουσίας δε θα αλλάξει τίποτα στην τάξη πραγμάτων. Φυσικά, σε κάθε χώρα οι συνθήκες και οι ανάγκες είναι διαφορετικές. Για να απαντήσουμε πειστικά στο ερώτημα επανάσταση ή μεταρρύθμιση, βία ή όχι, θα πρέπει να έχουμε στο μυαλό μας συγκεκριμένες οικονομικές, πολιτικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνθήκες. Οι ίδιοι οι Βενεζουελάνοι δεν έχουν καταλήξει ακόμα.

Στον τομέα της Οικονομίας, ένα στοιχείο που πρέπει να κερδηθεί από τη Βενεζουέλα είναι η σταδιακή απεξάρτησή της από το πετρέλαιο και η

¹⁸⁴ Βλ. στο ίδιο σ. 108.

¹⁸⁵ *Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες*, οπ.αν.παρ. σ. 274.

¹⁸⁶ Βλ. στο ίδιο σ. 283.

¹⁸⁷ Βλ. στο ίδιο σ. 275.

οικοδόμηση ενός ενδογενούς αναπτυξιακού μοντέλου.¹⁸⁸ Αυτό, παρότι δεν αποτελεί προτεραιότητα, εντούτοις είναι ζωτικής σημασίας μακροπρόθεσμα, με την εξάντληση των πετρελαϊκών αποθεμάτων.

Πριν λίγο καιρό η κυβέρνηση της Βενεζουέλας απαλλοτρίωσε το εμπορικό κέντρο Sambil La Candelaria στο Καράκας. Η απαλλοτρίωση περιλαμβάνει την κινητή και ακίνητη περιουσία και οποιεσδήποτε βελτιώσεις ή προσθήκες στην ακίνητη περιουσία.

Σύμφωνα με το κυβερνητικό διάταγμα, το εμπορικό συγκρότημα και ο μεγάλος χώρος στάθμευσης θα χρησιμοποιηθούν για να τεθεί σε εφαρμογή το σχέδιο «Ανάπτυξης της Επιχείρησης Σοσιαλιστικών Αγορών και Χώρων για την Προώθηση της...Πολιτιστικής Επανάστασης». Η Επιχείρηση Εμπορίου και Σοσιαλιστικής Προμήθειας (Comersso) θα εκτελέσει το σχέδιο. Το κυβερνητικό διάταγμα ορίζει επίσης ότι η περιοχή Sambil θα πρέπει να «μετασχηματιστεί σε έναν χώρο συνάντησης των Βενεζουελάνων, στο πλαίσιο μιας βιώσιμης οικονομίας και να επιτρέψει την ανάπτυξη της ανταλλαγής προϊόντων και υπηρεσιών όπως και την ανάπτυξη της πολιτιστικής έκφρασης». Ο Υπουργός Εμπορίου Καναν θα είναι υπεύθυνος για την εκτέλεση του προγράμματος.

Η Sambil είναι μια αλυσίδα τεράστιων εμπορικών κέντρων στη Βενεζουέλα. Τον Μάρτιο η Τηλεόραση της Βενεζουέλας (VTV) μετέδωσε ότι μέλη της κοινότητας κοντά στην ζώνη της κατασκευής πρότειναν ο χώρος να γίνει κοινωνικής χρήσης, όπως για παράδειγμα ένα πανεπιστήμιο, μια βιβλιοθήκη ή μια αίθουσα συναυλιών συμφωνικής ορχήστρας, και ο εκπρόσωπος του κοινοτικού συμβουλίου Lourdes Ibarren είπε ότι το εμπορικό κέντρο έκανε την κίνηση χειρότερη και προκαλούσε περιβαλλοντική, οπτική και ηχητική ρύπανση. Η Cisneros Organisation είναι ο μεγαλύτερος μέτοχος της Sambil με 30,4% των μετοχών. Είναι ένας όμιλος επιχειρήσεων που ανήκει στον Gustavo Cisneros, των δεύτερο πλουσιότερο άνθρωπο στην Λατινική Αμερική και τον πλουσιότερο στη Βενεζουέλα. Η απαλλοτρίωση της Sambil ακολουθεί εκείνη της αλυσίδας σουπερμάρκετ Exito τον περασμένο Γενάρη. Τα καταστήματα έκτοτε έχουν μετατραπεί στα καταστήματα “Bicentenary”, επίσης μέρος του δικτύου Comersso.¹⁸⁹

¹⁸⁸ Το πείραμα Τσάβες και η Μπολιβαριανή Επανάσταση, οπ.αν.παρ. σ. 136.

¹⁸⁹ Βλ. resistencias.blogspot.com.

Οι απαλλοτριώσεις δείχνουν τη βούληση της εκτελεστικής εξουσίας της Βενεζουέλας να λαμβάνει σοβαρά υπόψη της τις αποφάσεις των λαϊκών συνελεύσεων και να εφαρμόσει ένα σχέδιο σοσιαλιστικού μετασχηματισμού της κοινωνίας που θα περιλαμβάνει εκτός του τομέα της οικονομίας και αυτόν του πολιτισμού. Άλλωστε, η λαϊκή συμμετοχή και η πολιτικοποίηση των μαζών δεν μπορούν να υπάρξουν εάν ο πληθυσμός δεν έχει ένα ικανοποιητικό πολιτιστικό επίπεδο και κριτική σκέψη.

Η κρατική οργάνωση της Βενεζουέλας ακολουθεί το μοντέλο από κάτω προς τα άνω διότι οι τοπικές αρχές και οι λαϊκές συνελεύσεις που αναφέρθηκαν αναλυτικά παραπάνω, επιτελούν ορισμένες (βασικές και σημαντικές) λειτουργίες για λογαριασμό ομάδων χρηστών ή άλλων οργανώσεων πολιτών.¹⁹⁰ Το ίδιο μοντέλο εκτεταμένης αποκέντρωσης εξουσιών δεν έχει εφαρμοστεί ακόμη στις υπόλοιπες χώρες της Λατινικής Αμερικής. Τα δύο βασικότερα κριτήρια για να κρίνουμε εάν η αποκέντρωση και κατ' επέκταση η λαϊκή συμμετοχή είναι κατάλληλες για τη λειτουργία ενός κράτους είναι η αποτελεσματικότητα και η αποδοτικότητα.¹⁹¹ Αποτελεσματικότητα σημαίνει να γίνεται το σωστό, στην προκειμένη περίπτωση αυτό που έχει αποφασιστεί και σχεδιαστεί, και αποδοτικότητα, να γίνεται με τις λιγότερες δυνατές εισροές (πόρους). Ένα άλλο χαρακτηριστικό της αποκέντρωσης είναι ο βαθμός στον οποίο τα όργανα στα οποία έχουν εκχωρηθεί αρμοδιότητες είναι σε θέση να ανταποκριθούν στις ανάγκες και τα αιτήματα των πολιτών.¹⁹² Ένα απλοϊκό πλην όμως βάσιμο επιχείρημα είναι πως τα καταλληλότερα για αυτόν το σκοπό όργανα είναι αυτά στα οποία ο λαός εμπλέκεται περισσότερο στις αποφάσεις, το σχεδιασμό, την εκτέλεση και τον έλεγχο των πράξεων και των έργων. Φυσικά, υπάρχουν διάφορα καθήκοντα, όπως η εκμετάλλευση του πετρελαίου της Βενεζουέλας, που είναι πιο πρόσφορο να παραμείνουν στις περιφερειακές ή στις εθνικές αρχές. Κι αυτό διότι πρέπει να διατηρηθούν οι οικονομίες κλίμακας στο σχεδιασμό, τις εισροές και την εκμετάλλευση των εκροών, πράγμα που επιτυγχάνεται κεντρικά.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στην εφαρμογή της αρχής της επικουρικότητας, σύμφωνα με την οποία όλες οι λειτουργίες του κράτους θα πρέπει να

¹⁹⁰ Κοινωνία, Κράτος, Αγορά, Θεωρίες της Ανάπτυξης, οπ.αν.παρ. σ.σ. 336-337.

¹⁹¹ Βλ. στο ίδιο σ. 340.

¹⁹² Βλ. στο ίδιο σ. 341.

εκτελούνται στο χαμηλότερο δυνατό επίπεδο και όσο το δυνατό πιο κοντά στους πολίτες.¹⁹³ Αυτό αποδεικνύει πως η σχέση κοινωνίας και κράτους στη Βενεζουέλα είναι ειλικρινούς και βαθιάς συνεργασίας, σε πάρα πολλά θέματα και σε όλη τη διαδικασία λήψης αποφάσεων. Επιπρόσθετα, η επικοινωνία των εξουσιαστικών μηχανισμών του κράτους και των πολιτών είναι αμφίδρομη. Δηλαδή, από τη μία η πολιτεία επιδιώκει την όσο το δυνατόν μεγαλύτερη συμμετοχή περισσότερων ανθρώπων στα κοινά και από την άλλη τα κινήματα διαμορφώνουν τις συνθήκες εκείνες που οδηγούν κράτος και πολίτες σε συμμετοχικές πρακτικές διακυβέρνησης.

ΒΡΑΖΙΛΙΑ ΚΑΙ ΒΟΛΙΒΙΑ

Η ομοσπονδιακή δημοκρατία της Βραζιλίας βασίζεται στην ένωση τριών πολιτικών οντοτήτων: των πολιτειών, των δήμων και των πόλεων. Οι έξι βασικές αρχές της είναι η κυριαρχία, η υπηκοότητα, η λαϊκή αξιοπρέπεια, το δικαίωμα στην εργασία, η ελευθερία του επιχειρείν και ο πολιτικός πλουραλισμός.¹⁹⁴ Ισχύει η αρχή διάκρισης των εξουσιών σε νομοθετική και εκτελεστική (τα πρόσωπα ορίζονται με απευθείας εκλογή) και δικαστική (οι δικαστές προκύπτουν έπειτα από εισαγωγικές εξετάσεις). Ο/Η Πρόεδρος της Βραζιλίας είναι αρχηγός τόσο του κράτους όσο και της κυβέρνησης και εκλέγεται για τέσσερα χρόνια με δυνατότητα επανεκλογής για μία επιπλέον διαδοχική θητεία.

Το ομόσπονδο κράτος της Βραζιλίας έχει παραχωρήσει στις πολιτείες της δυνατότητα λήψης αποφάσεων νομοθετικά και φορολογικά ζητήματα καθώς και για θέματα δημόσια τάξης. Στην κορυφή κάθε πολιτείας βρίσκεται εκλεγμένος κυβερνήτης και νομοθετικό σώμα. Με τη σειρά της, κάθε πολιτεία διαιρείται σε δήμους με το δήμαρχο και το νομοθετικό συμβούλιο να αποφασίζουν για τα τοπικά ζητήματα. Στα πλαίσια του ομοσπονδιακού συντάγματος, οι δήμοι είναι αυτόνομοι και «ιεραρχικά ανεξάρτητοι».

Ο λαός της Βραζιλία συναποτελείται από πολλές φυλετικές και εθνικές ομάδες. Περίπου οι μισοί είναι λευκοί, τέσσερις στους δέκα μιγάδες και από κει και πέρα και για το ποσοστό που απομένει, μαύροι, ασιάτες και αυτόχθονες

¹⁹³ Βλ. στο ίδιο σ. 342.

¹⁹⁴ Βλ. el.wikipedia.org.

ιθαγενείς. Το προσδόκιμο ζωής βρίσκεται σε ικανοποιητικά επίπεδα, στα 71,99 χρόνια.

Από την πρώτη του έτους, η μεγαλύτερη χώρα της Λατινικής Αμερικής, η Βραζιλία, βρίσκεται υπό την προεδρεία μιας γυναίκας, της πρώην αντάρτισσας Ντίλμα Ρούσεφ, η οποία διαδέχθηκε το συνδικαλιστή Λουίς Ινάσιο Λούλα Ντα Σίλβα.¹⁹⁵ Την περίοδο διακυβέρνησης από το Λούλα περίπου τριάντα εκατομμύρια άνθρωποι βγήκαν από τη φτώχεια και η Βραζιλία έγινε η όγδοη μεγαλύτερη οικονομία στον κόσμο καθώς άρχισε να εκμεταλλεύεται τις τεράστιες πλουτοπαραγωγικές της πηγές. Μόνο το 2010 η ανάπτυξη έφτασε το 7,6%. Παρά την παγκόσμια οικονομική κρίση τα επιδόματα υπέρ των ασθενέστερων έμειναν αλώβητα. Η νέα πρόεδρος καλείται να μειώσει ακόμη περισσότερο τη φτώχεια και τον αναλφαβητισμό και να αντιμετωπίσει αποτελεσματικά την εγκληματικότητα.

Το «Πολυεθνικό Κράτος της Βολιβίας» διαίρειται διοικητικά σε εννέα διαμερίσματα. Πρόεδρος είναι ο ιθαγενής Έβο Μοράλες. Από το 2009 η Βολιβία διέπεται από νέο Σύνταγμα, το οποίο εγκρίθηκε με δημοψήφισμα. Προβλέπεται διεύρυνση του κοινωνικού κράτους και προστασία των δικαιωμάτων των ιθαγενών. Με αυτόν τρόπο ο Μοράλες προσπαθεί να βοηθήσει στην κοινωνική και κατ' επέκταση στην πολιτική ανάπτυξη του πληθυσμού. Κάνει πιο συνεκτικό τον κοινωνικό ιστό και αναγνωρίζει τον πολυεθνικό χαρακτήρα του κράτους, ακόμη και στην επίσημη ονομασία της χώρας.

Η πολιτική, πολιτιστική και οικονομική ανάπτυξη της κοινωνίας βρίσκεται στον πυρήνα των προσπαθειών εκτός της Βολιβίας, και της Βενεζουέλας καθώς και της Βραζιλίας. Αυτό κάνει ενδιαφέρουσα την παρακολούθηση της πορείας της κοινωνικής ανάπτυξης των λαών της Λατινικής Αμερικής στο μέλλον και του πώς αυτή η πορεία θα μπορέσει, αν μπορέσει, να οδηγήσει παγκόσμια, σε ένα βιώσιμο και εναλλακτικό του νεοφιλελεύθερου καπιταλισμού μοντέλο.

Δημιουργούνται οι προϋποθέσεις για τη σχηματοποίηση και τη σαφή οριοθέτηση ενός εναλλακτικού και κοινωνικού δρόμου ανάπτυξης που θα αντιπαρατίθεται δημιουργικά στη νεοφιλελεύθερη παγκοσμιοποίηση που επικράτησε και συνεχίζει να επικρατεί. Αν και οι χώρες της Λατινικής Αμερικής

¹⁹⁵ Βλ. www.enet.gr.

δεν έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά και δεν ακολουθούν ομογενοποιημένες πρακτικές στην οικονομική και την πολιτική ανάπτυξη, η συνεργασία και η αλληλοβοήθεια που αναπτύσσουν σε συνδυασμό με τους κοινούς σκοπούς της ουσιαστικής δημοκρατίας και του μοιράσματος των καρπών της ανάπτυξης σε ευρεία πληθυσμιακά σύνολα δημιουργούν προσδοκίες για ένα καλύτερο μέλλον για τους λαούς. Το πρώτο βήμα είναι αυτό που μόλις περιγράψαμε, δηλαδή ο συμβολισμός του ότι μπορεί να υπάρξει εναλλακτικός και συνάμα βιώσιμος δρόμος για την ανάπτυξη. Το επόμενο θα είναι να γίνουν κοινωνοί στην προσπάθεια λαοί και ηγεσίες πέρα από το γεωγραφικό χώρο της Νοτίου Αμερικής.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Οι χώρες της Λατινικής Αμερικής βρίσκονται στην κατηγορία των αναπτυσσόμενων κρατών. Ως περιφερειακά κράτη, δέχθηκαν και συνεχίζουν να δέχονται την πίεση των μητροπόλεων με προεξάρχουσες τις ΗΠΑ. Μια πίεση πολιτική, οικονομική και πολιτισμική, που στόχο έχει την αποκόμιση κέρδους από την υποήπειρο, είτε πρόκειται για φυσικούς πόρους είτε για απόσπαση υπεραξίας. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα οι χώρες της Νοτίου Αμερικής επιχείρησαν να αναπτυχθούν οικονομικά. Προσπάθησαν να υποκαταστήσουν τις εξαγωγές και να μειώσουν έτσι τα ελλείμματά τους. Ο λόγος που δεν τα κατάφεραν ήταν γιατί δεν μπόρεσαν να υποκαταστήσουν και τις εξαγωγές κεφαλαιουχικών αγαθών, παρά μόνο καταναλωτικών προϊόντων.

Η Λατινική Αμερική συμπεριλαμβάνει χώρες οι οποίες από την κατηγορία των χωρών του τρίτου κόσμου πέρασαν στις αναπτυσσόμενες. Στο πολιτικό σκέλος ταλανίστηκαν από δικτατορικά καθεστώτα. Δεν έδωσαν την ευκαιρία στους λαούς τους να αποφασίσουν για την ακολουθούμενη πολιτική. Οι πιέσεις που άσκησε και συνεχίζει να ασκεί το παγκόσμιο καπιταλιστικό κεφάλαιο για τον πολιτικό έλεγχο των λαών της περιοχής ήταν και είναι πολύ ισχυρές. Βέβαια, εθνική αστική τάξη που θα εδραίωνε την αστική – έμμεση κοινοβουλευτική δημοκρατία δεν αναπτύχθηκε. Οι κοινωνίες τους είναι, γενικά, κάστες, τάξεις και εθνοτικές μειονότητες. Αυτό, όπως αναφέρει ο Σκουλάς, δεν είναι απαραίτητα κακό. Η «αποτελεσματική» κατάτμηση επιτρέπει δημοκρατικές πρακτικές να αρχίσουν να λαμβάνουν μέρος.¹⁹⁶ Άλλωστε, σύμφωνα με το Βάλλερσταϊν, ο «αγώνας ενάντια στο σύστημα» για να είναι αποτελεσματικός θα πρέπει κατά κύριο λόγο να διεξάγεται στο παγκόσμιο και στο τοπικό-περιφερειακό επίπεδο, και όχι σε αυτό της εθνικής επικράτειας.¹⁹⁷

Η πολιτική ιστορία και εξέλιξη καθορίζεται από ρήξεις και υπερβάσεις (είτε ειρηνικές είτε αιματηρές). Αυτό επιβεβαιώνεται και στην περίπτωση της Βενεζουέλας όπου τίποτε δεν προμήνυε ότι θα εκδηλωνόταν και θα επιτύγχανε ως ένα βαθμό η Μπολιβαριανή Επανάσταση. Φυσικά και η τοπική κοινωνία

¹⁹⁶ Πολιτική Επιστήμη και Ιδεολογίες, οπ.αν.παρ. σ. 82.

¹⁹⁷ Wallerstein I., *Μετά τον Φιλελευθερισμό*, Εκδόσεις Ηλέκτρα, Αθήνα 2004, σ. 35.

«ζυμωνόταν» και προβληματιζόταν καιρό πριν. Αλλά μια σειρά από γεγονότα θα μπορούσαν να προκαλέσουν διαφορετική εξέλιξη των πραγμάτων. Ο ίδιος ο Τσάβες, άλλωστε, ριζοσπαστικοποιήθηκε κάμποσο καιρό μετά την ανάληψη των καθηκόντων του ως πρόεδρος της χώρας.

Ρήξη πραγματοποιήθηκε και στην Αργεντινή το 2001. Η εμπλοκή του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου στον πυρήνα της οικονομικής πολιτικής και στην ουσία της διακυβέρνησης του κράτους προκάλεσε λαϊκή εξέγερση. Η απεμπλοκή της Αργεντινής από το Ταμείο ήταν άμεση. Είχε προηγηθεί η εκτίναξη του ποσοστού της φτώχειας, του κλεισίματος επιχειρήσεων και της οικονομικής συρρίκνωσης, καθώς και η συρρίκνωση του δημόσιου τομέα. Θα ήταν ενδιαφέρον μα συνάμα εξαιρετικά παρακινδυνευμένο εξετάζοντας της ομοιότητες της Αργεντινής και της Ελλάδας να προβλέψουμε το μέλλον της χώρας μας. Η κατάσταση άρχισε να σταθεροποιείται από το 2003 και η οικονομία να αναπτύσσεται. Οι σχέσεις κοινωνίας και κράτους βελτιώθηκαν χωρίς, όμως, να έχουμε φτάσει στο σημείο να μιλάμε για λήψη αποφάσεων «από τα κάτω».

Για το λόγο, λοιπόν, της απουσίας γραμμικής εξέλιξης στο χρόνο των πολιτικών διαδικασιών δεν μπορούμε να προβλέψουμε το μέλλον του εγχειρήματος της αμεσοδημοκρατίας στην περιοχή, ούτε γενικότερα στον κόσμο, καθώς σε μακροπρόθεσμο επίπεδο τα πάντα είναι μεταβλητά. Αυτό που μπορούμε να εκτιμήσουμε είναι ότι απαιτείται εμβάθυνση της διαδικασίας και στη Βενεζουέλα, και στη Βολιβία και στη Βραζιλία, για να μην ανατραπεί η καθεστηκία τάξη πραγμάτων. Είναι γνωστή η φράση πως η πολιτική είναι σαν το ποδήλατο, αν σταματήσεις να κάνεις πετάλι θα πέσεις! Πολύ περισσότερο σήμερα που δεν αρκεί ο έλεγχος του εθνικού χώρου, αλλά επιβάλλεται η μελέτη, και ο επηρεασμός ως ένα βαθμό της υπερεθνικής κλίμακας, η οποία οριοθετεί τις πραγματικές αναπτυξιακές δυνατότητες των κοινωνιών.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- i. Martinussen John. *ΚΟΙΝΩΝΙΑ, ΚΡΑΤΟΣ, ΑΓΟΡΑ, Θεωρίες της ανάπτυξης*, Σαββάλας, Αθήνα, 2007
- ii. Μουζέλης Νίκος. *Κοινοβουλευτισμός και εκβιομηχάνιση στην ημι-περιφέρεια*, Θεμέλιο, Αθήνα, 1987
- iii. Harnecker Marta. *ΠΡΑΓΜΑΤΟΠΟΙΩΝΤΑΣ ΤΟ ΑΔΥΝΑΤΟ, Η Αριστερά στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα*, Οδυσσέας, Αθήνα, 2007
- iv. Συλλογική εργασία, *Το πείραμα Τσάβες και η Μπολιβαριανή Επανάσταση*, ΚΨΜ, Αθήνα, 2006
- v. Ρέντον Ντέιβιντ. *Κριτικός Μαρξισμός*, ΚΨΜ, Αθήνα, 2005
- vi. Χελντ Ντέιβιντ. *Μοντέλα Δημοκρατίας*, Πολύτροπον, Αθήνα, 2003
- vii. Heywood Andrew. *Εισαγωγή στην Πολιτική*, Πόλις, Αθήνα, 2006
- viii. Resistencias.blogspot.com
- ix. Σκουλάς Γιώργος. *ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ ΚΑΙ ΙΔΕΟΛΟΓΙΕΣ*, Παπαζήσης, Αθήνα, 2010
- x. Carnoy Marin. *Κράτος και πολιτική θεωρία*, Οδυσσέας, Αθήνα, 1990
- xi. www.enet.gr
- xii. Ramirez Dariel Alarcon-Rodriguez, Mariano, *Οι επιζήσαντες σύντροφοι του Τσέ*, Αθήνα : Καστανιώτης, 1996
- xiii. Przeworski Adam, Καλύβας Στάθης, *Δημοκρατία και αγορά : πολιτικές και οικονομικές μεταρρυθμίσεις στην ανατολική Ευρώπη και στη Λατινική Αμερική*, Ηράκλειο : Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001
- xiv. Mondes rebelles., Balencie, Jean-Marc., La Grange, Arnaud de., Πισσίας, Βαγγέλης. *Εξεγερμένοι κόσμοι : αντάρτικα, μιλίσιες, τρομοκρατικές ομάδες : εγκυκλοπαίδεια των πρωταγωνιστών, των συγκρούσεων και της πολιτικής βίας* Αθήνα : Τυπωθήτω, 2003

- xv. Ellner, Steve, Tinker Salas, Miguel. *Venezuela : Hugo Chávez and the decline of an "exceptional democracy"* Lanham, MD : Rowman & Littlefield Pub., c2007
- xvi. Franko, Patrice M. *The puzzle of Latin American economic development* Lanham : Rowman & Littlefield, c2007
- xvii. Lewis, Paul H. *Authoritarian regimes in Latin America : dictators, despots, and tyrants* Lanham : Rowman & Littlefield, c2006
- xviii. Wallerstein, Immanuel Maurice, *The capitalist world-economy : essays*, Cambridge [Eng.] ; New York : Cambridge University Press, 1979.
- xix. Cardoso Fernando Henrique, *Dependency and development in Latin America* Berkeley : University of California Press, c1979.
- xx. Σωτηρόπουλος, Ο *Τρίτος Κόσμος*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 2005
- xxi. Αργύρης Θανάσης, *Θεωρίες Υπανάπτυξης*, Αφοί Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1981
- xxii. Χατζηδημητρίου Ιωάννης, *ΔΙΕΘΝΕΙΣ ΕΠΙΧΕΙΡΗΜΑΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ*, Εκδόσεις Ανικούλα, Θεσσαλονίκη 2003
- xxiii. Wallerstein Immanuel, *Μετά τον ΦΙΛΕΛΕΥΘΕΡΙΣΜΟ*, εκδόσεις Ηλέκτρα, Αθήνα 2004